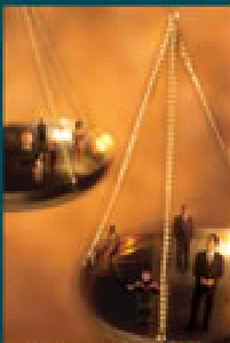
KUL HAKKI

AHMET KEREM SEYER

Kul Hakkı

Ahmet Kerem SEVER

Kul Hakkı

Ahmet Kerem SEVER

KUL HAKKI

Editör
Ali BUDAK

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-278-335-5

Yayın Numarası
497

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Mayıs 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.isikyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

ÖNSÖZ

Dinimizde bütün haklar, temelde Allah'ın iradesinden gelen ve O'nun tarafından insanoğluna emanet edilen birer lütuf ve ihsandır. Bu armağanlar daha insanın ilk yaratılmasıyla ona verilmiştir.

Toplum hâlinde yaşamanın herkese sağladığı bazı haklar ve yüklediği son derece önemli sorumluluklar vardır. Bu haklara hürmet etmek ve sorumlulukları yerine getirmek herkesin görevidir. *Hak* denilince de "korunması, gözetilmesi gereken değerler" akla gelir. Toplumda huzurun olması için bu hak ve sorumlulukların gereklerine riayet edilmelidir.

Bunun için Yüce dinimiz İslâm, "hak" kavramına büyük bir değer vermiş, ırk, cinsiyet ve inanç ayrımı yapmaksızın bütün insanların haklarını dokunulmaz kabul etmiştir. Bunun için birtakım tedbir ve kurallar söz konusu olmuştur. Bu hakların içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'de ve Efendimiz'in mübarek sözleri içinde, üzerinde en çok durulması gerekeni şüphesiz *kul hakları*dır. Evet, herkes kendi hukukunun sınırlarını bilmeli, başkalarına karşı da saygılı olmalıdır. Bildiğimiz kadarıyla bile kul haklarını çoğu zaman hiçe sayabiliyoruz. Ama bunun yanında ya bilemediklerimiz… Kur'ân-ı Kerîm'de: "*O gün onların hiç hesaba katmadıkları öyle şeyler Allah tarafından ortaya dökülür ki tariflere sığmaz!*" (Zümer, 39/47) buyurulur ki bu da ifade etmeye çalıştığımız hususu anlatması bakımından çok önemlidir.

Kul hakkına riayet etmek gerektiği özellikle günümüz dünya-

sında son derece önem arz etmektedir. Eskiden bireyin ilgili olduğu veya ilişkide bulunduğu sınırlı bir çevresi vardı. Ve kişi en fazla bu çevre ile bir hak ilişkisi içerisinde bulunabilirdi. Ama günümüzde iletişim imkânlarının son derece gelişmesi neticesinde bütün dünya adeta global bir köy hâlini aldı. Nasıl dünkü birey sadece kendi köyü ile ilgili idiyse günümüzün köyü de koca bir dünya oldu. Evet, bu da bütün bu köyün insanlarının haklarına bir anda girmeyi mümkün kılıp o haklarla yüce divana çıkmayı beraberinde getiriyor. Bu yüzden mümin bu sorumlulukla yürümeli sokakta. Adımını atar atmaz, artık koca bir projektörün her adımını kayda aldığını bilmeli ve öyle yaşamalı. Şu fani hayatta sadece kendimizi ilgilendiren kararlar aldığımızı zannediyoruz, ama günümüz dünyasında bu artık neredeyse imkânsız gibi. En basitinden herhangi bir internet sitesine yazdığımız olumsuz bir mesaj veya yorumla bir anda yüz binlerce insanın ruh kimyasını bozabiliyoruz. Arkadaşları güldürsün diye gönderdiğimiz bir espri, bir hatıra veya bir yazı internet sayesinde bir anda bütün dünyada dolaşıma çıkabiliyor. İşte bu dokümanlar, artık zihnine ilişen her insanın ruhunda yaptığı olumlu ya da olumsuz etkiye göre bir hak icab ettirebiliyor.

Yani köy oldukça büyük, iletişim son derece kolay, ulaşım muhteşem bir şekilde devam ediyor. Bu yüzden bir tek görüntü, bir tek kelime veya söz hiçbir zaman bir tek olarak kalmayabiliyor. Bir anda milyonlarca ruhta depreme yol açabilecek bir etkiye neden olunabiliyorsa "es-sebebu ke'l-fâil" sırrınca kişi bütün yaptıklarından sorumlu olabiliyor. Bu da bize, bir kere daha, sözü söylemeden tartmayı, oku atmadan bir daha düşünmeyi, yazıyı yazmadan bir daha okumayı hatırlatıyor.

Kul hakkı ile ilgili konuya girerken belirtmek istediğimiz diğer bir husus da şudur: Allah haklarından farklı olarak kul hakkı ile ilgili en küçük bir ihmal söz konusu olduğunda ortaya çıkan bu hakkın/vebalin bağışlanması, hak sahibi olan kimsenin rızasının ve helâlliğinin alınmasına bağlıdır. Bu helâllik alınmadığı sürece, yani dünyada samimi olarak helâlleşilmediği sürece, zerre kadar hakkı

olan insan, mutlaka o hakkını bir kul hakkı olarak öteye ötelemiş demektir ki bu da "Bana kul hakkı ile gelmeyin." diyen Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna kul hakkı ile çıkılacağının bir işaretidir.

Kul hakkı sınıfına giren haklar sadece "maddî" değil onlar içinde "manevî" olanları da bulunmaktadır. Gıybet, hased, su-i zan gibi…

Dinimiz, insanı sorumlu tutarken, üzerindeki hakları esas alır. Allah hakkı olan namaz, oruç gibi vazifelerimizi yapmazsak, Allah'a karşı suç işlediğimiz gibi, insanlara karşı vazifelerimizi yapmazsak, insanlara karşı suç işlemiş oluruz ve üzerimizde *kul hakkı* kalır. Allah Resûlü, kul hakkının ciddiyetini belirtmek üzere, Allah yolunda şehitlik gibi, en yüce bir mertebeyi elde eden bir kimsenin bile bütün günahları affedilirken, "*üzerinde kul hakkı varsa*" bunun affedilmeyeceğini belirtir.[1]

İnsan hakları ve kul hakları konusunda dinimiz İslâm, herkese eşit davranılmasını ve saygı gösterilmesini tavsiye etmiştir. İnsanın müslüman-zimmî, müslim-gayrimüslim olması kul hakkı noktasında önemli değildir. İslâm'da rüşvet almanın ve vermenin, yalanın, yalan yere yemin etmenin ve yalancı şahitliğin büyük günah sayılması, kul hakkı ihlâlinin, gasp ve haksız fiilin ağır ve telâfi edilmesi zor suç ve günahlar arasında yer alması, aynı zamanda *yargılamada adaletin sağlanması*na da hizmet eder.

Bu çalışmaya başlarken dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur ki bu daha çok çağımız insanında görülmektedir: Hepimiz birbirimizden daha çok uzaklaşıyor görülsek de aslında bir yandan da birbirimizin haklarına daha çok tecavüz ediyoruz. Yani eskiden insanlar bir köyde yaşar, orada büyür ve canlarını Yüce Allah'a teslim ederlerdi. Yani çok az insan köyünden çıkıp başka yere taşınır ya da binlerce insanla bir araya gelirdi. Bu durumda onlar ne kadar bir arada yaşamış olsalar da tanıdıkları insanlar az olduğu için kul hakları ile ilgili sıkıntıları da bu anlamda az olurdu. Oysa günümüz-

---

1 Müslim, *İmâret* 119, İbn Mâce, *Cihad* 10

de öyle mi? İletişim araçlarının da katkısıyla bugün bir insan aynı gün içerisinde kıtalar aşabiliyor. Ve insanlarla pek çok münasebete geçip kul hakkı ihlallerinde bulunabiliyor.

Yine söz gelimi bu asırda insanların birbirlerinden koparak kendilerini apartmanlara hapsettikleri görülüyor. Ama internet, televizyon, gazete, sinema ve cep telefonu gibi iletişim araçlarıyla bir anda milyarlarca insana hitap edebiliyor, onların duygularının üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler meydana getirebiliyorlar.

Söz gelimi televizyonda izlediği bir sahne yüzünden kalbi karışan bir genç, bu sahneyi çeken, bu sahnede oynayan, bu sahneyi kendisine ulaştıran v.s. bütün katmanlardaki insanlardan hakkını alacaktır ötede. Az önce de belirttiğimiz gibi genel bir kural vardır: "Bir şeye sebep olan o şeyi yapan gibidir." Şimdi bu duruma göre ne olmuştur? Bir gencin kalbini olumsuz anlamda etkileyerek oraya kötülük tohumu atan insanlar onun yaptığından da sorumlu olmuşlardır. Tabi bu durumun müspet tarafı da var, onu siz hayır yolunda kullanırsanız ötede bu anlamda hayırlar da gelip mutlaka sizi bulacaktır. Yani kötülüğe meyleden bir insanı bir sahne, bir kelime, bir cümle, bir paragraf ile bu niyetinden vazgeçirdiyseniz, onun da sevabına nail oluyorsunuz hiç şüphesiz.

Bitmesi iki seneyi bulan bu çalışmayı hazırlamamızın sebeplerinden biri, konunun ehemmiyetine binaen kul hakkı ile ilgili duyarlılığa sahip olmak için başta kendimiz olmak üzere bütün inananlara bir ikaz olmasını istememizdir. Niyazımız, bu çalışmanın ihlal ettiğimiz kul haklarının bir keffareti olmasıdır. Müslümanın iki temel vazifesi olan temsil ve tebliğ vazifesinden en azından tebliği yerine getirmiş olabilmek için böyle bir çalışmayı hazırladığımızı belirtmek istiyoruz. Rabbimiz, cümlemizi; kul hakkına riayet eden, bunu vicdanında bir şuur olarak hisseden ve ihlal ettiği kul haklarının gereğini yerine getiren kullardan eylesin. Amin…

Ahmet Kerem SEVER

07-01-2008

GİRİŞ

Hak, Çeşitleri ve Kul Hakkı

"Hak" kelimesi sözlükte pek çok manalara gelmektedir. Bu çalışmamızda kul hakkını inceleyecek olduğumuz için biz burada "hak" kelimesini, daha çok "İnsanların, hatta canlı cansız bütün varlıkların birbirleriyle olan davranış ve ilişkilerinde, Allah Teâlâ'nın Kur'ân veya Efendimiz vasıtasıyla bize haber verip riayet edilmesini istediği kuralları içine alan geniş bir tabir" olarak ele alacağız.

Şu beş temel hak, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Âdem'den beri göndermiş olduğu bütün dinlerin ruhunu oluşturmaktadır:

1- Dini muhafaza, 2- Aklı muhafaza, 3- Nesli muhafaza, 4- Nefsi muhafaza ve 5- Malı muhafaza.[2]

Dini korumak, insanların yaratılıştan ihtiyacı olan inançlarını diledikleri gibi öğrenme, öğretme, yaşayıp yaşatma gibi hakları içerisine alır.

Aklı muhafazadan maksat, fikri, düşünceyi ve akla dayalı

---

2 A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini* 88, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1977, 28. baskı

değerleri korumak, fikir ve düşünce hürriyetini garanti altına almak demektir.

Nefsi muhafazadan gaye, insanların can emniyetini temin edip, can güvenliğini tehlikeye düşürecek engelleri ortadan kaldırmak demektir.

Nesli muhafaza ise insanların ırk, soy ve soplarını koruyup, neslin bozulmasına meydan verecek yolları ve engelleri kaldırmaktır. Mesela İslâm, nesli dejenere eden zinayı ve ona götüren yolları yasaklamış ve işlemek bir yana zinaya yaklaşmamayı (yaklaşmayı kesin bir dille yasaklamıştır.) emretmiştir.

Malı koruma esası ise insanlar arasındaki iktisadi ve ekonomik durumları belli bir kurala bağlayarak mal emniyetinin korunması için gereken tedbirleri almak şeklinde yerini bulmuştur.

Hakkın Kaynağı Nedir? Hangi Haklar Kul Hakkıdır?

"Kul hakları" veya "insan hakları" kavramı; "başkalarına ait olup dokunulmaz olan maddî veya manevî imkân ve menfaatler ile insanların başkaları için yerine getirmeleri gereken görevleri" ifade eder. İnsanların topluluk hâlinde birlikte yaşamaları, birbirleri karşısında sayılamayacak kadar haklar ve sorumluluklar doğurur.

İyilikle yardımlaşmak (Mâide, 5/2), Allah'a iman ve ibadet etmek (Bakara, 21), Allah'a, peygamberlere ve ulu'l emre itaat etmek (Nisâ, 4/59), Allah'a verilen ahde vefa göstermek (En'âm, 6/152), yetim malını gözetmek, ölçüyü-tartıyı doğru tutmak, hiç kimseye gücü üstünde sorumluluk yüklememek, yakınlar aleyhine de olsa adil davranmak (Nahl, 16/91-95) gibi hususlarda Allah insanların iradelerini kullanmalarını ister. Bunlar, "hukukullah" yani "Allah hakları"dır.

Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) ifadesiyle, dinde kardeş olanlar ve yaratılışta bizimle eş olan gayrimüslimlerle de barış ve hoşgörü içinde yaşamamız ve yapılan sözleşmelere sadık kalmamız gerekir ki bunlar da, "hukuk-u ibad" yani "kul hakları" içinde ele alınır.

Salih amel (ve ibadet) ise, "Maddî-manevî hukuk-u ibâda tecavüz etmemek, hukukullah'ı da bihakkın ifa etmekten ibarettir."[3] Dolayısıyla müslümanın ibadet hayatının kul ve Allah hakkı ile direk bir irtibatı bulunmaktadır. Bundan dolayı her bir müslüman yaptığı bütün ibadetlerin ve davranışların ya Allah hakkı ile ya da kul hakkı ile ilgisi olduğunu bilmelidir. Başka bir ifade ile ibadetler ve davranışlar bu iki hak göz ardı edilmeden yerine getirilmelidir.

Bu çalışmada kul hakkı olarak belirtilen hususlar, Allah Teâlâ ve Peygamber Efendimiz tarafından *yapılması yasaklanan şeyler* ile *yapılmaması istenilen hususları* ihtiva etmektedir. Bu itibarla sınırı Allah ve Resûlü tarafından çizilmiş olan emir ve yasaklar kul hakkının da sınırlarını oluşturur. Mümin hassasiyeti ile yaşamak isteyen herkesin bu haklara son derece dikkat etmesi gerekmektedir.

İslâm âlimleri –görebildiğimiz kadarıyla- insanlar arası ilişkilerde hangi ilişkilerin kul hakkını ilgilendirdiği ve hangi ibadetlerin hangi yönlerinin kul hakkı ihlali manası taşıdığı yönünde açık bir izahta bulunmamışlardır. Ama meselenin özü kavranınca durum daha iyi anlaşılacaktır. Haksızlık yapılarak işlenen hemen bütün amellerde birer kul hakkının olabileceğini ifade etmemiz gerekir. Bunun haricinde açıkça kul hakkı ve gasbı olduğu belirtilen hususların da kul haklarını ihlal manası taşıdığı açıktır.

---

3 Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye* 104, Şahdamar Yayınları, İstanbul 2007

Hakkın Çeşitleri

1- Kul Hakkı ve Allah Hakkı Açısından Hakkın Çeşitleri

Haklar, temel İslâm eserlerinde işlenilen konulara göre çok değişik sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Mesela, İslâm Hukuku (Fıkıh) ilminde haklar bölümlere ayrılmış ve şöyle denilmiştir:

1. *Tamamıyla Allah hakkı kabul edilen insan fiilleridir* ki; bunun içerisine şu konular girer: Namaz, oruç, zekât-sadaka, savaş ve barışı kapsayan cihad (barış, İslâm devletinin gayr-i müslim vatandaşlarla malî ve diğer ilişkilerini içine alır) ve son olarak hac ibadeti.

2. *Tamamıyla kul hakkı sayılan fiiller.*

Tamamıyla kul hakkı olan fiiller şu şekilde sayılmıştır:

A. Hayatta olanların fiilleri:

a) Evlenme ve boşanma (münakehat)

b) Medeni ve ticari ilişkiler (muamelat)

c) Suçlar (ukubat)

B. Hayatta olmayanların fiilleri, yani mirasla ilgili hususlar (feraiz).

3. *Öşür vergisi gibi içinde hem Allah hakkı hem de kul hakkı olan fiiller.*[4]

Burada İslâm Hukukçusu Abdülkerim Zeydan'ın hakları ele alırken yaptığı tasnifi ve bu tasnifteki şu dört kısmı ele almak istiyoruz:

"*1- Allah Hakları (Hukukullah):* Kelime anlamı itibariyle Allah hakkı, Allah Tealâ'nın hukuku demektir. Hukukullah'ı oluşturan unsurların başında, O'na gerçek anlamda, hakkıy-

---

4 Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 15 Yıl: 2003/2 (239-247 s.), Yazan: S. M. İmammuddin, Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Menderes Gürkan

ya iman etmek ve küfürden/şirkten mutlak surette sakınmak gelir.

Bu haklara "Allah Hakkı" denilmesinin sebebi, Yüce Yaratıcı'nın herhangi bir haktan istifade ettiği anlamında değildir. Bu sahayı oluşturan yükümlülükler sadece Allah Teâlâ için yerine getirildiğindendir. Mesela içinde hiçbir şek-şüphe gölgesi taşımayan iman, yalnız O'nun içindir. Aynı şekilde namazı yalnız O'nun rızası için kılar, hacca yalnız O'nun hoşnutluğuna ulaşmak için gideriz.

Her ne kadar oruç, zekât gibi bir takım ibadetlerin, "hukuku'l-ibad" ile ilgili boyutları mevcut ise de bunları sadece bu sınıfta görmemizi engelleyen önemli bir nokta vardır: Bu ibadetler yerine getirilmediği zaman öncelikle Yüce Allah'a mahsus bir ibadeti aksatmış olmaktan dolayı günaha girme söz konusu olur.

Bir diğer fark da şudur: Hukukullah sahasını oluşturan ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda ortaya çıkacak herhangi bir ihmal veya kusur, samimi bir şekilde tövbe edildiği takdirde Yüce Allah tarafından bağışlanır. Hatta âyet ve hadislerden öğrendiğimize göre, böyle bir kimse tevbesiz olarak ölmüş bulunsa dahi, Yüce Allah dilerse onu da bağışlar. Ancak "hukuku'l-ibad" ile ilgili en küçük bir ihmal söz konusu olduğunda ortaya çıkan vebalin bağışlanması, hak sahibi olan kimsenin rızasının ve helâlliğinin alınmasına bağlıdır.

Hukukullah'ı oluşturan sorumluluklar yerine getirildiği zaman, bunun ortaya çıkaracağı olumlu sonuçlar sadece belli şahıslara değil, bütün insanlığa, hatta bütün varlıklara yansır. Zira hukukullah sahasını oluşturan ibadetler, insanı kemale erdirme özelliğine sahiptir. Kişi ibadetlerini hakkıyla eda ettiği sürece takvası artacak, ahlâkı güzelleşecek ve ruhu olgunlaşacaktır. Elbette böyle bir insanın bütün insanlığa, hatta bütün

varlıklara vereceği pek çok şey olacaktır.

Burada şunu da ilave edebiliriz. Allah hakkına riayet eden insan, az çok murad-ı ilâhîden haberdar olan insandır, denebilir. Yani Allah'ı bilen ve onun hatırını sayan insan O'nun mahlûkatının hatırını da sayar. Zira mahlûkatı yaratan ve insanı eşref-i mahlûkat olarak anlatan Yaratıcı, o insanı başıboş bırakmamış; gönderdiği kitap ve şanlı Resûlleriyle onların kul haklarına karşı dikkatli olmalarını istemiştir. Bu da bize şunu gösteriyor: "Allah'ın hakkına dikkat eden insan, şayet bunda samimi ise O'nun toplumun huzur ve selameti için emir buyurduğu hak ve hukuklara da riayet edecektir. Aksi bir durumda, yani kişi hem Allah hakkına dikkat ediyor, hem de "Kul hakkı da neymiş?" diyorsa bu onun samimi olmadığının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

2- *Kul Hakları (Hukuk-u İbad):* Bu kategori, menfaati yalnız belli bir şahsa veya gruba mahsus olan hukuktan oluşur. Diyetten doğan alacak, borcun geri alınması veya gasbedilen bir malın iadesi böyledir. Böyle durumlarda hakkın yerine getirilmesi yalnızca hak sahibine yönelik bir menfaat sağlar.

Bu söylediklerimiz, kul hakları sınıfına giren haklardan sadece "maddî" olanları anlatır. Bunlar dışında kul hakkı sınıfına giren bir kısım haklar daha vardır ki, bunları "manevî" haklar olarak isimlendirebiliriz. Ana-baba hakkı, eşlerin birbirleri ve çocukların ebeveyn üzerindeki hakları, komşu hakkı, akraba hakkı, arkadaş hakkı, fakirin zengin üzerindeki hakkı, işçi-işveren hakkı, yönetilenin yönetici üzerindeki hakkı, kamu hakkı... gibi haklar bu sınıfa girer. Bunları kısaca müminlerin birbirleri üzerindeki hakları olarak ifade edebiliriz.

Maddî kul hakları çiğnendiği zaman, hakkı çiğnenen kişi yetkili makamlara başvurarak hakkını arar. Adalet mekanizmasının düzgün işlediği ortamlarda bu türlü hakları geri almak

kolaydır. Böyle olduğu için, başkasının hakkını yemeye meyilli olanlar, normal şartlar altında buna kolay kolay cesaret edemezler. Zira sonunda gasbettiği hakkı zorla geri ödeme durumu yanında, toplum nezdinde itibar kaybı da söz konusu olacaktır.

Manevî kul hakları ise böyle değildir. Dedikodu, gıybet, iftira, hakaret… gibi telafisi maddî bir karşılık ödenerek yerine getirilemeyen haklar konusunda daha bir hassasiyet göstermek gerekir. Zira bu gibi manevî hakların ihlali hem daha yaygındır hem de sonucu ahirette ilâhi huzurda rüsvaylık ve azap olacaktır.

Maddî olsun manevî olsun, herhangi bir kul hakkının ihlali durumunda, yapılacak iki şey vardır: Hak sahibine hakkını iade ederek kendisinden helâllik almak ve Cenâb-ı Hakk'a tövbe etmek. Yüce Allah dilediği kimselerin şirk dışındaki bütün günahlarını bağışlayabileceğini haber verdiği hâlde (Nisa, 4/116), kul haklarına karışmamaktadır.

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz bu hassas nokta hakkında son derece çarpıcı bir şekilde şöyle ifade buyurmuştur:

"Kaçmayarak, yalnız Allah'tan sevap bekleyip sabrederek düşmana karşı durduğun hâlde öldürülürsen, (elde ettiğin şehitlik mertebesi) senin bütün günahlarına keffaret olur. Yalnız, (ödemediğin) borçların müstesna. Bunu bana Cibril söyledi."[5]

3- *Allah hakkı ile kul hakkının bir araya geldiği ve Allah hakkının gâlib olduğu haklar:* Meselâ, bir kişiye zina iftirasında bulunma cezası gibi. Bu, bir yandan kişilerin namus ve şahsiyetleriyle ilgili olduğu ve toplum içerisinde fuhuş ve fesadın yayılmasına neden olduğu için Allah hakkıdır; diğer yandan kişilerin iffet ve şerefini ilgilendirdiği için kul hakkı grubuna

5 Dârimi, *Cihad* 21; Tirmizî, *Fedâilü'l-Cihad* 11

girmektedir. Ancak burada Allah hakkı kul hakkına daha galib geldiğinden kulun bu cezayı affetme yetkisi yoktur.

4- *Her iki hakkın bir arada toplandığı ve kul hakkının gâlib olduğu haklar:* Mesela kasıtlı olarak birini öldüren katilden kısas almak gibi. Bu ceza bir yandan insan hayatını koruduğu ve toplumun emniyet ve sükûnunu sağlamaya yönelik olduğu için Allah hakkıdır; diğer yandan maktülün (öldürülenin) akrabalarının öfkelerini dindirdiği ve katile karşı kin ve düşmanlık duygularını söndürdüğü için özel bir haktır ve kula aittir. Ancak bu suçun öldürülen ve akrabalarıyla olan ilgisi toplumla olan ilgisinden daha açık ve daha yakın olduğundan, buna terettüb eden kısasta kul hakkı daha galib kabul edilmiş, dolayısıyla bu haktan vazgeçip geçmeme, yani katili bağışlayıp bağışlamama yetkisi öldürülenin velilerine (akrabalarına) verilmiştir."[6]

Bunların yanı sıra Allah Tealâ'nın, Allah Resûlü'nün ve diğer bütün mükelleflerin hukukunun bir arada bulunduğu hakların da olduğu belirtilmiştir. Mesela her üç hukuku bir arada ifade etmesi dolayısıyla "ezan" böyledir. Ezanda Allah Tealâ'nın hakkı, tekbir cümlelerinin söylenmesi ve O'nun birliğine şahitlik edilmesidir. Resûl-i Ekrem Efendimiz'in hakkı, O'nun peygamberliğine şahitlik edilmesidir. Diğer kulların hakkı ise, namaz vaktinin girdiğinin kendilerine bildirilmesi ve cemaate çağrılmalarıdır.

Diğer bir açıdan kul hakları, para ve mal gibi "maddî haklar" iffet, şahsiyet ve benzerleri gibi "manevî haklar" olmak üzere ikiye de ayrılmıştır.[7]

2- Allah'ın Kullar Üzerindeki Hakları

Allah'ın kullar üzerindeki haklarını şöyle sıralayabiliriz:

6 Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh* 62-65; *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye* 18/13 vd.
7 Bkz.: Ebubekir Sifil, *Semerkand Dergisi* Mart 2004

1- Allah'a iman etmek (bu, Allah'ın mevcudiyetine, rububiyetine, ulûhiyetine, esmâ ve sıfatlarına iman etmek demektir.)

2- Bir günaha girildiğinde tövbe etmekte acele etmek.

3- Namaz, zekât, oruç ve hac gibi farzları ikame etmek.

4- Hayır yollarında koşturmak, bu hususta yarış etmek, rızasına ulaşmak için çalışmak.

5- Sabretmek. (İtaate karşı, musibetlere karşı, harama girmemeye karşı…)

6- Her an Allah'ın bizleri gördüğü ve murakabe ettiğini hissetmeye çalışmak ve O'nu yanımızda hissetmek.

7- Takva dairesi içine girmek.

8- Tevekkül içinde bulunmak, Allah'a dayanmak ve O'na güvenmek.

9- Dinde istikamet üzere bulunmak.

10- Allah'ı sevmek ve bunun gereklerini yerine getirmek. (Mesela Efendimize ittiba etmek gibi…)

11- Havf ve reca arasında bulunmak. (Yani, Allah'ın azabından emin olmamak gerektiği gibi O'nun rızasına ulaşmak için her zaman gayret içinde bulunmak.)[8]

3- Peygamber Efendimiz'in Ümmeti Üzerindeki Hakları

Allah Resûlü Efendimiz'in ümmeti üzerindeki haklarını da şöyle sıralayabiliriz:

1- Allah Resûlü'ne iman etmek. (İmanın şartlarından biri olan Resûllere iman içinde bu husus zaten bulunmaktadır.)

2- Allah Resûlü'nü sevmek.

3- Allah Resûlü'ne itaat edip O'nun emirlerine yapışmak.

---

8 Bkz.: Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, Dâru Meşarık, Talibiyye 2008, s. 7-17 arasından özetlenmiştir.

4- Allah Resûlü'ne ittiba etmek (İtikat, söz ve amel olarak O'na tabi olmak.)

5- Allah Resûlü'ne iktidâ etmek, uymak. O'nu imam bilip arkasından gitmek.

6- Allah Resûlü'nün sahabilerine hürmet etmek, onların büyüklüklerini teslim etmek ve onları sevmek.

7- Allah Resûlü'nün Ehl-i Beyt'ini sevmek.

8- Allah Resûlü'ne salât ve selâm getirmek.

9- Allah Resûlü'ne yalan isnad etmemek. O'nun söylemediği bir şeyi söylemiş gibi göstermemek.

10- Allah Resûlü'ne kötü söz söylememek, O'nunla veya onun sözleriyle alay etmemek.[9]

11- Allah Resûlü'nün davetini/adını dünyanın dört bir bucağına ulaştırma gayreti içinde olmak.

Dinimizde Kul Hakkına Verilen Değer

İslâm dini insan haklarına bütün yönleriyle son derece önem vermiş ve bu hakların gözetilmesini emretmiştir. Allah (celle celâluhû), Kur'ân-ı Kerîm'de mealen şöyle buyurmaktadır: "*Bir de, birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin. Halkın mallarından bir kısmını, bile bile haksız yere yemek için, rüşvetlerle hâkimlere koşmayın.*" (Bakara, 2/188)

Diğer bir âyette de şöyle buyrulur: "*Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz, ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koru-*

---

9 Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, s. 18-30 arasından özetlenmiştir.

yun. Allah Tevvab'dır, Rahîm'dir (tövbeleri kabul eder, merhamet ve ihsanı boldur)." (Hucurât, 49/12)

Her ne şekilde olursa olsun insanların haklarına tecavüz edip onlara haksızlık yapanlar, zâlimler grubuna girmektedir ki Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde onlar şiddetle yerilmiş ve onlar için büyük azaplar olduğu bildirilmiştir: "*Sorumluluk, ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere aittir. İşte böylelerine acı bir azap vardır.*" (Şûrâ, 42/42); "*Zâlimlerin varacağı yer ne kötüdür!*" (Âl-i İmrân, 3/151); "*Zâlimler için yardımcılar yoktur.*" (Mâide, 5/72); "*Biliniz ki Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir.*" (Hucurât, 49/12)

İki Cihan Serveri Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Birbirinize hasedlik etmeyin! Müşteri kızıştırmayın! Birbirinize buğzetmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin! Biriniz diğerinin pazarlığı üzerine satış yapmasın! Kardeş olun ey Allah'ın kulları! Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez; onu yardımsız bırakmaz; onu küçümseyip hakir görmez. -Üç defa kalbine işaret ederek- Takva şuradadır. Kişiye kötülük olarak müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Müslümanın her şeyi, kanı, malı ve ırzı diğer müslümana haramdır."[10]

"Bir müslüman için müslüman kardeşi üzerine vacib olan beş hakkı vardır: Selamı almak; aksırana teşmît -Yani (Yerhamükellah) "Allah sana rahmet etsin" demek-; davete icabet; hastayı ziyaret etmek ve cenazelerin arkasından gitmek."[11]

Ebû Hureyre'den (radıyallahu anh) gelen rivayete göre, Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Ashab-ı Kiram'a, "Müflis'in kim olduğunu bilir misiniz?" diye sormuş, onlar da; "Yâ Resûlallah! Bize göre, müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." demişler-

---

10 Müslim, *Birr* 32
11 Müslim, *Selâm* 4

dir. Bunun üzerine Resûl-ü Ekrem şöyle buyurmuştur: "Benim ümmetimin müflisi o kimsedir ki, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât getirecek, fakat buna sövmüş, filancaya zina iftirası yapmış, falancanın malını yemiş, şunun kanını akıtmış, bunu dövmüş olarak gelecektir. Sonra yaptıklarının hesabını vermek için oturacak; kısas olarak, bu haksızlığa uğrayanlar onun sevaplarından haklarını alacaklar. Eğer sevapları yeterli olmazsa, haksızlık ettiği kişilerin günahlarından alınıp, ona yükletilecek ve sonra ateşe götürülecektir."[12]

"Kıyamet gününde haklar, mutlaka sahiplerine ödenecektir; öyle ki boynuzsuz koyun için dahi boynuzlu koyundan kısas alınacaktır."[13] buyuran ve her konuda insanlığa örnek olan Allah Resûlü kul hakkında da bir ilki gerçekleştirmiştir. Vefatından önce bir defasında mescide gelerek ashaba şöyle hitap etmiştir: "*Ey insanlar! Artık aranızdan ayrılma vaktim geldi. Beni artık aranızda ve bu makamda bulamayacaksınız. Bakın, ben kimin sırtına kamçı vurmuş isem işte sırtım,* gelsin *vursun. Kimin malını almış isem, işte malım gelsin alsın. Her kimin namus ve şerefine dil uzattıysam işte benim namus ve şerefim, gelsin ondan öcünü alsın. Ben ona düşmanlık ederim diye asla çekinmesin. Çünkü bu benim yapabileceğim bir şey değildir. Şunu biliniz ki benim sevdiğim kişi bende hakkı varsa hakkını alan ya da helâl eden kişidir. Böylelikle ben, nefsim rahat ve huzur içerisinde Rabbime kavuşmuş olurum.*"

Bu arada dinleyicilerden biri: "*Ey Allah'ın Resûlü! Benim sende üç dirhem alacağım var.*" deyince Allah Resûlü onun alacağının neden dolayı olduğunu sordu. O da, "*Hatırlamıyor musun ey Allah'ın Resûlü! Hani bir dilenci sana gelmişti. Sen de bana emretmiştin. Ben de ona üç dirhem vermiştim.*" de-

---

12 Müslim, *Birr* 60; Tirmizî, *Kıyâme* 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/303, 334, 372

13 Müslim, *Birr* 60

di. Allah Resûlü amcasının oğlu Fadl'a o adama üç dirhemi ödemesini emretti. O da ödedi.[14] Efendimiz bunları söyleyerek kul hakkına olan saygıyı öncelikle kendi yaşantısında göstermişti.

Burada Allah Resûlü'nün her zaman olduğu gibi yine mükemmel yol göstericiliğiyle karşı karşıyayız. O aslında "benim sevdiğim ve beni seven kişi bende olan hakkını alan veya helâl edendir" diyerek sevgide bir ölçüyü de ortaya koymaktadır. Demek ki kişi "sevdiğime hakkımı helâl etmezsem ya da hakkımı istersem ayıp olur" diye düşünmemeli. Onun ötede asla hak ihmal etmez bir mutlak kudret tarafından karşı taraftan alınıp kendisine ödeneceğini bilmeli ve sevdiğini öte âlemde zor durumda bırakmamak için hakkını burada istemelidir.

Hak istemek ayıp değildir ve hak isteyenler asla ayıplanmamalıdır. Az da olsa, bir tek kuruşu bile olsa "Adama bak, kuruşunun peşinde koşturuyor." diye küçümsenmemeli, zira az da olsa "hak, haktır." Bu yüzden hakkın azı, çoğu, büyüğü, küçüğü olmaz ve olmamalıdır.

Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında gömleği kötü kokan birisi bulunuyordu. Efendimiz, elindeki âsâ ile onun karnına dürterek çıkarmasını istemişti. Bu hareket üzerine karşıdaki kişi -ki ismi Sevad idi- kısas istemişti. Bu istek karşısında Efendimiz derhal karnını açarak ashabına küçücük meselelerde bile örnek olmuş, hak sahibine hakkını teslim etmişti.

Görüyor musunuz Allah Resûlü'nün hassasiyetini? O, bu hakların her birisine kılı kırk yararcasına dikkat etmiş, ihtimam göstermiş, halkı rahatsız edecek en küçük şeylerin bile üzerinde durarak dünya var oldukça ümmetine sıkıntı yaşatacak olan

---

14 İbn Sa'd, *Tabakât* 2/255; İbn Kesir, *İslâm Tarihi*, 5/399; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1985, 2/292

durumlara bu şekilde müdahale etmiştir. Böylece, topluluk içerisine gidecek insanların kötü kokuya yol açacak soğan, sarımsak gibi kokularla onların yanına gitmemelerini salık vermiş, aynı zamanda kul hakkının ehemmiyetini de göstermişti.

Bir hadiste de "Allah hakkı olarak mahşerde ilk soru namaz sorusu olacak, kul hakkı olarak da ilk soru kan döken adamın sorusu olacaktır." buyrulmaktadır ki bu da kul hakkının, özellikle de en büyük kul hakkı ihlali olan insan öldürmenin, bir cana kıymanın Allah katında ne kadar büyük bir cürüm olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir.

Ebû Katade (radıyallahu anh), Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) naklediyor: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashabının arasında durup en değerli amelin Allah yolunda cihad ve iman etmek olduğunu söylemişti. Bir adam kalkarak: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda savaşırken ölsem Allah günahlarımı bağışlar mı?" diye sormuştu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) de: "Evet, 'Allah yolunda sabrederek mükâfatını da sadece Allah'tan bekleyerek ileri atılarak savaştan kaçmaksızın düşmanla savaşırsan Allah tüm günahlarını bağışlar, sadece kul borcu ve hakları müstesnadır' diyerek bunu bana Cebrail söyledi" buyurdu.[15]

Peygamber Efendimiz haccedenler için "Kim Allah için hacceder de (bu esnada, Allah'ın rızâsına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, (**kul hakkı** müstesna) annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner."[16] buyurmuştur. Âlimlerimiz, hacdan günahsız olarak dönecek kişiyi haber veren bu hadise "kul hakkı hariç" kaydını düşerek kul hakkının önemini anlatmışlardır. Hatta haccın âdâbı olarak sayılan

15 Dârimi, *Cihad* 21; Tirmizî, *Fedâilü'l-Cihad* 11
16 Buhârî, *Hac* 4; Müslim, *Hac* 438

hususlardan biri de "Üzerlerinde kul hakkı bulunanlar yola çıkmadan önce hak sahiplerinin haklarını ödeyerek onlarla helâlleşmelidir." şeklinde bir edeptir ki bu da kul hakkına verilen ehemmiyet açısından değerlendirilmelidir. Ve bu yüzden bir gelenek olarak halkımız arasında yayılan bu güzel davranış vesilesiyledir ki hacı adaylarımız bu kutsal görev öncesi belki aylar öncesinden kapı kapı dolaşarak eş dost ve akrabalarından helâllik dilemeye başlarlar.

Osmanlı'da kul hakkına riayet ilkesi en üst seviyede icra ediliyordu. "Devletin bekasını adaletin mutlak surette uygulanması ve bu adaletin tesisini de kul hakkının muhakkak surette korunmasında gören Osmanlı devlet geleneği; ilke olarak, kendisini sadece insanlardan değil, âlemin nizamından da sorumlu hisseden bir anlayışın hamisi olarak görüyordu."[17] Osmanlı'nın dünya tarihinde bu kadar uzun süren hâkimiyetinin altında onların kul hakkına verdikleri değeri görmezlikten gelmek büyük bir kadirnâşinaslıktır. Bir başka ifadeyle Osmanlı'nın dünya tarihinde bu kadar uzun soluklu olmasını biraz da halkına karşı, halklarının haklarına karşı verdikleri değerde görmek gerekir.

Osmanlı'nın son döneminde yazılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de şöyle bir madde vardır: "Kişi ikrariyle ilzâm olunur. Hukuk-ı ibad'da ikrardan rücû' sahih olmaz. Bir kimse bin lira borcu olduğunu ikrar ettikten sonra dönse, borcum yok dese, bu kabul edilmez."[18] Bu da kul hakkının bir hukuk kitabına girmiş olduğunu ve bu konuda da maddeler düzenlendiğini gösterir ki bu da kul hakkına verilen değerin bir göstergesidir.

İslâm âlimleri de günahtan tövbe etmenin kabul olunma-

---

17 Abdülkadir İlgen, "Osmanlı toprak mülkiyeti anlayışının teşekkülü ve bunun sosyal tabakalaşma üzerindeki etkileri" adlı makalesinden.

18 *Mecelle*, 79. madde

sı hususunda şöyle demişlerdir: Şayet işlenen günah yalnız Allah'a karşı olup kul hakkına taallûk etmiyorsa bu gibi günahtan tövbe etmenin üç şartı vardır:

1) O günahı terk etmek.

2) Onu işlediğine pişman olmak.

3) O günahı bir daha işlememeye azmetmek.

Bu üç şarttan biri eksik olursa tövbe geçerli değildir.

Eğer işlenen günah insan hakkı ile ilgili ise o tevbenin dört şartı vardır. Bunların üçü *yukarıda zikredilen üç şart*tır. *Dördüncüsü* de hak sahibinin hakkından arınmaktır. Şayet bu hak, mal ve benzeri ise tövbe eden kimse onu sahibine iade eder. Eğer bu hak, zina iftirası atmak sebebiyle lazım gelen hadd cezası ise, hak sahibinin o haddi icra etmesine imkân verir yahut affını diler. Eğer o hak gıybet ise hak sahibinden af diler.

Birinci Bölüm

MÜSLÜMANIN MÜSLÜMAN ÜZERİNDEKİ GENEL HAKLARI

Aslında haklar, genel olarak din, ırk veya cinsiyet ayrımı olmadan bütün insanlar için söz konusudur. Burada "*Müslümanın Müslüman Üzerindeki Genel Hakları*" denmesi, daha çok müslümanların birbirleri arasında gözetmesi gereken hukuku ilgilendirmesinden dolayıdır.

Gerçek mümin, Allah'a imanıyla, ibadetiyle, kul haklarına riayetiyle şahsı adına kılı kırk yararcasına bir hayat yaşamalıdır. Bunun yanında bir adım daha öteye giderek mümin kardeşinin de günaha girmesinden rahatsızlık duyacak kadar hassas bir insan olmalıdır. Hele konu kul hakkı olunca bu hususta hassasiyeti daha da artmalıdır. Mesela kendisine borçlu olduğumuz bir mümin kardeşimiz, ahirete kul hakkıyla gitmemizi istemeyecek derecede bizi düşünebilir. Hatta zaman gelir, alacağını helâl edebilir. Böyle diğerkâm/fedakâr insanlar vardır. Bu noktada her müminin kul hakkı ihlali olabilecek bir meseleyi, karşısındaki kardeşinin kendisine bunu helâl edeceği zamandan önce yerine getirmesi ve emaneti yerine tevdi etmesi çok

önemlidir. Evet, mümin, kul hakkı mevzuunda karşısındaki kardeşini de düşünmelidir.

Bu bölümde ele alacağımız hususları İmam Gazalî hazretleri gibi ilim ve maneviyat deryası bir insan "hak" kavramı çerçevesi içinde ele almıştır. Ayet-i kerimelerle ve hadis-i şeriflerle desteklenen bu haklar, genel ahlak prensipleri olarak görülebilir. Ama aslına bakıldığında bu hususlar bir şekilde kul hakkı ihlallerini netice verebilecek bir özellik arz etmektedir. Bundan dolayı bu bölümde anlatılan hususları mümkün olduğunca genel bir çerçevede düşünmek ve öyle zannetmediğimiz pek çok hususun kul hakkının ihlaline yol açabileceği gerçeğini aklımızdan çıkarmamak gerekmektedir.

Büyük İslâm âlim ve düşünürü İmam Gazali (ks), müslüman olanların diğer müslümanlarla ilişkilerinde söz konusu olabilecek genel hakları şöyle sıralamaktadır:[19]

1. Kardeşlik Haklarına Riayet Etmek

Diğer bir ifade ile müminin, kendisi için sevip istemediğini ve beğenmediğini hiçbir müslüman kardeşi için de istememesi ve beğenmemesi gerekir.

Şu âyet-i kerime bu kardeşliği vurgulayan en önemli delildir: "*Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafla, Allah'ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun. Döndüğü takdirde aralarını hakkaniyetle düzeltin ve hep âdil olun, çünkü Allah âdil davrananları sever. Müminler sadece kardeştirler. O hâlde ihtilaf eden kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki O'nun merhametine nail olasınız.*" (Hucurât, 49/9-10)

---

19 İ. Gazali, *Kimya-yı Saadet*, s. 294, Mütercim: A. F. Meyan, İst. 1974, 7. Baskı. Buradaki maddelerin başlıkları İmam-ı Gazali'nin tertibinden istifade edilerek yeniden düzenlenmiştir.

Başka bir âyette ise "*Hepiniz toptan, Allah'ın ipine (dinine) sımsıkı sarılın, bölünüp ayrılmayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birbirine ısındırmış ve onun lütfu ile kardeş oluvermiştiniz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oraya düşmekten de sizi O kurtarmıştı. Allah size âyetlerini böylece açıklıyor, ta ki doğru yola eresiniz.*" (Âl-i İmrân, 3/103) buyrulmaktadır. Evet, İslâm'dan önce Arabistan'da insan hayatının hiç değeri kalmamıştı. En ufak sebeple insanlar vicdansızca öldürülüyordu. Kabîle savaşlarının, kan dâvalarının sonu gelmiyordu. Meselâ Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri 120 yıldan beri sürekli savaş hâlinde idiler. İslâm sayesinde birbirlerinin kardeşi oldular.[20] Âyette "*Allah'ın ipine sımsıkı sarılın.*" ifadesi, bir benzetmedir. Allah'ın ipi, insanları sapıklık bataklığından kurtarmak için gökten yere indirdiği vahiyleri içeren din ve Kitâb'dır. İşte Allah'ın ipi durumundaki o Kitab'a sarılıp onun prensiplerini gönülden uygulayanlar, sapıklıktan çıkıp düşmanlık ateşinde yanıp mahvolmaktan kurtulurlar.

İnsanlar arasında düşünce ayrılıklarının olması doğaldır. Bunu Kur'ân'da Allah ifade etmiştir: "*Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları hakta ittifak eden bir tek ümmet yapardı. Fakat O bunu irade etmediğinden ittifak etmemişlerdir.*" (Hûd, 52/118) Allah insanları zekâ, düşünce ve yetenek bakımından farklı yarattığına göre onlar arasında düşünce ayrılıklarının olması da doğaldır. Fakat bu ayrılıkların, eyleme dönüşmemesi ve düşmanlığa sebep olmaması gerekir. Bu ayrılıklar sadece fikir olarak kalmalıdır. Çünkü fikir farklılığı, bir ölçüde insanları olumlu manada ilerlemeye götürürken; bunun büyüyüp düşmanlığa dönüşmesi yıkıcı olmaktadır. İşte fikir ayrılıklarını sınırlamak, düşmanlığa sebep olmasının önüne geçmek için

20 Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Âl-i İmrân, 3/103, Meal ve Açıklama

herkesin Allah'ın sınırlarında durması, Allah'ın Kitab'ına sarılması, o genel prensiplerin dışına çıkmaması gerekir. İnsanlar bu genel prensipler içinde kaldıkça birbirleriyle iyi geçinirler. Aralarında bazı düşünce ayrılıklarının olması; birbirlerini sevmelerine, anlayışlı davranmalarına engel olmaz.

Kardeşlik hakkını açıkça anlatan birkaç hadisi burada kaydetmek istiyoruz:

✓ "*Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim, bir müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.*"[21]

✓ "*Birbirinizle hasetleşmeyiniz. Almayacağınız bir malın fiyatını müşteri kızıştırmak için artırmayınız. Birbirinize kin ve nefret beslemeyiniz. Birbirinize darılıp yüz çevirmeyiniz. Birinizin satışı üzerine başka biriniz satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları, böylelikle kardeş olunuz. Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulüm ve haksızlık yapmaz, yardımı kesmez ve onu hakir görmez.* –Peygamberimiz üç defa göğsüne işaret ederek buyurdular ki– *Takvâ buradadır. Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi, bir kimseye şer olarak yeter. Her müslümanın kanı, malı ve ırzı, başka müslümana haramdır.*"[22]

✓ "*Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.*"[23]

---

21 Buhârî, *Mezâlim* 3; Müslim, *Birr* 58.

22 Müslim, *Birr* 32. Ayrıca bkz.: Buhârî, *Edeb* 57

23 Buhârî, *Edeb* 27; Müslim, *Birr* 66.

✓ "*İnsanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah da merhamet etmez.*"[24]

Kardeşliğin değeri ve ne derece değer verilmesi gereken bir hak olduğu hususunda Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmaktadır: "*Sizden biriniz kendisi için arzu ettiğini din kardeşi için de arzu etmedikçe gerçek iman etmiş olmaz.*"[25]

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) müslümanın kendisi için sevip istediği şeyi kardeşi için de sevip istemesini, müslümanın müslümanın üzerindeki altı hakkı arasında sayması da bu hususun bir kul hakkı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.[26]

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) müminleri bir binanın tuğlalarına benzetmiş, bu sözü söyledikten sonra parmaklarını birbirine geçirmiş ve onların birbirine nasıl kenetlendiğine dikkat çekmiştir.[27] Diğer bir hadis de şöyledir: "*Birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve acımalarında müminler tek bir cesede benzerler. Nasıl ki cesedin bir organı rahatsız olunca diğer organları da uykusuzluk ve ateş ile onun rahatsızlığını paylaşır, (aynen müminler de birbirleri için öyle olmalıdır).*"[28]

Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir hadis-i şerif de şudur: "*(Hiçbir kötülüğü olmasa dahi) kişinin, müslüman kardeşine hakaret etmesi kendisine günah olarak yeter. Her müslümanın diğerine kanı, malı ve namusu haramdır.*"[29]

Bugün uzun, geniş ve yük yüklenmiş araçlarla trafiği aksatmak, telefon ve elektrik tellerini koparmak, ağır giden araçlarla

---

24 Buhârî, *Edeb* 18, *Tevhîd* 2; Müslim, *Fezâil* 66. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Birr* 16, *Zühd* 48

25 Buhârî, *İman* 7; Müslim, *İman* 71–72.

26 Tirmizî, 5/80; İbn Mâce, 1/461; Müsned, 1/88, 2/321

27 Buhârî, *Salât* 88, *Edeb* 36, *Mezâlim* 5; Müslim, *Birr* 65; Tirmizî, *Birr* 18; Nesâî, *Zekât* 67; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 4/104, 405, 409

28 Buhârî, *Edeb* 27; Müslim, *Birr* 66, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 4/270

29 Müslim, *Birr* 32; Ebû Dâvûd, *Edeb*, (Bâbu men redde muslimen)

veyahut biçer ve traktör gibi vasıtalarla bütün insanların kullanımına açık yerleri engellememek de gerekmektedir. Bunu işaret eden bir hadis-i şerif şöyledir: "*Yanında ok varken mescidlerimize veya çarşı–pazarımıza uğrayan kimse, müslümanlardan herhangi birine onlardan bir zarar gelmemesi için, okunun ucunun demirlerini eliyle tutsun.*"[30]

Bilhassa memurların bulunduğu cami imamları ve otogar ve istasyonlardaki camilerde namaz kıldıran kardeşlerimizin dikkat etmeleri gereken bir husus da namazları çok uzatmamaları gerektiğidir: "*Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırdığı zaman, hafif tutsun. Çünkü onların arasında zayıf, hasta ve yaşlılar vardır. Herhangi biriniz kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın.*"[31]

"*Ben, uzatmayı arzu ederek, namaza dururum da bir çocuğun ağlamasını işitir, onun annesine güçlük çıkarıp üzmekten hoşlanmadığım için, namazı kısa keserim.*"[32]

İnsan üzerinde, kardeşinin gıybeti, kalbinin kırılması, haksız yere malına, canına, haysiyet ve şerefine ilişme gibi durumlardan doğacak olan kul hakları da olduğunu hatırlatmamız gerekir.

Kardeşlik haklarından olan müminin kardeşine yardım etmesinde ince bir noktayı da Efendimiz şöyle beyan etmiştir: "*Din kardeşin zalim de mazlum da olsa ona yardım et.*" deyince birisi: "Yâ Resûlallah! Kardeşim mazlumsa ona yardım edeyim. Ama zâlimse nasıl yardım edeyim, söyler misiniz?" deyince Peygamberimiz: "*Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir.*"[33] buyura-

30 Buhârî, *Salât* 66, *Fiten* 7; Müslim, *Birr* 120–124. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Cihad* 65; Nesâî, *Mesâcid* 26; İbn Mâce, *Edeb* 51.

31 Buhârî, *İlim* 28, *Ezân* 62; Müslim, *Salât* 183–186

32 Buhârî, *Ezân* 61, 163.

33 Buhârî, *Mezâlim* 4; İkrâh 6. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Fiten* 68.

rak zulmeden veya zulme uğrayan bütün din kardeşlerine karşı yardımsever olmak gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bir insanı küçük düşürmeye çalışmak, onun onuruyla oynamak, kalbini kırmak, kişiliğini rencide etmek, ona haksız yere bağırıp çağırmak, onu aşağılamak gibi olumsuz davranışlar da kul hakkı ihlali kapsamına girer.

Müslümanın, müslüman üzerindeki haklarından biri de onu Allah için ziyaret etmektir. İslâm tarihi, sahabenin birbirine yaptığı gibi sadece Allah'ı hatırlamak ve O'nu yâd etmek amacıyla birbirlerini ziyaret eden Allah dostları ile doludur. Dertleşmek ve halleşmek üzere birbirlerini ziyaret eden tabiin âlimlerinin bulunduğu tarihimizden alacağımız çok güzel misaller bulunmaktadır.[34]

Yukarıya aldığımız ve almadığımız âyet ve hadislerin hepsinden anlaşılan ve kardeşlik hakkını ilgilendiren hususları şu şekilde sıralamak istiyoruz: Müminlere şefkat kanatları germek, bir cana kıyıp öldürenin bütün insanları öldürmüş gibi günah kazanacağını, aksini yapanların da bütün insanları yaşatmış gibi olacağını bilmek, mümin kardeşinin rahatsızlığını kendinde hissetmek, üzerinde ve vasıtasında insanlara zarar verici eşyalarla dolaşmamak, insanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah'ın da merhamet etmeyeceğini bilmek, bir kimsenin bu dünyada bir müslümanın sıkıntısını gidermesi Allah'ın da ahirette onun bir sıkıntısını gidereceğini bilmek, bir kimseye günah olarak müslüman kardeşini hor ve hakir görmesinin yeteceğini bilmek, haset etmemek, müşteri kızıştırmamak, bir kardeşinin satışı üzerine satış yapmamak, kardeşimizi hakir görüp yardımı kesmemek…

34 "Allah için ziyaret hakkı" için bkz.: Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, Dâru Meşarık, Talibiyye 2008, s. 80

2. Eliyle ve Diliyle Hiçbir Müslümana Zarar Vermemek

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "*(Gerçek) müslüman, elinden ve dilinden diğer müslümanların selamette ve emin olduğu kişidir.*" buyurmuşlardır.[35]

Dinimiz müslümanların birbirlerine zarar vermesini yasakladığı gibi onlardan gelecek zararlara da sabır göstermek gerektiğini emretmektedir. Kardeşlik hukukundan biri de kardeşlerinden gelecek çirkin ve fena hâllere sabır göstermek, bu tür davranışlarda bulunmamaktır.

Şu âyet-i kerime müminlere eziyet edip rahatsız edenlerin büyük bir günah yüklendiklerini bildirmektedir:

"*Mümin erkekleri ve mümin kadınları, yapmadıkları bir fiilden dolayı suçlayanlara gelince, onlar iftira atma suçu işlemiş ve böylece açık bir günaha girmiş olurlar.*" (Ahzab, 33/58)

Evet, müslüman kendisine karşı nasıl davranılmasından hoşlanıyorsa, başkalarına da öyle davranmalıdır. Peygamberimizin bu konuda o kadar hadisi vardır ki buraya birkaç tanesini almak istiyoruz: Abdullah İbni Amr İbni'l-Âs'dan (radıyallahu anhumâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Kim, cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulmayı isterse, ölümünü, Allah'a ve âhirete inanmış olarak karşılasın. Bir de başkalarına karşı, kendisine nasıl davranılmasından hoşlanıyorsa öyle davransın.*"[36]

Ahirette mutluluğa ermek, iman üzere ölenler içindir. Ölüme imanla kavuşabilmek için hayatı iman üzere yaşayıp bitirmek gerekir. Toplumsal ilişkilerde herkes kendisine yapılmasını istediği şeyleri başkalarına yapmayı prensip hâline ge-

---

35 Buhârî, *İman* 4; Müslim, *İman* 64, 65, 66; Ebû Davud, *Cihad* 2; Tirmizî, *Kiyâme* 52; Nesâî, *İman*, 8

36 Müslim, *İmâre* 46. Ayrıca bkz.: Nesâî, *Bey'at* 25; İbn Mâce, *Fiten* 9.

tirmelidir. Kendisine iğne batırmayan başkasına çuvaldızı hiç batıramaz.[37]

Bediüzzaman hazretleri talebelerinden bazılarının küçük içtihad farklılıklarından dolayı birbirlerine küsecek gibi olmaları karşısında yalvarırcasına, başını onların ayaklarının altına koyarcasına sızlanmış, inlemiş, tir tir titremiş ve "*Kardeşlerimden ricâ ederim ki: Sıkıntı ve ruh darlığından veya nefis ve şeytanın desiselerine kapılmaktan ya da şuursuzluktan dolayı arkadaşlardan sudûr eden fena ve çirkin sözlerle birbirine küsmesinler ve 'Haysiyetime dokundu' demesinler. Ben o fena sözleri kendime alıyorum. Damarınıza dokunmasın, bin haysiyetim olsa kardeşlerimin mabeynindeki muhabbete ve samimiyete fedâ ederim.*" demiştir. Evet, şefkati bu enginlikte olan ve daire-i kudsiyesine giren herkese bu ölçüde sahip çıkan bir insanın talebelerine, dostlarına ve o daire içine girdiğine inandığı kimselere küsmesi, darılması ve onları terk etmesi söz konusu değildir.[38]

3. Kimseyi Küçük Görmemek, Kibirlenmemek, Hakaret Etmemek, Kötü Söz Söylememek ve Gösteriş Yapmamak

Alçakgönüllü ve mütevazı olmak da bu kul hakkından kurtulmanın emniyet supablarından biridir. İnsanları küçük görüp onlara hakaret etmek manevî kul hakkının ihlali manasına gelir.

Kibir, Hakk'ı kabul etmemek, insanları hor ve hakir görmek demektir. "*Yüzü yerde olanlar, Hak katında da halk katında da sonsuz payelere ulaşırlar. Bunun aksine burunlarını dikip böbürlenenler ve herkesi hakir görüp çalım satanlar ise, hemen her zaman halk tarafından istiskâle uğramış, Hak tarafından da azaba çarptırılmışlardır.*

---

37 Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi* 457.

38 M. Fethullah Gülen, *Kırık Testi*, 28.03.2005

Mütevazı olma, Yaratıcı'nın takdirine, halkın tahkir ve tekdirine karşı insanın gönlüne hoşnutluk hissi kazandırır. Evet, baştan haddini bilip tevazu kanatlarını yerlere kadar indiren birisi, insanlardan gelecek her türlü hor görmelere karşı en emin bir zırh içine girmiş ve en sağlam emniyet tedbirini de almış demektir.

Kibir ve ululuk "Zât-ı Ulûhiyet"in sıfatlarından olduğundan, büyüklük taslayıp şımarıklık yapanlar, hemen her zaman O'nun "Kahhâr" eliyle kıskıvrak yakalanmış ve helâk edilmişlerdir. Haddini bilip mütevazı olanlar ise, yükselip O'nun huzuruna ermişlerdir."[39]

Şu âyet-i kerimeler ahiret nimetlerinin kendini beğenip büyüklük taslamayan ve böbürlenmeyenlere ait olacağını, yeryüzünde büyüklük ve gösteriş yaparak yürünmeyeceğini, Allah'ın bu tip kimseleri sevmeyeceğini bildirmektedir:

"*Ahiret yurduna gelince, biz orayı yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmak istemeyen kimselere ayırmış bulunuyoruz. Çünkü sonuç, yolunu Allah'ın kitabıyla bulanlarındır.*" (Kasas, 28/83)

"*Yeryüzünde kibirlenerek yürüme; çünkü ne yeri yarabilirsin ve ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.*" (İsra, 17/37)

"*Kibirlenerek halka surat asma ve yeryüzünde çalımlı çalımlı yürüme. Şüphe yok ki Allah, kibirlenip övünenlerin hiç birini sevmez.*" (Lokman, 31/18)

Burada Karun'un kibirli olması dolayısıyla kendi başına sarayı ile birlikte yok edildiğini hatırlamakta fayda vardır.[40]

Kibirlenme en azından bir şahsa karşı söz konusudur ve kul hakkını ihlâl manası taşır. Efendimiz bu kötü duygudan müminleri son derece sakındırmıştır: Abdullah b. Mes'ud'dan (ra-

39 M. Fethullah Gülen, *Ölçü veya yoldaki ışıklar* 117, Nil Yayınları, İstanbul 2008.
40 Bkz. Kasas, 28/76-81

dıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez.*" Bunun üzerine sahabeden biri: "İnsan elbise ve ayakkabısının güzel olmasını arzu eder." deyince Efendimiz'in ağzından şu ifadeler dökülmüştür: "*Allah güzeldir, güzelliği sever, kibir ise hakkı kabul etmemek ve insanları küçük görmektir.*"[41]

Cehennemliklerin katı kalbli, kaba, zorba, cimri ve kibirli kimseler olduklarını Efendimiz şu hadisle anlatır: "*Size cehennemliklerin kimler olduğunu söyleyeyim mi? Katı kalbli, kaba, cimri ve kurularak yürüyen kibirli kimselerdir.*"[42]

Müslüman fırsat elde iken hayatını gözden geçirmeli, davranışlarına çeki düzen verip yapılacak iyiliklerle cenneti elde etme yolunda gayretini artırmalı, cehenneme gitmemek için bu kibir hastalığından kurtulmalıdır.

Şu hadislerde de kibir alametlerini üzerinde taşıyan kimselere Allah'ın kıyamet günü rahmet nazarıyla bakmayacağını ve korkunç azap hazırladığını, büyüklüğün Allah'a mahsus olduğunu, kendisinde bu sıfatın bulunduğunu zannedenlere Allah'ın cezalarını vereceğini öğrenmekteyiz: Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Böbürlenerek elbisesini yerde sürüyen kimsenin suratına Allah Teâlâ kıyamet gününde bakmaz.*"[43]

Yine Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır: "*Allah Teâlâ kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, onları temize çıkarmaz, suratlarına bile bakmaz; üstelik onlar korkunç bir azâba uğrarlar.*

---

41 Müslim, *İman* 147.

42 Buhârî, *Eymân* 9, *Edeb* 61; Müslim, *Cennet* 47. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Cehennem* 13

43 Buhârî, *Libâs* 1, 2, 5; Müslim, *Libâs* 42–48.

Bunlar; zina eden ihtiyar, yalan söyleyen hükümdar, kibirlenen fakirdir."[44]

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "*Bir kimse kibirlene kibirlene sonunda zalimler grubuna kaydedilir. Böylece zalimlere verilen ceza ona da verilir.*"[45] buyurarak, kibrin beraberinde zulüm getirdiğini belirtmektedir. Bu da direk kul hakkı ile ilgilidir. Alçakgönüllü olmayan insanın kendini beğenmiş zavallı bir zalim olmaktan öteye geçemeyeceğini Efendimiz şu kudsi hadiste de haber vermiştir: "*Allah Teâlâ bana: O kadar mütevazı olun ki, kimse kimseye böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin, diye bildirdi.*"[46] Zaten kul hakkının kaynağı müslümana Kur'ân-ı Kerîm veya hadis-i şeriflerle bildirilmiştir. Bildirilmeyen durumlarda da görev âlimlere ve vicdanlara düşmektedir. Karun, Firavun ve Hamanlar gibi tarihteki zalim idarecilerin ne büyük kul haklarına girdikleri unutulmamalı, üzerimizde böyle bir hakkın bulunmaması için gereken titizliği göstermeliyiz.

Kibrin emniyet supabının tevazu ve alçakgönüllülük olduğunu başlığımızda belirtmiştik. Burada da bize hem kendi haklarımızı hem de başkalarının haklarını öğreten âyet ve hadislerden bir demet almak istiyoruz:

"*Ey peygamber senin yolunda giden müminlere, kol kanat ger.*" (Şuarâ, 26/215)

"*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah yakında öyle bir toplum getirir ki O, onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, Allah'tan gelen gerçekleri örtbas edenlere karşı, onurlu ve şiddetlidirler.*" (Mâide, 5/54)

---

44 Müslim, *İman* 172. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Cennet* 25; Nesâî, *Zekât* 75, 77

45 Tirmizî, *Birr* 61.

46 Müslim, *Cennet* 64. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Edeb* 40; İbn Mâce, *Zühd* 16, 23.

"Ey insanlar! Bakın biz sizi, bir erkekten ve kadından yarattık. Sizi birbirinizi tanıyasınız diye, milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında şerefli ve itibarlı olanınız; yaşantısını, yolunu, yordamını Allah'ın kitabıyla bulmaya çalışanınızdır. Çünkü Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır." (Hucurât, 49/13)

"... O hâlde ey insanlar siz, kendinizi temize çıkarmaya kalkışmayın O, kimin yolunu kendi kitabıyla bulmaya çalıştığını daha iyi bilir." (Necm, 53/32)

Efendimiz Allah rızâsı için alçakgönüllü olanı Allah'ın yücelteceğini[47] haber verdiği gibi bunu hayatında da uygulamıştır. Öyle ki, Hz. Enes'in bildirdiğine göre çocukların yanından geçerken onlara selam vermiş onların da gönlünü almış ve kibrin en küçüğünü bile kendinde barındırmamıştır.[48] Hatta o kadar ki Medineli bir adamın hizmetçisi Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) elinden tutar, onu istediği yere kadar götürürmüş.[49]

Alçakgönüllü olmanın en belirgin özelliği insanlardan bir insan gibi yaşamak, bir farklılık içine girmemek ve kendini onlardan farklıymış gibi hissettirmemektir. Hz. Âişe'ye: "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) evinde ne yapardı?" diye sorduklarında şu cevabı vermiştir: "Ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza giderdi."[50] Gerçek örnek bir şahsiyet olan Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) tam bir tevazu kahramanı idi.

Ebû Rifâ'a (radıyallahu anh) şöyle der: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hutbe okurken yanına vardım ve: "Yâ Resûlallah! Dinini bilmeyen bir garip geldi. Dinini sorup öğrenmek istiyor." dedim. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bana dönüp baktı. Hutbeyi kesip yanıma geldi. Hemen ona bir sandalye getirdi-

---

47 Müslim, *Birr* 69. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Birr* 82

48 Buhârî, *İsti'zân* 15; Müslim, *Selâm* 15. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Edeb* 136

49 Buhârî, *Edeb* 61

50 Buhârî, *Ezân* 44, *Nefekât* 8, *Edeb* 40

ler. Üzerine oturdu ve Allah Teâlâ'nın kendisine öğrettiği bazı şeyleri bana öğretmeye başladı. Sonra tekrar hutbesine dönerek konuşmasını tamamladı.[51]

Her peygamberin mutlaka koyun güttüğünü, kendisinin de Mekkelilerin koyunlarını Karârît mevkiinde güttüğünü çok açık bir şekilde ifade eden Peygamberimiz[52] "*Eğer paça veya kürek eti yemeğe davet edilsem, derhal giderim. Şayet bana kürek veya paça hediye edilse, hemen kabul ederim.*"[53] buyurmaktadır.

Bu meyanda adeta kibirle özdeş olan riyayı hatırlamakta fayda vardır. Çünkü bir ibadetin gösteriş için yapılması o ibadeti yapan kişi hakkında karşıdaki insanda olmayan bir olgunun yerleşmesine sebebiyet verebilecektir. Bu da insanları yanlış yönlendirmek manasına gelebileceği gibi ibadetin sadece Allah emrettiği için yapılması gerçeğine de ters olacağından bir Allah hakkını da içinde barındırmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm riyanın münafıkların özelliği olduğunu şu âyet ile bildirir: "*... O münafıklar Allah'ı kandırmaya çalışırlar. Halbuki Allah onların kendi kendilerini kandırmalarını sağlıyor. Onlar namaz için kalktıklarında insanlar görüp takdir etsinler diye gösteriş için kılarlar. Allah'ı da pek az hatıra getirirler.*" (Nisa, 4/142)[54]

Birilerine duyurmak maksadıyla veya bu kimse şöyledir, böyledir desinler diye yapılan işlerden hiçbir sevap beklenemez. Bunların değeri yoktur. Sonuçta azap ve pişmanlıktan başka bir işe yaramaz. Şehidlik, âlimlik ve zenginliklerini sırf gösteriş uğruna kullananların kıyamet günü yalanlanarak yüzüstü cehenneme atılacaklarını Efendimiz bizzat bildirmiştir.[55]

---

51 Müslim, *Cum'a* 60

52 Buhârî, *İcâre* 2, *Enbiyâ* 29, *Et'ıme* 50. Ayrıca bkz.: İbn Mâce, *Ticâret* 5

53 Buhârî, *Hibe* 2, *Nikâh* 73; Müslim, *Nikâh* 104.

54 Bu konuda şu iki âyete de bakılabilir: Beyyine, 98/5; Bakara, 2/264

55 Müslim, *İmâre* 152.

✓ Dinimiz, müslümanlara eziyet ve iftira etmenin büyük günah olduğunu ve küfre götürebileceğini, müslümana kâfir ve fâsık denilmemesi gerektiğini, birbirlerine sövenlerin günahının sövmeyi ilk başlatana ait olduğunu, dinî açıdan cezalandırılan bir kimseye dahi kötü sözler söylenmemesi gerektiğini, işçisine zina iftirasında bulunana kıyamet günü ceza uygulanacağını şu âyet ve hadislerle bildirmektedir:

"*Mümin erkekleri ve mümin kadınları yapmadıkları bir fiilden dolayı suçlayanlara gelince, onlar iftira atma suçu işlemiş ve böylece açık bir günaha girmiş olurlar.*" (Ahzab, 33/58)

Bu âyet bize şunu da hatırlatıyor: "*Ama kim bir hata yapar, günah işler de sonra onu suçsuz bir kimsenin üzerine atarsa, iftira suçu ve hatta daha da iğrenç bir günah yüklenmiş olur.*" (Nisa, 4/112)

✓ "*Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür.*"[56]

"*Hiç kimse, bir başkasına fâsık veya kâfir demesin. Şayet itham altında bırakılan kişide bu sıfatlar yoksa o söz onu söyleyene döner.*"[57]

Peygamberimiz ceza uygulattığı kimseye sahabenin beddua etmesini yasaklamış ve uygun görmemiştir. Bu sebeple cezasını dünyada çekmeye razı olan ve çeken kimseye bir de hakaret ve beddua hoş olmaz.

Evet, İslâm, bazılarını güldürmek veya eğlendirmek kastıyla söylense de diğer insanları rencide eden bütün söz ve hareketleri kul hakkını çiğnemek olarak kabul etmiştir. Söz, tavır, davranış, işaret ya da yazı ile insanların kusur ve noksanlarını dile dolayıp onları küçük düşürmeyi haram kılmıştır. Başkalarının onur ve haysiyetine dokunan her türlü alay, gıybet, yalan ve if-

---

56 Buhârî, *İman* 36, *Edeb* 44, *Fiten* 8; Müslim, *İman* 116

57 Buhârî, *Edeb* 44.

tira gibi sözleri men ettiği gibi, muhatabı tahkir etmek maksadıyla yapılan fiilî ve sözlü şakaları da yasaklamıştır.

✓ Dinimiz, müminlerin birbirlerini asla alaya almamaları gerektiğini, kötü lakaplarla çağırmamak gerektiğini, kalbinde zerre kadar kibir olanın cennete giremeyeceğini, bir müslümanın bağışlanmayacağı hakkında kim yemin ederse amellerinin boşa gideceğini, diğer kimsenin ise affedileceğini belirtmiştir.

"*Ayıp kusur arayan ve göz kaş işaretleriyle alay edenlerin vay hâline...*" (Hümeze, 104/1) âyeti müslümanları arkadan çekiştirip göz kaş hareketleriyle alay ve eğlence konusu edinenlere büyük azaplar hazırlandığını apaçık bildirmektedir.

Peygamber Efendimiz de, "Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter."[58] hadisiyle bir kimseye kötülük olarak müslüman kardeşini hor görmesinin yeteceğini beyan etmektedir.

Müslüman, müslüman kardeşini asla hor ve hakir görmemelidir. Çünkü en büyük kötülük budur. Böyle yapılınca müslümanlar arasına kötülük tohumu ekilmeye başlanmış demektir. Müslümanlar birbirleriyle bir binanın parçaları gibi sağlamca kenetlenmiş gibi olmalıdırlar. Birbirlerini hor görmeleri, hakir görmeleri uygun olmaz. Gerçek müslümanlar arasında bu tür davranışlar görülmez, görülmemelidir.

Kibir, hakkı kabul etmemek ve insanları küçük, hor görmek demektir. Zerre kadarı bile insanları cennetten mahrum edecek bir özelliğe sahip olan bu hasis duygu aynı zamanda kul hakkını da hiçe sayan bir özellik taşır.

Bir müslümanın kendi soyu veya nesebi ile başkalarına karşı övünmesi veya bu vesile ile üstünlük sağlamaya çalışması da kul hakkını ihlal manası taşır.[59] Bu cümleden olarak bir kimsenin

---

58 Müslim, *Birr* 32

59 Hadis için bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/361

insanları ırkçılığa çağırması veya bir ırk hakkında kötü sözler söylemesi, bir ırka savaş ilan etmesi veyahut da ırkçılık üzere bu hâl ile ölmesi de kul hakkı ihlalini doğurabilir. Zira üstünlük takva iledir ve hiçbir ırkta değildir. Bunun kul hakkı anlamı taşıması da yerilen ve hakkında kötü sözler söylenen o ırktaki bütün insanların hukukunu ilgilendirmesi dolayısıyladır.[60]

Müminin özelliklerinden biri de onun kötü söz söylememesidir. "*Mümin; insanları kötüleyen, lânetleyen, kötü söz ve çirkin davranış sergileyen kimse değildir.*"[61] Bu hadiste bir müslümanda bulunmaması gereken çirkin özellikler sayılmıştır. Bunlar, başkalarını kötülemek, ayıplarını araştırmak, lanet okumak, söz ve davranışlarda haddi aşıp çirkinlikler sergilemektir ki bunların hepsinin karşıda bulunan kimsenin hukukuna bir tecavüz olduğu açıktır ve apaçık kul hakkı ihlalidir.

Dinimiz, İslâm müslümanlara çirkinliğin her çeşidinden uzak durmalarını öğütler. Çünkü çirkinlik neye bulaşırsa onu kirletir ve sevimsiz hâle getirir. Mesela konuşma anında sertlik, yalan, iftira ve gıybet sözlerimizi lekeler, sevimsiz hâle getirir. Alışverişte dürüst olmayan bir tüccarın bu tavrı onu lekeler ve insanlar yanında sevimsiz kılar.

Ölmüş kimselere sövmek veya onlar hakkında kötü sözlerde bulunmak da Peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır. Bunun da bir hak ihlali olabileceği üzerinde düşünülmelidir.[62]

4. Hasis Duygularla (Gıybet, Haset, Su-i Zan, Nankörlük...) İlgili Kul Haklarından Kaçınmak

Unutulmamalıdır ki, insanların itibarını sarsıcı, onurunu kırıcı sözler sarf etmek veya aynı anlama gelebilecek benzeri

---

60 Bkz.: Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, s. 77, 109

61 Tirmizî, *Birr* 48

62 Bkz.: Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, s. 107

davranışlarda bulunmak çok kritik birer manevî kul hakkı ihlalidir. Bu bakımdan Kur'ân'ın değişik âyetlerinde iftira, gıybet, dedi-kodu, başkalarının özel hayatlarını ve gizli hâllerini araştırmak, kötü lakap takmak, alay etmek gibi her türlü çirkin tavır ve davranışlar yasaklanmıştır.

Cenâb-ı Hak, Hucurât Sûresi'nde şöyle buyurmuştur: "*Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın. Birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir. Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevvabdır, rahîmdir (tövbeleri kabul eder, merhamet ve ihsanı boldur).*" (Hucurât, 49/11-12)

Zannın çeşitleri vardır. Hüsn-ü zan kısmı makbul olup müminin Allah, Resûlü, müminler ve aksine sebep olmadıkça bütün insanlar hakkında bu zannı beslemesi gerekir. Bazen başka çare kalmayınca zanna dayanarak hüküm verme ihtiyacı olur. Günah olan kısım ise, insanlar hakkında haksız yere sû-i zan besleyip onlar hakkında iyi tarafa değil de kötü tarafa yorumlar yapmaktır. Bu, kul hakkını ihlal demektir.

Burada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Başkalarını sû-i zanna sevk edecek hâl ve durumlarda bulunmamak da esastır. Zira bu durum da beraberinde kul hakkı ihlalini geti-

rebilir. Konu ile ilgili Hz. Ömer'in şu önemli tespitini burada ifade etmek gerekir. "Müslümanın ağzından çıkan bir kelimeyi hayra yormak mümkün iken onu sakın ha şer zannetme!"

Müslümanın boş söz işittiğinde ondan yüz çevirmesi gerektiğini, kulak, göz ve bütün uzuvların sorumlu olacaklarını, âyetler ve din hakkında ileri geri konuşanların yanında durulmaması gerektiğini şu âyet-i kerimeler bize haber vermektedir:

"*Onlar ki, boş ve anlamsız söz işittikleri zaman ondan yüz çevirip bizim işlediklerimizin hesabı bize; sizin yapıp ettiklerinizin cezası da size ait derler...*" (Kasas, 28/55)

"*Onlar ki boş, anlamsız söz ve işlerden yüz çevirirler.*" (Müminun, 23/3)

"*Bilmediğin şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalb hepsi sorumludur, kıyamette sorguya çekilecektir.*" (İsra, 17/36)

"*Şimdi mesajlarımız hakkında ileri-geri konuşan kimselere rastladığın zaman, bu kimseler başka değişik konulara geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana yapman gerekeni unutturursa, hiç değilse hatırladıktan sonra artık varoluş gayesine aykırı hareket eden böyle bir topluluğun içinde yer alma.*" (En'am, 6/68)[63]

Efendimiz, "Her duyduğu şeyi söylemesi kişiye yalan/günah olarak yeter." buyurduğu[64] gibi aleyhte konuşanın da dinleyenin de günahta ortak oldukları ve aleyhinde konuştukları kişinin bir kısım günahlarını üzerine aldıkları, şayet günahı yoksa kendi sevaplarından bir kısmını bağışladıkları da başka hadis-i şeriflerde bildirilmiştir.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) din kardeşini, ırz ve namusunu gıybet edene karşı savunanın Allah tarafından cehennemden korunacağını da şu hadisle bildirmiştir: "*Kim, (din)*

---

63 Ayrıca bkz. Nisa, 4/140

64 Müslim, *Sahih* 1/10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/539

kardeşinin ırz ve namusunu onu gıybet edene karşı savunursa, Allah da kıyamet günü o kimseyi cehennemden korur."[65] Evet, gıybet etmek de dinlemek de haramdır. Bu durumda gıybete engel olmak gerekir. Bu hadis, gıybeti yapılan müslümanı savunmanın ahiretteki sonucunu bildirmektedir. Müslümanın ırz, namus, haysiyet ve şerefine söz söylememek bir görev, söyletmemek ise ayrıca bir görevdir. Bir müslümanı bu yönde koruyanı, Allah da yarın cehennemden korur.

Kâ'b İbni Mâlik (radıyallahu anh) Tebuk seferinden geri kalmıştı. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), Tebük'te ashâbı arasında otururken:

"Kâ'b İbni Mâlik ne yaptı?" diye sormuş. Benî Selime'den bir adam:

"Yâ Resûlallah! Elbiselerine ve sağına soluna bakıp gururlanması, onu Medine'de alıkoydu.", demiş. Bunun üzerine Muâz İbni Cebel ona:

"Ne kötü söyledin!" diye çıkışmış, sonra da Peygamber Aleyhisselâm'a dönerek:

"Yâ Resûlallah! Biz onun hakkında hep iyi şeyler biliyoruz.", demişti. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise, hiçbir şey söylememiş, sükût etmişti.[66] Bu hadiste anlamamız gereken nokta, bir sahabinin diğer bir sahabi hakkında hüsn-ü zan beslemesi ve Efendimiz'in bu hususu sükût ile tasdik etmesidir.

Burada kul hakkının en bariz örneklerinden birini de insanlar arasında söz taşımanın oluşturduğunu belirtmekte fayda vardır. Şu âyet-i kerimeler bize laf taşıyanlara itaat edilmemesi gerektiğini, her söylenmekte olan sözün mutlaka kaydedilmekte olduğunu çok açık bir şekilde bildirmektedir:

"*Sakın uyma: Servet ve hanedan sahibi diye, o bol bol ye-*

---

65 Tirmizî, *Birr* 20.

66 Buhârî, *Meğâzî* 79; Müslim, *Tevbe* 53

min eden, değersiz adama! O gammaz, söz gezdiren, hayrın önünü kesene, o saldırgana, günaha dadanmışa! Şerefsiz, kaba, hem de soysuz olana..." (Kalem, 68/10-12)

"*İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen ve dediklerini kayda geçiren bir melek bulunmasın.*" (Kaf, 50/18)

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) laf taşıyanların cennete giremeyeceklerini ve bu yüzden kabir azabı çekeceklerini şu iki hadisle anlatmaktadır:

"*Koğuculuk yapan cennete giremez.*"[67]

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bir keresinde yanından geçmekte olduğu iki mezar hakkında şöyle buyurmuştur: "*Bu ikisi, kendilerince büyük olmayan birer günahtan dolayı azâb görüyorlar. Evet, aslında (günahları) büyüktür. Biri koğuculuk yapardı. Diğeri ise, idrarından sakınmaz, iyice temizlenmezdi.*"[68]

Koğuculuk yapanın mezarda da rahat olmayıp azap çekeceğini anlatan bu hadiste, görülen azabın kendilerince büyük olmadığını, fakat gerçekten büyük olduğunu Peygamberimiz bizzat bildirmiştir. Bugün pek çok müslüman işledikleri günahları küçük görüyorlar. 'Bir iki damla değil mi? Ne olacak' diye küçümsüyorlar. 'Bir iki söz değil mi? Ne çıkar bundan?' diye düşünüyorlar. Nur sûresi 15. âyette belirtildiği gibi Hz. Âişe validemize iftira edilmesi sebebiyle bazı müslümanların yaptıklarını önemsiz saymalarının bu âyetle büyük bir suç kabul edilmesi inanan her müslümana bu gerçeği hatırlatır.

Burada gıybetin ne kadar tehlikeli ve helâllik istemek gereken bir kul hakkı olduğu ile alakalı şu hususları kaydetmenin faydalı olacağını düşünüyoruz: "Bir insan hakkında söylenen "aval aval yüzüme baktı.." demek kadar da olsa duyduğu zaman muhatabın hoşuna gitmeyecek bir söz gıybettir ve haramdır. Yalan

67 Buhârî, *Edeb* 49, 50; Müslim, *İman* 168, 169, 170

68 Buhârî, *Vudû* 55, 56, *Cenâiz* 82, *Edeb* 49.

söylemek, zina etmek, hırsızlık yapmak ve namazı terk etmek gibi haramdır. Fakat ne tuhaf ve acıdır ki, bazı insanlar "...dine ve millete hizmet" diyor; "...burada bulunayım, bu arkadaşlarla oturup kalkayım da sevap kazanayım." diye düşünüyor; ama böyle çirkin bir günaha girmekten kendini korumuyor. Aslında bu tavır dinin bir yanını kabul edip gereğini yapma; diğer bir yanını arkaya atma demektir. Kur'ân-ı Kerîm iman kalbinde oturaklaşmamış bazı insanlardan bahsederken "*Bazısına inanıyor, bazısına inanmıyorlar.*" (Bakara, 2/85) demekte; onların dinin bir kısım emirlerini uygulayıp, diğer bir kısmını görmezlikten gelmelerini tenkit etmektedir.

Diğer taraftan, bizzat bizim vazifemiz değilse, başkalarının eksik ve hatalarını görmeye, onları dile dolayıp vazgeçirme tembihlerine girmeye hakkımız yoktur. Mesela, arkadaşlardan bazıları hasır ve kilimleri evlerinden toplayıp lüks halılar sermiş olabilirler. Bazıları tahta kanepelerini atıp lüks koltuklar almış olabilirler. Aslında, bizim seviyemizde bir hayat sürenler için bunların hiçbiri haram değildir. Yani, halı sermek de, koltuk koymak da haram değildir. Hasırın üzerinde yatma kalkma, başını bir tahtaya koyup uyuma bir çeşit zühd olabilir. Hatta, o insanın tabiatından kaynaklanmıyorsa, elâleme caka yapmaya ve riyaya sebep oluyorsa şahıs hakkında çok tehlikeli bir şey de olabilir. Şimdi hiç kimse kalkıp da "Ooo hocam! Sizin dediğiniz o insanlar eskide kaldı, o çamlar çoktan bardak oldu. Eskiden millet hasırlarda oturuyordu, şimdi kanepelerde, halılarda oturuyor." diyemez. Hasırı, kanepeyi halı ve koltukla değiştiren adamın yaptığı iş haram değildir. Fakat diğerinin yaptığı bu tenkit ve gıybet kat'î haramdır. Bu mesele karşısında, "Artık halılarda oturuyor; kanepeleri de değiştirdi, artık o tefessüh etti." demek gıybettir ve kat'iyen haramdır.

Bir insanın iki üç kat elbisesi olabilir. İhtiyaç harici eşya bir

yönüyle israftır, bir yönüyle de israf değildir. Biz o insanın niyetini bilemeyiz ki; maslahatı icabı, her dışarı çıkışında farklı bir elbise giymeyi düşünüyordur. Belki "Benim şahsımda dini mübîni İslâm'ı görüyorlar; dinimi iyi temsil etmem için bugünün anlayışına göre şık olmam da gerekli." diyordur. Yani, belli mülahazaları vardır eda ettiği vazife adına. İşte gardırobu kat kat elbiseyle dolu olan insanın o hâli haram değildir; belki, küçük bir israftır. İsraf bile kendi arasında aynı seviyede değildir; farklı farklıdır. Onun bu hâline kat'î olarak "haramdır" diyemeyiz. Fakat başka birinin "gırtlağına kadar israf içinde yaşayan adam" şeklinde onu kınamasının kat'î haram olduğunda şüphe yoktur."[69]

Bu arada gayrimüslim bir insanın gıybetinin hükmü ile ilgili İmam-ı Gazali'ye sorulmuş olan bir soruya verdiği cevabı kaydedelim:

Gıybet, müslüman için söz konusu olduğunda şu üç durumdan dolayı mahzurludur: 1- Ona eziyet vermek, 2- Allah'ın yarattığı bir mahlûkat hakkında eksiklik isnad etmek, 3- Faydasız bir şey ile vakti boşa harcamak.

Müslümana eziyet etmek gıybetin haram olduğunu, ona eksiklik isnat etmek ise mekruh olduğunu gösterir. Nasıl ki müslüman için gıybetin eziyet etme özelliği vardır. Zimmî için de aynı durum söz konusudur. Çünkü dinimiz, onun ırzı, canı ve malını koruma altına almıştır. İbn Hibban'ın Sahih'inde yer alan şu hadis de bunu destekler. "Kim bir yahudi veya hıristiyana eziyet verici şeyi duyurursa Cehennemliktir." Bununla beraber müslümanlarla savaşan Gayrimüslimin (Harbî) gıybetinin haram olmadığını da ifade etmek gerekir.[70]

Müslüman insan, halkın birbirleri aleyhindeki propagandalarına kulak vermemeli ve söz getirip götürmemelidir.

---

69 M. Fethullah Gülen, *Kırık Testi*, 17.06.2002

70 Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, 26/160 (Hac Sûresi 78. âyetin tefsiri)

✓ Başkasına yapılan iyiliği ve bağışı başa kakmak da kul hakkını ihlal manası taşır.

Yüce Rabbimiz "Ey iman edenler! Yaptığınız iyiliği başa kakarak ve muhtaç kimsenin duygularını inciterek, yardımlarınızı değersiz ve geçersiz hâle getirmeyiniz." (Bakara, 2/264) âyeti ve "Mallarını Allah yolunda harcayıp, sonra başa kakmayan ve eziyet etmeyenler, mükafatlarını Rableri katında bulacaklardır..." (Bakara, 2/262) âyeti ile bu hakikati açıkça beyan etmektedir.

Peygamberimiz, üç sınıf insan ile kıyamet günü Allah'ın konuşmayacağını, yüzlerine bakmayacağını ve onları temize çıkarmayacağını anlatan hadisinde şu üç grup insanı saymıştır: *Elbisesini kibirle yerlerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve yalan yere yemin ederek ticaret malını iyi bir fiyatla satmaya çalışan.*[71]

✓ Kul haklarını içinde barındıran hasis duygulardan biri de kişinin başkalarına karşı övünmesi, haksız yere taşkınlık yapmasıdır. Müslümanların birbirlerine karşı mütevazı ve alçakgönüllü olmaları gerektiğini anlatan bir kudsî hadiste şöyle buyurulur: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Allah Teâlâ bana: Birbirinize karşı öylesine alçak gönüllü olun ki, hiç bir kişi diğerine karşı haddi aşıp zulmetmesin. Yine hiç bir kimse, bir başkasına karşı böbürlenip üstünlük taslamasın diye vahyetti.*"[72]

Kendini büyük görerek, başkalarını hiçe saymak çok büyük bir hatadır. Bunu anlatan bir hadiste Efendimiz şöyle buyurur: "*Bir kimse (kendini üstün görüp diğerlerini küçümseyerek) insanlar helâk oldu derse, kendisi onların en önce helâk olanı olur.*"[73]

---

71 Buhârî, *Vasâyâ* 8, *Nikâh* 45, *Ferâiz* 2, *Edeb* 57, 58; Müslim, *Birr* 28

72 Müslim, *Cennet* 64

73 Müslim, *Birr* 139

Bazıları "tüm insanlar bozuldu, helak oldu" diyerek kendi ibadetine güvenip büyük bir yanılgı içine girmiş olabilirler. Bu şekilde iddiada bulunanlar kendi kusuruyla meşgul olmayı unutmuşlardır. Felaket tellallığı yapmak kimseye fayda getirmez. Kişinin içinde bulunduğu maddî ve manevî hiçbir nimet ona kendini başkalarından üstün görme hakkını vermez.

Kul hakkından da ağır olan gıybet!..

Bir komşu veya bir dostla konuşup ayrıldıktan sonra arkamızdan konuşmadığından emin olamıyorsak durum kötü demektir. Böyle dostlukta ne muhabbet gelişmesi olur ne de itimat duyma hissi kalır. Çünkü arkasından konuşulduğunu düşünen insan, dostlarını hep tereddütle karşılar:

"Kim bilir neler söylüyorlar arkamdan!" şüphesi içini kemirip durur.

Bu da komşuluk ve dostluk hissini parçalayan bir şüphecilik hâlini alır.

Bundan olacak ki Hazret-i Kur'ân, kardeşinin arkasından konuşup gıybetini yapmayı, o kardeşinin etini yemeye benzeterek ayıplamış, söylediği doğru bile olsa gıybetçiliği kesinkes yasaklamıştır. Ancak, ihtiyaç hâlinde, doğru bilgiye gerek duyulması durumunda, bilinen gerçek ne ise o bilgiyi doğru vermekte mahzur yoktur. Böyle bir tanıtıma gerek yokken aleyhtarlık yapıp birinin zaafını, kusurunu nazara vermek, ona olan ilgiyi, hüsnü zannı yok etmek ne kardeşliğe yakışır ne de samimi bir dostluk ve komşuluğa.

İsterseniz dostluğu düşmanlığa çeviren gıybetin, kul hakkından da ağır sonucunu anlatan Süfyan bin Uyeyne'den bir yorum arz edeyim sizlere de hep birlikte ibretle okuyup hayretle tefekkür edelim gıybetin kul hakkından da ağır sonucunu...

Bakalım, dört yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen, elliden fazla yürüyerek hacca giden İmam-ı Şafii gibi zatlara hocalık eden Kûfe'nin büyük âlimi Süfyan bin Uyeyne, gıybet olayının ağırlığını nasıl açıklıyor bizlere görelim. İkinci hicret asrının büyük âlim ve mutasavvıfı diyor ki:

İnsanın üzerindeki hakların en büyüğü şüphesiz ki kul hakkıdır. Kul

hakkı şehitlerden bile affolmaz. Hak sahibiyle bizzat helâlleşmedikçe... Bu sebeple üzerinde kul hakkı olan kimse bunu ödemek için hak sahibiyle buluşup mutlaka helâlleşecektir. Şayet hak sahibi hayatta değilse mirasçılarına gidecek, hakkı mirasçıya ödeyecek, böylece kul hakkından kurtulması mümkün olacaktır...

Ancak gıybetini yaptığı tanıdığının hakkını böyle ödeyemeyecektir. İnsan gıybetini yaptığı kimsenin mirasçısına varıp da akrabanın aleyhine konuşup gıybetini yapmıştım, o da ölmüş, arkasından sana şu kadar para vereyim de bana hakkını helâl et, diyemeyecektir.. Çünkü böyle bir salahiyet verilmemiştir mirasçıya.

Gıybetini yaptığı kimseyle bizzat görüşerek helâllik alacaktır. Bu da ancak mahşerde karşılaşıp, yaptığı gıybetine mukabil sevaplarını verecek, sevapları yetmezse gıybetini yaptığı kimsenin günahlarını yüklenecek, helâlleşmek ancak böyle gerçekleşecektir!. Demek ki gıybet helâlleşmesi, kul hakkından da zor bir helâlleşme olacaktır.

Neden gıybet helâlleşmesi kul hakkından da zor helâlleşme olacaktır? Çünkü insanın haysiyeti, şerefi malından üstündür. Malını almak suretiyle hakkını aldığın kimsenin mirasçısına aldığın malı verir, kurtulursun. Ama aleyhinde konuşmak suretiyle itibarını düşürdüğün kimsenin haysiyetini, şerefini parayla satın alıp geri getiremezsin. Onun hesaplaşması şerefine gölge düşürdüğü kimseyle mahşerde yüz yüze gelmekle olacaktır. Sevaplarını verecek, yetmezse gıybetini yaptığı kimsenin günahlarını yükleneceksin, ancak böyle helâlleşebileceksin...

Süfyan bin Uyeyne bu açık seçik yorumuyla demiş oluyor ki:

– Siz siz olun, gıybete dilinizi alıştırmayın, çevrenizle dostluğunuzu, kardeşliğinizi zedeleyecek, itimat ve hürmetinizi yok edecek gıybetçilikten yılandan akrepten kaçar gibi kaçın. Varsa alışkanlığınızla mücadele edin, itimat edilen dost, saygı duyulan komşu vasfınızı hep koruyun, emin dost ve komşu olma özelliğinizi hep muhafaza edin!.. Şayet, mahşerde sevaplarınızı gıybetini yaptığınız kimselere dağıtmak, yetmeyince de onların günahlarını yüklenmek zorunda kalmak istemiyorsanız tabii.[74]

---

74 Ahmet Şahin, *Zaman Gazetesi*, 14 Şubat 2007

Bir sözü mü saklayamadın?

Tabiînin büyüklerinden Hasan-ı Basrî'ye birisi gelerek şöyle dedi:

– Falan kişi senin hakkında kötü şeyler söylüyor. Bunun üzerine aralarında şu konuşma geçti:

– Sen onu nerede gördün?

– Evinde misafirdim.

– Misafirlikte ne yedin?

– Şunları şunları yedim.

– Ey nâmert adam! Bu kadar yemeği karnında sakladın da bir sözü mü saklayamadın? Eğer doğru söylüyorsan benim onunla dört işim vardır: Dilimle ondan şikâyet etmem, kalbimden ona kin tutmam, dünyada ve ahirette ona hasım olmam, hak talep etmem. Onunla cennete girmek isterim. Şimdi kalk, getirdiğini geri götür. Söz getiren, söz götürücü olur. Ben hakkımı helâl ettim; sen de git ondan helâllik al."[75]

5. Bir Müslümana Üç Günden Fazla Dargın (Küs) Kalmamak

Bir müslümanın diğer müslümana üç günden çok dargın (küs) kalmasının helâl olmayışı ilk bakışta kul hakkı ihlali olarak değerlendirilmeyebilir. Ancak mümin kardeşine küs kalan onun hâlini hatırını sormayacak, yolda gördüğünde belki selam vermeyecek, yolunu değiştirecek, zor durumda olduğunda yardımına koşmayacaktır. Bütün bunlar da müslümanların birbirlerine ilgilerini kesmesi anlamına gelir ki bu tür olumsuzluklar düşünüldüğünde, bu durumun hem fert planında hem de sosyal anlamda düpedüz bir hak ve hukuk bilmezlik anlamına geleceği aşikârdır. Bu da küsmenin bir kul hakkı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden öteye kul hakkı ile gitmek istemeyen, sünnet perspektifinde bir hayat yaşamak isteyen her mümin, bu tür hareketlere meydan vermemeli, nefsinin zoruna gitse bile

75 Riyâdu'n-Nâsihîn

kardeşiyle barışmayı geciktirmemeli, ilk adımı atmanın yollarını arayarak kul hakkına girmemeye özen göstermelidir.

"*Tüm müminler kardeştir. O hâlde her ne zaman araları açılırsa kardeşlerinin arasını düzeltin.*" (Hucurat, 49/10) emri, müminlerin ancak kardeş olduklarını, böylece kardeşlerin arasını bulmak gerektiğini anlatırken "*... Ey iman edenler! Kötülük, düşmanlık ve günaha girmede yardımlaşmayın...*" (Maide, 5/2) emri de müslümanların günah ve düşmanlıkta yardımlaşmaması gerektiğini vurgulamaktadır ki bu iki âyet bize müminlerin birbirleriyle iyi geçinmeleri gerektiğini çok iyi ifade etmektedir.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), "*Birbirinizle ilginizi kesmeyiniz, sırt dönmeyiniz, kin tutmayınız, ve hased etmeyiniz. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz. Bir müslümanın, din kardeşini üç günden fazla terkedip küs durması helâl değildir.*"[76] şeklinde emir buyurarak helâl olmayan bu davranışın İslâm kardeşliğine de gölge düşürdüğünü açıkça bildirmiştir.

"*Bir müslümanın, din kardeşini üç gün üç geceden fazla terkedip küs durması helâl değildir: İki müslüman karşılaşırlar biri bir tarafa öteki öbür tarafa döner. Hâlbuki o ikisinin en iyisi önce selâm verendir.*"[77] buyuran Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), her pazartesi ve perşembe günü amellerin Allah'a arzolunduğunu, din kardeşi ile arasında düşmanlık bulunan kişi dışında Allah'a şirk koşmayan her kulun günahlarının bağışlanacağını ve (Meleklere) "Siz şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar tehir edin." buyurulacağını haber vermektedir ki[78] bu da, müslümanın müslümana küs durmasının ne kadar yanlış olduğunu ve Allah'ın mağfiretinin gecikmesine sebep olacağını anlatır.

Kardeşlik hukukunu anlatan, dargın durmamak gerektiğini

---

76 Buhârî, *Edeb* 57, 58, 62; Müslim, *Birr* 23, 24, 28, 30–32

77 Buhârî, *Edeb* 62, *İsti'zân* 9; Müslim, *Birr* 23, 25, 26

78 Müslim, *Birr* 36. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Edeb* 47

açıkça beyan eden hadis-i şeriflerin birinde de Efendimiz, bir müslümanın diğer müslüman kardeşine karşı üç gün dargın kalması ve üç günden fazla onu terk etmesi durumunda bu hâl üzere ölmesinin onun cehenneme girmesine sebep olabileceğini belirtmiştir.[79]

Din kardeşini bir yıl terk eden kimsenin, onun kanını dökmüş gibi olacağını bildiren Efendimiz, böyle bir durumdaki müslümanın yapması gereken davranışı da şu hadisle bizlere bildirmiştir: "*Bir müminin, din kardeşini üç günden fazla terkedip küs durması helâl değildir. Üç gün geçmişse, onunla karşılaşıp selam versin. Eğer selamını alırsa, her ikisi de sevapta ortak olurlar. Yok eğer selamını almazsa, almayan günaha girmiş olur. Selâm veren ise küs durmaktan çıkmış olur.*"[80]

6. Her Müslümana İyilik Etmek, Güler Yüzlü Davranmak

Müslümanlara karşı güler yüzlü ve tatlı sözlü olmak gerektiği, müminlere kol kanat germenin Yüce Allah'ın bir emri olduğu "*... Fakat müminlere kol kanat ger.*" (Hicr, 15/88) âyetiyle bizlere anlatılmaktadır. Peygamber Efendimizin de böyle olduğu, "*... Ey peygamber eğer onlara karşı kırıcı, huysuz, katı yürekli ve sert olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.*" (Âl-i İmrân, 3/159) âyeti ile sabittir. Yine âyet-i kerimede "*Allah* (celle celâluhû) *iyilik edenleri sever.*" (Âl-i İmrân, 3/134) buyrulmuştur.

Her müslümana iyilik etmenin ve güleryüzlü davranmanın değerine işaret eden şu hadisleri burada kaydetmek istiyoruz:

"*Yarım hurma vermek suretiyle de olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz. O kadarını da bulamayanlar, güzel bir sözle olsun kendilerini korusunlar.*"[81]

---

79 Ebû Dâvûd, *Edeb* 47.
80 Ebû Dâvûd, *Edeb* 47.
81 Buhârî, *Edeb* 34, *Zekât* 10, *Rikak* 49, 51, *Tevhîd* 36; Müslim, *Zekât* 66–70

Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre yine Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Güzel söz sadakadır.*"[82]

Ebû Zer'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Din kardeşini güler yüzle karşılamaktan ibaret bile olsa, hiçbir iyiliği küçümseme.*"[83]

Başka bir hadis-i şerifte de Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "*İmandan sonra aklın başı insanlara sevgi ve yakınlık göstermektir.*"[84] buyurmuşlardır.

Birbirlerine iyilik etmeyen ve güler yüz dahi göstermeyen Müslümanların arasındaki ilişki çok yapmacık olacaktır. Bunun beraberinde getireceği başka olumsuz düşünce ve duyguların varlığından da söz edilebilir. Kul hakkını ilgilendirebilecek başka günahlara kapı aralayacak bu tür olumsuz davranışlardan uzak durmak, en azından karşılaştığımız müslümandan tebessümü esirgememek müminin şiarı olmalıdır.

Dolaylı bile olsa kul hakkı ihlalini getirmemesi için bu hususa da riayet etmelidir. Şüphesiz İmam Gazali'nin bu hususun, kardeşlik hukukundan biri olduğunu söylemesi boşa değildir.

İnsanların birbirlerine karşı sıcak ilişkiler içinde olmasını sağlayacak tutum ve davranışların değişik kurum ve kuruluşlarca desteklenmesini, yerel yönetimlerin bu alanda çalışmasını da bu şuuru yaşatacak adımlardan biri olarak değerlendirmemiz mümkündür.

7. Yaşlılara Hürmet Etmek, Küçükleri Sevmek ve Onlara Acımak

Cenâb-ı Hak müminlerin özelliklerini anlatırken, "*Mümin-*

82 Buhârî, *Edeb* 34, *Cihad* 128, Müslim, *Zekât* 56
83 Müslim, *Birr* 144. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Et`ime* 30, *Birr* 45
84 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/229, No: 2384

lerin Allah'tan gelen gerçekleri örtbas edenlerin tümüne karşı kararlı, tavizsiz ve çetin; ama birbirlerine karşı daima merhametli" olduklarını haber verir. (Feth, 48/29)

İşte bu, müminin üzerinde ısrarla durup düşünmesi gereken önemli bir haberdir. Mümin hayatını bu ilahi ve önemli âyete göre dizayn etmek zorundadır. Büyüklere saygıda kusur ediliyorsa, küçüklere gösterilmesi gereken sevgiden mahrum sert ve haşin bir tabiat ve psikoloji ile muamele ediliyorsa, müminler arasında, kalp kırılıyor demektir. Bu da yine bizi direk olarak kul hakkına götürecektir. Bu hakka girmemek için de büyüklerimize saygıda kusur etmemek, küçüklerimize de şefkatle muamele etmek durumundayız.

"*Ve onlardan önce Medine'yi yurt ve iman evi edinmiş olanlar kendilerine göç edip gelenleri severler.*" (Haşr, 59/9) âyetinde de ensarın muhacir kardeşlerini sevdiklerinden bahsedilmektedir. Bir müslümanın bir müslümanı sevmesinin o kadar çok önemli neticeleri vardır ki bu ancak bu durumun tersi düşünüldüğünde ortaya çıkabilecektir. Bu neticeleri ve tersi bir durumun neler getireceğini şu hadislerle ifade etmek yerinde olacaktır:

Allah Resûlü, "Büyüğümüze saygı göstermeyen küçüğümüze acımayan bizden değildir."[85] buyurmaktadır. Bizden olmama, yani Allah ve Resûlü'nün tarafında bulunmama bir mümin için asla kabul edilemeyecek, bunun da ötesinde dünyada ve ahirette tahammül edilemeyecek acıklı bir durumdur. Bu durumlara düşmemek için de o ilahi emirlere itaat etmek her müminin en birinci vazifesidir.

Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) başka bir gölgenin bulunmadığı Kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın, yedi insanı, arşının gölgesinde barındıracağından bahseder ki bu gruplardan biri

85 Buhârî, *Edeb* 18, Müslim, *Fezâil* 56

de "*Birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah için olan iki insan*" dır.[86]

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) kudsî bir hadiste de *Allah Teâlâ'nın kıyâmet günü şöyle buyurucağını bildirmiştir:* "*Nerede benim rızâm için birbirlerini sevenler? Gölgemden başka hiç bir gölgenin bulunmadığı bugün onları, kendi arşımın gölgesinde gölgelendireceğim.*"[87]

Müminlerin birbirlerini sevmesini sağlayacak çok önemli bir hususun da selam vermek olduğunu Efendimiz şöyle anlatır: "*Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız!*"[88]

Başka yerde de ifade edildiği gibi selamlaşma en hafif ifadesiyle müminin mümin kardeşine karşı en temel görevlerinin başında gelmektedir. Selam, emniyet demektir. "Ben senin kardeşinim" ve "seninle her türlü ilgiyi kurabilirim" demenin bir şifresidir. Toplumda bu şifre ile dolaşanlar, bulundukları topluma Allah ve Resûlü'nün emriyle güven pompalıyorlar, huzur ve selametin kapısını aralıyorlar, demektir. Selam vermemek ise ilgiyi kesme, araya mesafe koyma, tabiri caizse negatif anlamda gardını alma, her türlü tehlikenin geleceğini haber verme, güven yerine endişe ve şüphe pompalama anlamını taşır ki sadece bu sonuçları düşünüldüğünde bile kul hakkı ihlallerine sebep olacağı açıktır. Mümine düşen hayatını Allah ve Resûlü'nün emirlerine göre düzenleme gayreti içerisinde olmaktır.

Ebû İdris el-Havlânî'den (rahımehullah) şöyle dediği nakledil-

86 Buhârî, *Ezan* 36, *Zekât* 16, *Rikak* 24, Müslim, *Zekât* 91

87 Müslim, *Birr* 37

88 Müslim, *İman* 93–94. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Et'ime* 45

miştir: Dımaşk mescidine girmiştim. Bir de ne göreyim, güleç yüzlü bir delikanlı ve başına toplanmış bir grup insan. Bunlar bir konuda görüş ayrılığına düştüler mi hemen o delikanlıya başvuruyor ve fikrini kabulleniyorlardı. Bu gencin kim olduğunu sordum. "Bu Muâz İbni Cebel'dir (radıyallahu anh)." dediler.

Ertesi gün erkenden mescide koştum. Baktım ki o genç benden evvel gelmiş namaz kılıyor. Namazını bitirinceye kadar bekledim sonra önüne geçerek selam verdim ve:

– Allah'a yemin ederim ki ben seni seviyorum, dedim.

– Allah için mi seviyorsun, dedi.

– Evet Allah için, dedim. O yine:

– (Gerçekten)Allah için mi seviyorsun, dedi. Ben de:

– Evet, (gerçekten) Allah için seviyorum, dedim.

Bunun üzerine elbisemden tutarak beni kendisine doğru çekti ve şöyle dedi.

– Tebrik ederim seni. Zira ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyururken dinledim:

"*Allah Teâlâ, "Sırf benim için birbirini seven, benim rızâm için toplanan, benim rızâm uğrunda birbirini ziyaret eden ve sadece benim rızâm için sadaka verip iyilik edenler, benim sevgimi hakederler" buyurmuştur.*"[89]

Din kardeşini seven kişinin ona sevdiğini bildirmesi gerektiğini anlatan hadis[90] aslında bize birbirlerini seven müslümanların bundan haberdar olmalarının ne kadar önemli olduğunu anlatır. Zira birbirlerini sevdiklerinden haberdar olan müminlerin birbirleri hakkında kötü bir şey düşünmeleri mümkün değildir. Bu da kul hakkı gibi bir meseleyi asla netice verdirmeyecektir. İmam-ı Gazali'nin "Müslümanların müslümanlar üzerindeki hakları" bağlamında saydığı bu husus aslında kul

89 Muvatta', *Şa'r* 16.

90 Ebû Dâvûd, *Edeb* 113 ; Tirmizî, *Zühd* 54

hakkını doğurmaması açısından ele alınmalıdır. Bunun aksi düşünüldüğünde büyük çaplarda kul haklarının ortaya çıkacağı şüphesizdir.

Yani bir yerde sevgi yoksa onun yerini otomatik olarak ya sevginin zıddı olan nefret ya da ilgisizlik alacaktır. Kişi ilgili olduğu ya da her halükârda ilgili olması gereken kardeşlerini sevmeli, onların sıkıntılarını kendi sıkıntıları gibi bilmelidir. Aksi takdirde sevgisizliğin boy atmasına sebep olunabilir. Sevgisizliğin olduğu yerde ise müminin bulunamayacağı bir çevre olan kin, nefret ve düşmanlık hâkim olacaktır.

8. Emanete Riayet Etmek, Sözünde Sadık Olmak

Bir müslümanın kardeşine söz verip de onu yerine getirmemesi veya onu bekletmesi kul hakkını ihlal demektir. Ayrıca sözünde durmamak, bir hadiste münafıklığın özelliklerinden biri olarak şöylece belirtilmiştir: "*Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verince sözünde durmaz. Emanete de hıyanet eder.*"[91] Hatta bir rivayette: "*Oruç tutsa, namaz kılsa ve kendini mümin zannetse bile…*" buyurulur.[92]

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de, emanetleri ehline teslim etmemiz gerektiğini,[93] Allah'ın emaneti göklere, yere, dağlara arz ettiğini, fakat hiçbirinin kabul etmeyip zalim ve cahil olan insanoğlunun bu emaneti kabul ettiğini[94] bildirmektedir.

Huzeyfe İbni'l-Yemân'ın (radıyallahu anh) anlattığı şu olay, bize emaneti yerine vermemiz hususunda ne kadar dikkatli olmak gerektiğini bildirir:

"Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize iki olayı haber ver-

91 Buhârî, *İman* 24; Müslim, *İman* 107-108
92 Müslim *İman* 109.
93 Bkz. Nisa, 4/58
94 Bkz. Ahzâb, 33/72

di. Bunlardan birini gördüm, diğerini de bekliyorum. Hz. Peygamber bize şunları söyledi:

"*Şüphesiz ki emanet, insanların kalblerinin ta derinliklerine kök salıp yerleşti. Sonra Kur'ân indi. Bu sayede insanlar Kur'ân'dan ve sünnetten emaneti öğrendiler.*" Sonra Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize emanetin kalkmasından bahsetti ve şöyle dedi:

"*İnsan bir kere uyur ve kalbinden emanet çekilip alınır, ondan belli belirsiz bir iz kalır. Sonra bir kere daha uyur, yine kalbinden emanet alınır; bu defa da ayağının üzerinde yuvarladığın korun bıraktığı iz gibi bir eseri kalır. Sen onu içinde hiçbir şey olmadığı hâlde kabarık görürsün.*" Daha sonra Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) eline çakıl taşları alarak ayağının üzerinde yuvarladı. Sözlerine de şöyle devam etti:

"*Neticede insan o hâle gelir ki, insanlar alışveriş yaparlar da, neredeyse emaneti yerine getirecek bir kişi bile kalmaz. Hatta şöyle denilir:*

"*Filan oğulları arasında emin bir adam varmış.*" *Bir başka kişi hakkında da:* "*Ne kadar cesur, ne kadar zarif, ne kadar akıllı bir kişi*" *denilir. Oysa kalbinde hardal tanesi kadar bile iman yoktur.*"

Şüphesiz ki bir zamanlar, sizin hanginizle alışveriş yapacağıma aldırmazdım. Çünkü alışveriş yaptığım kişi müslümansa, dini kendisini benim hakkımı vermeye yöneltirdi. Şayet Hıristiyan veya Yahudi ise, valisi benim hakkımı vermeye onu sevk ederdi. Fakat bugün sizden sadece belli birkaç kişiyle alışveriş yapıyorum."[95]

Günümüzde zamanla imanın zayıflaması müslümanların her iş ve ibadette olduğu gibi emanete riayet hususunda da hassasiyetleri kalmayacaktır. Bugün piyasanın her kesiminde

95 Buhârî, *Rikak* 35, *Fiten* 13; Müslim, *İman* 230

(memur, işçi, esnaf, sanatkâr) bunun getirdiği olumsuz neticeleri görmekteyiz. İnsan kitap ve sünnet bilgisinden yoksun ve gafil olduğu vakit haramlara dalar, günah işler, imanı zayıflar ve kalbi kararır. "*Emaneti olmayanın imanı da yoktur,*"[96] hadisiyle peygamberimiz emanetin önem ve büyüklüğünü bize hatırlatmış oluyor. Kitap ve sünnetle irtibatı kopuk olan veya gafleti olan kimsenin imanı zayıflar, eminliği kaybolur, dini hassasiyeti ve hak hukuka riayeti de yok olur. Böylece kalbine işlediği günahlardan dolayı konan nokta ve lekeler çoğalarak kalbi simsiyah kesilir ve o zaman insan hainleşir. Ticaret, alışveriş ve diğer işlerde hainlik yapmayan, dürüst insan parmakla gösterilecek kadar az olur ve dillere destan olacak kadar şöhret bulur. O gün Huzeyfe alışveriş yapacak kimse bulamadığından bahsediyor. Bugün biz de dürüst ve güvenilir alışveriş yapacak yerler ve kimseler bulamamaktayız. İslâmî yaşantının ve imanın görüntüleri ahir zamanda daha da zayıflayacağına ve azalacağına hadis-i şerif işaret etmektedir.[97]

Burada sözden caymanın ve verilen sözü bozmanın ne kadar büyük bir kul hakkını gerektireceğini de belirtmek gerekir.

Allah'a ve insanlara verilen sözlerin yerine getirilmesi gerektiğini, verilen söz ve anlaşmalardan sorumlu olduğumuzu şu iki âyet-i kerime anlatmaktadır:

"*Ey inananlar, Allah'a ve insanlara olan akitlerinizi titizlikle yerine getirin.*" (Maide, 5/1)

"*... Ey inananlar, verdiğiniz sözü yerine getirin, çünkü verdiğiniz her sözden hesap gününde mutlaka sorguya çekileceksiniz.*" (İsra, 17/34)

Bununla ilgili olarak şu hadisleri serd etmek yerinde olacaktır.

---

96 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 3/135

97 Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*, s. 83

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) dört huyu olan insanın münafıklık özelliklerini taşıdığını belirtir ve bu huyları şöyle sıralar: *Kendisine bir şey emanet edildiği zaman ona ihânet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verince sözünden döner. Düşmanlıkta haddi aşar, haksızlık yapar.*"[98]

"*Ahdini bozan herkes için kıyamet günü bir bayrak dikilip bu falanın vefâsızlık alâmetidir diye ilân olunacaktır.*"[99] buyuran Peygamberimiz diğer bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet günü her vefâsız kişinin arkasında bir bayrak bulunacak ve vefâsızlığı ölçüsünde o bayrak yükseltilecektir. Bilin ki vefâsızlık açısından kamu yöneticisinden daha büyük vefâsız yoktur.*"[100]

İnsanları yönetmek mühim bir iş olduğu kadar büyük sorumluluk gerektiren bir vazifedir. Adil yöneticilerin nail olacağı güzellikleri anlatan hadislerin yanı sıra idare işinin getireceği riskin ne denli büyük olduğunu bildiren hadisler de bulunmaktadır. Kıyamette hiçbir gölgenin olmayacağı o dehşetli günde Allah'ın rahmetten gölgesinde gölgelendireceği yedi kısım insandan birinin adaletli yönetici olduğunu bildiren Peygamberimiz aynı zamanda Ebû Zerr'e "Yöneticilik isteme!" derken idareciliğin ne derece riskli olduğunu kastetmiş olmalıdır.

İnsanları idareye talip olanların veya onları bir işe alanların işlerinin başına geçmeden önce halkın oylarını toplamak için verdikleri sözleri işin başına geçtikten sonra unutmaları, verdikleri sözlerini yerine getirmemeleri, büyük ölçüde kul hakkı ihlallerine sebebiyet vermektedir. Küçük bir örnek verelim: Bir idarecinin, görevi olduğu hâlde insanların büyük bir kısmını ilgilendiren -trafik gibi- bir problemi çözmek

---

98 Buhârî, *İman* 24, *Mezâlim* 17, *Cizye* 17; Müslim, *İman* 106

99 Buhârî, *Cizye* 22, *Edeb* 99, *Hiyel* 99; Müslim, *Cihad* 11-17

100 Müslim, *Cihad* 15-16.

imkânı söz konusu iken yapacağı yatırımı daha önemsiz bir alana kaydırması bir anda pek çok insanın hakkının ihlaline yol açabilecektir.

Yine Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu hadisi bize emanete riayetin değerini anlatır: "*Ben kıyamet günü şu üç (grup) insanın düşmanıyım: Benim adıma and içtikten sonra sözünden cayan kişi. Hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kişi. Ücretle bir işçi tutup işini gördüren ve işçinin ücretini vermeyen kişi.*"[101] Bu hadisten de anlıyoruz ki insanlara Allah adına söz verip sözünden dönenler, onları zorla ekonomik ve kültürel yollarla köleleştirip sahip oldukları doğal zenginlerini sömürenler ve işçilerin alın terlerini istismar edenler, Allah'ın düşmanlığını kazanan kimseler olacaklardır.

Buraya kadar yer alan hadis ve âyetlerde görmüş olduk ki emanete ihânet Allah'ın ve Resûlünün asla tasvip etmedikleri ve kerih gördükleri olumsuz bir davranış tarzıdır. Bu olumsuz davranışlar öyle anlaşılıyor ki kul haklarıyla doğrudan ilişkilidir ve konumuz gereği de üzerinde ısrarla durulmalıdır. Bu itibarla denilebilir ki kendisine emanet edilen maddî ve manevî bir şeyi hakkıyla korumayıp, onun zarar görmesine yol açmak kul haklarının başlıca ihlallerinden biridir.

Emanete Riayette Bir Ölçü

Ebû Hubeyb Abdullah ibni Zübeyr (radıyallahu anhümâ) şöyle dedi:

Cemel vak'ası gününde, (muharebe) durunca (babam) Zübeyr beni çağırdı. Ben de hemen ayağa kalkıp yanına vardım, dedi ki:

– Ey oğulcuğum! Bugün öldürülenler ya zâlim veya mazlumdur. Bana gelince, bugün mazlum olarak öldürüleceğim kanaatindeyim. En büyük düşüncelerimden biri, elbetteki borçlarımdır. Ne dersin, borçlarımızı ödedikten sonra malımızdan geriye bir şey kalır mı? Sonra şöyle devam etti:

---

101 Buhârî, *Büyû'* 106, *İcâre* 10

– Ey oğulcuğum! Malımı sat, borcumu öde.

Malının kalanı olursa üçte birini vasiyet etti. Vasiyet ettiğinin üçte birinin de Abdullah'ın çocukları olan torunlarına verilmesini istedi ve:

– Borçları ödedikten sonra malımızdan bir şey kalırsa, üçte biri senin oğullarına aittir, dedi.

Hişâm diyor ki:

– Abdullah'ın çocukları, Zübeyr'in Hubeyb ve Abbâd gibi bazı çocuklarının akranı idiler. O gün onun dokuz oğlu ile dokuz kızı bulunuyordu.

Abdullah der ki:

– Borcunu bana vasiyet edip duruyor ve:

– Ey oğulcuğum! Şayet borcumdan bir kısmını ödemekten aciz kalırsan, Mevlâm'dan yardım dile, diyordu. Allah'a yemin ederim ki, ben ne demek istediğini tam anlayamadım ve:

– Babacığım, Mevlân kim? dedim. O:

– Mevlâm Allah, dedi.

Allah'a yemin ederim ki, onun borcunu ödemekte sıkıntıya düştükçe:

– Ey Zübeyr'in Mevlâsı! Onun borcunu öde, derdim. Hemen ödeyiverirdi.[102]

Bu mevkuf hadis diyeceğimiz kıssada Zübeyr kimseden emanet olarak bir şey almıyor, borç olarak alıyor ve borcu da muhafaza ediyor. Böyle bir çarpışma vuku bulunca da oğluna vasiyette bulunuyor, o da babası vefat edince tüm bu borçları (emanetleri) yerli yerince dağıtılmadan mirası bile paylaştırmıyor. Emanete riayette ne kadar hassas davranan bir baba ve oğul örneği...

Bu kıssa bize samimiyetten izler taşıyor. Borç alınırken veya verilirken büyük bir samimiyet içersinde vermek üzere alınması gerektiğini, böyle olunca da vekil olarak Allah'ı tayin edilmesi gerektiğini dile getiriyor. Ve nihayetinde samimiyetle yapılan

---

[102] Buhârî, *Farzü'l–humus* 13.

bu işlerde son kertede o samimiyet ve halis ilticadan dolayı Cenâb-ı Hakk'ın o samimiyete binaen mutlaka yardım ederek o insanı zor durumda bırakmadığını öğreniyoruz.

9. Dargın Müslümanları Barıştırmak ve Aralarını Bulmak

Birbirine dargın olan iki müslümanı ve iki gurubu haber aldığı zaman, onları barıştırmak ve aralarını bulmak için canla başla uğraşmalı, bunun hem kul hakkına terettüp eden bir görev hem de Allah'ın emri olduğunu bilmelidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin kardeş oldukları vurgulanmakta ve kardeşlerin arasını düzeltmek emredilmektedir.[103]

Müslümanların aralarındaki kardeşlik bağlarının canlı tutulması gerektiğini anlatan âyet-i kerime[104] ile insanların aralarını düzeltmeyi öngörüp bunları gerçekleştirmeye yönelik toplanmaların hayırlı olduğunu bildiren âyet-i kerime[105] bizlere hep bu hususu salık vermektedir.

Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) iki *kişinin arasını bulmanın bir sadaka olduğunu belirtmesi de bu kardeşliği canlı tutmaya bir teşviktir.*[106] Hatta yalan söylemenin caiz olduğu yerleri Efendimiz'den bize nakleden Ümmü Külsûm Binti Ukbe İbni Ebû Muayt (radıyallahu anhâ), "*İnsanların arasını bulmak için hayırlı haber götüren (veya hayırlı söz söyleyen) kimsenin yalancı sayılmayacağını*"[107] ve Peygamber Aleyhisselâm'ın halkın söyleyip durduğu yalanlardan sadece üçüne izin verdiğini işittiğini bildirir ki bu üç yer şunlardır: Savaşta (düşmanı aldatmak için), iki kişinin arasını bulmak maksadıyla, kocanın

---

103 Bkz. Hucurat, 49/10

104 Bkz. Enfal, 8/1

105 Bkz. Nisa, 4/114

106 Buhârî, *Sulh* 11, *Cihad* 72, 128; Müslim, *Zekât* 56

107 Buhârî, *Sulh* 2, Müslim, *Birr* 101.

karısına, karının da kocasına (aile düzenini korumak düşüncesiyle) söylediği yalandır.[108]

Şimdi elinde böyle bir imkân varken, bir iki güzel sözle arası düzeltilebilecek iki müslüman kardeş varken, nemelazımcılıkla "Canım istemiyor. Bana ne! Bana mı kaldı!" diyerek böyle bir hayırdan uzak durarak duyarsız kalmak, onların günah işlemelerine seyirci kalmak, bu günah karşısında tavır almamak acaba kul hakkını mı doğurmaktadır? Burada düşünülmesi gerekir. Öyle görülüyor ki mümin, çevresinde olan biten her şeyle irtibat ve ilişki hâlinde olmalı, onun bulunduğu mekânlarda bananecilik asla kendine bir yer bulamamalıdır. "Ateş düştüğü yeri yakar" mantığı ise asla bir mümin zihniyetini ifade etmez/etmemelidir. Bu tavır ve davranışlar içerisinde bulunanlar şunu unutmamalılar ki, elimizde imkân varken, bu imkânı hayır yolunda kullanmamak, elinde su olduğu hâlde önündeki yangına müdahale etmeyen duyarsız insan kadar sorumsuz olmaktır.

10. Müslümanların Ayıplarını, Gizli Hâllerini Örtmek ve Tecessüsde Bulunmamak

Müslümanların ayıplarını örtmek gerektiği ile ilgili Yüce Allahımız şöyle buyurur: "*Müminler arasında kötü şeylerin yayılmasından hoşlananlara bu dünyada da ahirette de can yakıcı bir azap vardır.*" (Nur, 24/19)

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) mümin kardeşinin ayıbını örtmenin güzel bir neticesini şu hadisle haber verir: "*Bir kul, bu dünyada başka bir kulun ayıbını örterse, kıyamet gününde Allah da onun ayıbını örter.*"[109]

Bu konudaki diğer bir hadis de şudur: "*İşlediği günahları açığa vuranlar dışında, ümmetimin tamamı affedilmiştir. Bir*

108 Müslim, *Birr* 25.

109 Müslim, *Birr* 72. Ayrıca bkz.: Buhârî, *Mezâlim*, 3; Ebû Dâvûd, *Edeb* 38

adamın, gece kötü bir iş yapıp, Allah onu örttüğü hâlde, sabahleyin kalkıp: "Ey falan! Ben dün gece şöyle şöyle yaptım." demesi, açık günahlardandır. Oysa o kişi, Rabbi kendisinin kötülüğünü örttüğü hâlde geceyi geçirmişti. Fakat o, Allah'ın örttüğünü açarak sabahlıyor."[110]

Efendimiz zamanında bir suç işleyip cezasını çektikten sonra birkaç sahabenin cezasını çeken kişi hakkında, "Allah seni kahretsin, rezil etsin!" demesi üzerine Peygamber Efendimiz, "Böyle demeyiniz, onun aleyhine şeytana yardım etmeyiniz." buyurmuşlardır[111] ki bu da bize ayıpları insanlara bildirmenin ne kadar yanlış olduğunu ve bu durumun şeytana yardım etmek demek olduğunu anlatmaktadır.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dinlenilmelerini istemeyen kimselerin konuşmalarını dinlemek isteyen kişinin kulağına kıyamet gününde eritilmiş kurşun akıtılır."[112]

İnsanların gizli hâllerini araştırmak da en büyük kul haklarından biridir. Özellikle günümüzde topluma mâl olmuş meşhur insanların veya sanatçı, politikacı gibi popüler insanların özel hayatlarını, gizli hâllerini, magazin haberciliği adı altında araştırıp bütün insanlara ulaştırmak da söz konusu kul haklarının başında gelmektedir.

Kişilerin veya kurumların bazı insanların özel hâllerini ajan veya dedektifler tutarak araştırması, özellikle günümüz teknolojisinden istifade ile cep telefonlarına atılan gizli programlar ile kasıt ve hedef ne olursa olsun insanların dinlenilmesi ve bunları bir koz olarak kullanıp değişik menfaatler elde etmesi de büyük bir kul hakkı olarak değerlendirilebilir.

Fakat kamu yararına olan, devletin ve toplumun faydası-

---

110 Buhârî, *Edeb* 60; Müslim, *Zühd* 52.

111 Buhârî, *Hudûd* 4, 5. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Hudûd* 35

112 Buhârî, *Ta'bîr* 45. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Edeb* 88; Tirmizî, *Rüyâ* 8; İbn Mâce, *Rüyâ* 8.

na katkı sağlayacak ve hizmet edecek telefon dinlemelerini ve araştırma-incelemeleri bu konunun dışında tutmak mümkündür.

Dinimizde gizli şeyleri araştırmak, duyulması istenmeyen şeyleri duymaya çalışmak yasaklanmıştır.

Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: "*... Ey müminler birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın...*" (Hucurat, 49/12)

Diğer bir âyette de şu ifadeler geçmektedir: "*Mümin erkekleri ve mümin kadınları yapmadıkları bir işten dolayı suçlayanlara gelince, onlar iftira atma suçu işlemiş ve böylece açık bir günaha girmiş olurlar.*" (Ahzab, 33/58)

Peygamber Efendimiz, "*Zandan sakınınız. Çünkü zan (yersiz itham), sözlerin en yalan olanıdır. Başkalarının konuştuklarını dinlemeyin. Başkalarının ayıplarını araştırmayın, konuştuklarını dinlemeyin.*[113] *diyerek bu hususu anlatmıştır.*

Efendimiz bir başka hadiste de "*Müslümanların ayıplarının, gizli durumlarının peşine düşer, araştırmaya kalkışırsan, onların ahlâkını bozarsın veya onları buna zorlamış olursun.*"[114] buyurarak toplumdaki huzur ve ahengin bozulmaması, herkesin birbirinin kurdu olmaması ve suçun başka bir suç doğurmaması için bizleri uyarmıştır.

İbni Mes'ûd (radıyallahu anh), bir gün kendisine bir adam getirilerek, "Bu, sakalından şarap damlayan falanca kişidir." denildiğini bunun üzerine kendisinin de şu cevabı verdiğini bildirmektedir:

"*Biz ayıp ve kusur araştırmaktan menedildik. Kendiliğinden bir kusur veya ayıp ortaya çıkarsa biz onun gereğini yaparız.*"[115] Dinimizde hükümler zâhire göre verilir. Dinimizde günah-

113 Müslim, *Birr* 30.
114 Ebû Dâvûd, *Edeb* 37.
115 Ebû Dâvûd, *Edeb* 37.

lar ve ayıplar araştırılmaz. Fakat yaptığı günah kendiliğinden ortaya çıkan veya günahı açıktan işleyen insanlara (fâsık-ı mütecâhir) gereken neyse yapılacaktır. İnsanların gizli kusurlarını araştıranlar, bilmeden de olsa toplumun ahlâken bozulmasını hızlandırmaktadırlar.

Burada şunları da ifade etmekte fayda var: Bir kere kusurun araştırılması yanlıştır. Bu araştırma şeytana uyularak yapılmış ise o zaman bu araştırmanın başka insanlara duyurulmasına kesinlikle karşı çıkmak gerekir. Kişinin Allah'tan korkarak veya halktan utanarak gizlediğini, hiç kimsenin ortaya çıkarmak gibi bir görevi olmaz/olamaz. Zira bu doğrudan bir kul hakkı ihlalidir. Çünkü araştırılan bir kusur bir iken, o an onu izleyen, ondan haberdar olan binlerce insana da kötü örnek olunabilmekte ve pek çok kişinin o kimse hakkında sû-i zan beslemesine sebep olunabilmektedir. Hatta o güne kadar niyeti olduğu hâlde böyle bir kusuru/günahı işlemeye cesaret edemeyen insanları bu işe teşvik etme durumu bile söz konusu olabilir.

11. Töhmete Sebep Olabilecek Yerlerden Uzak Durmak

İnanan kimse, töhmete sebep olacak, başkaları tarafından horlanıp, değerini düşürecek şeylerden son derece kaçınmalıdır. Müslüman, halkın kalbini kendisi hakkında su-i zanda bulunmaktan ve dillerini de gıybetini yapmaktan korumak için böyle yerlere gitmemelidir. Çünkü o böyle davranmazsa insanların, kendisinin dedikodusunu yapmak suretiyle Allah'a isyan etmelerine sebep olmuş olur.

Evet, kayma noktalarına karşı çok önemli bir tedbir de İslâm hukuku metodolojisindeki "sedd-i zerâyi" düsturuna göre hareket etmektir. Bu ifade, terim olarak, tehlike mahallerinden ve fenalık dürtülerine sebebiyet verebilecek yerlerden

uzak durmak; haramlardan olduğu gibi harama ve kötü ahlâka sürükleyebilecek faktörlerden de kaçınmak manasına gelir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, "*Sakın zinaya yaklaşmayın; çünkü o, çirkinliği meydanda olan bir hayâsızlık ve çok kötü bir yoldur.*" (İsrâ, 7/32) buyurarak hem zinanın apaçık bir çirkinlik ve yoldan çıkma olduğunu belirtmiş hem de kişiyi o çirkin günaha götürecek olan yol ve ortamları da yasaklamıştır.

Bu âyeti yorumlayan muhterem Fethullah Gülen Hocaefendi'nin şu ifadeleri söz konusu prensibi de güzel bir şekilde açıklamaktadır: "İşte, İlahî kelamın "Zina etmeyin!" demek yerine "Zinaya yaklaşmayın!" şeklinde ferman buyurması ve bir hadisi şerifte Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalatu vesselam) dil, ağız, el, ayak ve göz gibi organların zinasından da söz ederek o günaha götüren sebeplerden de uzak durmamızı isteyişi, bu açıdan değerlendirilmelidir. Bu ilâhî ve nebevî fermanlar "Aman, günahın semtine bile sokulmayın, ondan fersah fersah uzak durun! Kulaklarınız ya da gözleriniz yoluyla içinize girecek ve olumsuz şeyler hakkında hayallerinizi tetikleyebilecek, sonra da tahayyüllerinizi, tasavvurlarınızı ve hatta itikadınızı yaralayabilecek şeytanî oklara karşı uyanık olun." manasına gelmektedir.

"Sizi zan altında bırakacak yerlerden, töhmet noktalarında bulunmaktan sakının."[116] mealindeki hadis-i şerifi de bu açıdan yorumlamak mümkündür. Yani, töhmet ve sû-i zanna sebep olacak pespâye davranışlardan uzak durmak gerektiği gibi, töhmet fiillerinin cereyan edebileceği yerlerden, onlara götüren duyguları tetikleyebilecek mekânlardan ve bir lokma, bir kelime, bir dinleme ve bir tecessüsle (gizli araştırmalar ile) insanı kendinden uzaklaştırabilecek kaygan zeminlerden de elden geldiğince uzak bulunmaya çalışmak lazımdır. Allah'la

---

116 Bkz.: Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr* 3/386

münasebet, müslümanın kimliği adına çok önemli bir husustur. Öyleyse, kimliği zedeleyebilecek ve Allah'a kulluğa gölge düşürebilecek şeylerden uzak durmak gerekmektedir. Bunlar, iman, İslâm ve ihsanın yanı başında yer alan, düşmeme, kapaklanmama ve batmama için çok önemli seralardır. İnsan, kalbî ve ruhî hayatını korumak için bu seralara sığınmalı ve bu hususta iradesinin hakkını vermeye gayret etmelidir."[117]

Müslümanın, insanların kalblerini kötü zandan korumak için sakıncalı yerlerden uzak durma hassasiyetine sahip olmaması, birçok kimselerin günaha girmesine sebeb olabilir, insanlar arasında dedikoduya ve nefrete yol açabilir. Bu durumda da kul hakkı ihlalleri meydana gelir.

Safiyye binti Huyey validemiz, bir keresinde Resûl-i Ekrem'in mescidde itikafta olduğunu öğrenmiş ve Efendimiz'i ziyarete gitmişti. Bir müddet Resûl-i Ekrem ile konuştuktan sonra ayrılmak üzere kalkmış ve Allah Resûlü de kapıya kadar kendilerini yolcu etmişti. Tam o sırada Ensar'dan iki kişi oradan geçiyordu. Hemen Resûl-i Ekrem onlara seslenerek "Bu, Safiyye binti Huyey"dir, buyurdu. Onlar: "Ya Resûlallah, biz senin hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz, düşünmeyiz!" deyince İki Cihan Serveri Efendimiz kulaklara küpe olacak şu sözleri söylemiştir: "Şeytan insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır. Onun, sizin kalbinize bir kötülük -veya bir şüphe- atmasından korktum."[118]

Prof. Dr. Faruk Beşer bu konuda şunları kaydetmektedir: "Çok ilginçtir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (celle celâluhû) bazı haramlar saydıktan sonra: "İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdırlar, bu sınırlardan öteye geçmeyin.", derken, cinsellikle ilgili meselelerde ise: "İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdırlar, bunlara yaklaşmayın."

117 M. Fethullah Gülen, *Kırık Testi*, 07.03.2005

118 Buhârî, *İ'tikâf* 11, *Bed'ü'l-halk* 11, *Ahkâm* 21; Müslim, *Selâm* 23-25

buyurur. Bu da cinselliğin kaygan bir zemin olduğunu, orada insanın bir kez kaymaya başladıktan sonra, düşme ihtimalinin sürekli çoğalacağını anlatır. Allah Resûlü Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Töhmet yerlerinden uzak durun… Şüpheli şeylerden kendini koruyan, dinini ve haysiyetini korumuş olur… Bir kadınla bir erkek, kimsenin olmadığı bir yerde baş başa/halvet kalmasınlar. Kalırlarsa üçüncüleri şeytandır." buyurur. Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi: "Cinsellik konusu kadar elde edinilenle yetinilmeyip, hep daha ilerisi istenen bir başka konu yoktur." der. Atalarımız da bu öğretileri: "*Şeytana parmağını kaptıran kolunu da kaptırır." diye özetlemiştir.*" (Zariyat, 51/19)

Hz. Ömer efendimiz de şöyle buyurmaktadır: "Kendisini töhmet altında bırakacak yerlere devam eden kimse, kendi hakkında sû-i zanda bulunan kimseleri kınamasın."

İnsan yanlış anlaşılacak yer ve ortamlarda bulunursa, dışarıdan kendisini gören ve gördüğü için de suizanda bulunarak günaha giren insanların bu durumlarından sorumludur. Onları böyle bir durumla karşı karşıya bırakmak, günaha sevk etmek, Kur'ân'ın ve hadislerin emrine muhalif bir işi yaptırmanın da bir kul hakkı ihlali olduğunu belirtmek gerekir.

12. Makamını ve İmkânlarını Diğer Müslümanların Hayrı İçin Kullanmak

Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur: "*Onların mallarında yoksullar ve muhtaçlar için de bir hak vardır.*" (Zariyât, 51/19) Peygamberimiz de müminin malında zekâttan başka hakların olduğunu bildirmektedir. Bu iki hakikati birleştirdiğimizde müslüman kimsenin gücü yettiğince diğer müslümanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışması gerektiğini söylememiz mümkündür. Yeri geldiğinde de meşrû işlerinde, tanıdığı ve sözünün geçtiği kimseler nezdinde şefaatçi olmalıdır.

Nitekim Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

"Benim yanıma gelinir. Benden sorulur ve ihtiyaçların giderilmesi istenilir. Böyle bir durumda gelenler için şefaatçi olunuz ki, sevap kazanmış olasınız ve Allah Teâlâ da sevdiği şeyleri peygamberinin eliyle yerine getirmiş olsun."[119]

Diğer bir hadis de şöyledir: "Kul din kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah da o kulun yardımındadır."[120]

Efendimiz bir hadiste ise başkalarına yardım etmenin kul hakkıyla olan ilişkisine dikkat çekmektedir: "Şu dört şey müslümanların senin üzerindeki haklarındandır:

1. İyilerine yardım etmen,
2. Günahkârları için af dilemen,
3. Yoldan çıkanlarına dua etmen,
4. Tevbe edenlerini sevmen…"

Yukarıda söz konusu edilen dört maddeli hadisin özellikle iki ve üçüncü maddeleri üzerinde durmak gerekiyor. Ne hikmetse bir günaha düşmüş bulunan müminler hemen itilmek, yakın çevreden uzaklaştırılmak ve bu yolla güya kendilerinden kurtulmak istenilmektedir. Oysa hadisten anlaşılıyor ki asıl yardım edilmesi gereken insanlar bu tür insanlardır ve bu insanlara yardım etmek Allah Resûlü tarafından bir hak olarak boynumuza borç olarak takdir ediliyor. Günaha düşen kişi tecrit edilip ayıplanırken, aslında dua edilip elinden tutulması gerekenin bizzat onlar olduğu akıldan çıkartılıyor. Zira günah işlemeyen zaten işlemiyor, onun elinden tutulma gibi bir ihtiyacı da yok. Yardıma en çok muhtaç olanlar, günaha müptela olmuşlardır. Onların elinden tutulmalıdır. Bizde ise –maalesef– düşene bir tekme daha atılıp o hâlde bırakılmaya çalışılıyor. 'Bırakın o fasıkı!' denilerek ondan kaçmanın, uzaklaşmanın yolları aranıyor.

[119] Müslim, Buhârî
[120] Müslim, *Sahih*, 4/2074; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/252

Ama Efendimiz bize bir başka ufku gösteriyor. Günaha düçar olan kardeşe dua etmemek, elinden tutmamak, onun günahından dolayı üzülmemek bir kul hakkı olarak üzerimizde borç olarak duruyor.

Diğer bir hadis-i şerif: "Ehil olan ya da olmayan herkese iyilik et! Eğer iyiliğin, ehline isabet ederse zaten o iyiliğine ehildir. Eğer ehline isabet etmezse, o zaman sen iyiliğin ehli olursun."

Hz. Hüseyin'in Efendimiz'den naklettiği şu haber de iyilik yapmanın önemine işaret etmektedir: "İmandan sonra aklın başı, halk tarafından sevilmek ve iyi-kötü herkese iyilik yapmaktır."[121]

Hz. Peygamber bir keresinde de şöyle buyurmuştu: "Dil sadakasından daha üstün bir sadaka yoktur. "Ey Allah'ın Resûlü! Dil sadakası niçin diğer sadakalardan daha üstündür?" denince Efendimiz şöyle buyurdular: "Şefaat sayesinde kan dökülmesi önlenir. Onun vasıtasıyla bir müslümana fayda sağlanır ve yine onun vasıtasıyla başka bir müslümandan da bir zarar def'edilir."

Sonuç olarak diyebiliriz ki, insanlara yardım etmek ve Allah'ın hakkını gerektirmeyen bazı hususlarda aracılık yapmakla kul hakkına sebebiyet verebilecek bazı sıkıntılardan kurtulmak söz konusudur.

13. Müslüman Kardeşinden Zulmü Gidererek Ona Yardımcı Olmak

Bir müslümana dil uzatıldığını, canına ve malına kastedildiğini duyan kimse, o haksızlığı gidermeye çalışmalıdır. Müminin olmadığı yerde onunla ilgili konularda onu hayırla yâd etmeli-

---

[121] Taberâni, *Mu'cemu'l-Evsat* 5/120, 6/156 ; Ebû Nuaym, *Hilye* 3/203; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1/147

dir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kardeşin zalim de mazlum da olsa ona yardım et. Eğer zalimse ondan bunu sakındır. O zaman ona yardım etmiş olursun."[122] buyurmuştur.

Hanım sahabîlerden Havle b. Salebe, uğradığı haksızlığı izale edebilmek için Hz. Peygamber'in huzuruna varıp, "Ey Allah'ın Elçisi! Kocam benimle evlendiğinde ben gençtim. O zaman beni arzuluyordu. Ona birçok çocuk verdim. Yaşımın ilerlediği bir sırada beni anasına benzeterek (zıhar), yalnız bırakıverdi. (Eğer bir yolunu bulur da aramızı düzeltebilirsen çok iyi olur.)" diyerek eşini şikâyet etmiştir. Bunun üzerine kadın henüz oradan ayrılmadan Mücâdile Sûresi'nin ilk âyetleri inmiştir.[123] Cenâb-ı Allah âyet indirerek bu mazlum sahabinin sıkıntısını gidermiştir. Müslümanların da Allah ahlâkı ile ahlâklanıp müslüman kardeşlerinin dertlerine çözüm olması gerekmektedir.

Sahabe-i Kiram'dan Berâ b. Âzib, Resûlullah'ın yedi şeyi emredip yedi şeyi de yasakladığını belirtir ki emrettikleri şunlardır:

Birincisi, cenâzeye katılıp kabre kadar gitmek. İkincisi, hastaları ziyâret etmek. Üçüncüsü, da'vete icâbet etmek. Dördüncüsü, mazluma yardım etmek. Beşincisi, yeminin gereğini yapmak. Altıncısı, selama cevap vermek. Yedincisi, aksırdığında Elhamdülillah diyene, Yerhamükellah demek.[124] Görüldüğü üzere Efendimiz'in emrettiği hususlardan biri de mazluma yardım etmektir. Bu emri yerine getirmenin kulların birbirlerine karşı olan hukuk ve sorumlulukları adına getireceği çözümler ise her türlü izahtan uzaktır.

Hazreti Ali'den rivayet edilen bir başka hadis-i şerifte Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) müslümanın müslüman üzerindeki

---

122 Tirmizî, *Sünen*, 4/523; Beyhakî, *Sünen*, 6/94

123 İbn Mâce, *Talak*, 25, *Mukaddime*, 13; Nesâî, *Talak*, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 6/46

124 Bkz.: Buhârî, *Eşribe*, 27

hakkının altı oluğunu beyan buyurarak bunlardan birinin de yukarıdaki hadislerden farklı olarak "Yanında olmayan kardeşine karşı onu hayırla yâd etmesi" olduğunu belirtmiştir.[125]

Bütün bu maddeler bize bir kere daha gösteriyor ki, mümin çevresinde cereyan eden her türlü olayla, doğrudan ilişkilidir. Mümin gözü kapalı bir hayat yaşamamalıdır. Kendisine bir hayat bahşedildiği hâlde göz, kulak ve dilinin üzerine yükledikleri sorumluluklardan kaçarak, "görmedim, duymadım, bilmiyorum" diyerek üç maymunu oynamak asla mümince bir tavır değildir. Mümin bir kuldur ve çevresinde hayat taşıyan bütün kullar gibi bir hayat yaşıyordur ve o hayatın gereğini yapmak zorundadır. Yapmıyorsa bütün bunlardan dolayı üzerine kul hakkı terettüp ettiğini de unutmamalıdır.

14. Kötü Arkadaş Edinen Bir Müslümanı Ondan Sakındırmak

Mümin, insana ötede derin pişmanlıklar yaşatacak ve asla geri dönüşü olmayan kötü çevre ve arkadaştan uzak durmalı, bu durumda olan yakınları ise uyarmalıdır. Zira müslüman, kötü arkadaşını dünyada terk etmezse yarın kıyamet günü parmaklarını ısıracak ve: "*Vah bana, ne olurdu ben falanı dost edinmeseydim.*" (Furkan, 25/28) diyecektir ki bunu bize Kur'ân-ı Kerîm haber vermektedir.

Hz. Peygamberimiz de "Kişi arkadaşının dini üzerinedir. O hâlde her biriniz kiminle arkadaşlık yaptığına dikkat etsin."[126] buyurarak arkadaş ve dost çevresinin bir kul için ne kadar önemli olduğuna işaret buyurmuştur.

İnsanı çevresi şekillendirmektedir. İstikamet üzere olan bir çevreye sahip insanın kayması nasıl zor ise, ipini nefsinin dizginine vermiş bir grubun istikamet bulması da o kadar zordur.

125 Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/165
126 Tirmizî, *Zühd* 45

Bu ise mümine asla küçümsenmeyecek bir görev vermektedir. Bir kere daha anlıyoruz ki mümin, çevresindeki insanlara hakkı ve hakikati anlatmak zorundadır. Nasıl ki Efendimiz "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir."[127] buyurarak midesi aç olanı düşünmek zorunda olduğumuzu ifade buyuruyorsa, yüreği aç olanı da aynı konumda değerlendirerek yüreğinde iman ışığı sönmüş olan, nefsinin peşinden sürüklenen insanlara da aynı tarzda yaklaşmalı, onların da hak ve hakikate ulaşmalarına canla başla çalışmalıyız. Bu, bir kimsenin başkasına verdiği bir görev değil, bizzat Allah ve Resûlü tarafından inananlara verilmiş bir görevdir. Bu görevden kaçmak, kaçmak için bahaneler üretmek, bu vesile ile insanların göz göre göre kaymalarına seyirci kalmak insanlar arası, özellikle de müminler arası hakları gözetmemek manasına gelir. Ve kimse ötede ben böyle bir hakkın olduğunu bilmiyordum, diyerek bahane üretip bu sorumluluktan kaçamayacaktır.

15. Üzüntülü Bir Müslümanı Sevindirmek, Dertli ve Endişeli ise Bunu Gidermeye Çalışmak

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bir müslüman kardeşini sevindiren, sanki Cenâb-ı Hakk'ı sevindirmiş gibidir."[128] buyurduğu gibi hadis-i şerifin başka bir lafzında farzlardan sonra en üstün amelin bir müminin kalbine sevgi koymak olduğu da bildirilmiştir.

Sevgisizliğin ne amansız bir hastalık olduğu, bunu bünyesine alan ferdin ve toplumların birbirlerine yardım etmek değil, birbirlerinin her türlü kutsalına kastetmek üzere sokakları doldurdukları düşünülünce karşı karşıya olduğumuz tehlikenin boyutları ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda sevgisizlik hastalı-

---

127 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid* 8/167

128 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/253, No: 2498

ğına düçar olan fertlerin ortalıkta dolaştığı toplumlarda sokakların bir arena, evlerin de en yakınlarından en uzaklarına kadar işkencelerin yapıldığı bir işkence evi olması kaçınılmazdır. Huzursuzluk ve güvensizliğin hâkim olduğu toplumlarda yegâne eksiklik sevgisizliktir. İşte bu hakikate dikkat çeken Allah Resûlü, yaşarken asıl yapılması gereken şeyin insanların birbirlerini Allah için sevmeleri olduğuna vurgu yapmıştır.

Görülüyor ki mümin bir itfaiye eri gibi nerede bir yangın görse, bir yanık yürek görse mutlaka oraya müdahale etmek durumundadır. Apartmanlara kapanıp çelik kapılarla sıkı sıkı örtülen kapıların ardına saklanmak, "haberim yok, duymadım" diyerek veya saklanarak kimse bu hak ve sorumluluklardan kaçamaz. Hüzünden patlamak üzere olan bir yüreğe bir iki tatlı kelam ile su serpmek imkânı varken, bu görevi yapmayarak kaçmak o hüzünlü yüreği patlamaya terk etmek gibidir. Ve bu terk etme, pekâlâ bir hak ihlali olarak değerlendirilebilir.

16. Bir Müslümana Rastladığında Konuşmadan Önce Selam Vermek

Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadislerinde "yolda oturmanın/bulunmanın hakkı" olarak ifade buyurduğu hususlardan biri de 'selamlara karşılık verme'dir. Allah'ın Resûlü bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: "Konuşmadan önce selam verilmesi gerekir."[129]

Selâmlaşmayı yaygınlaştırmanın ne kadar fazîletli bir davranış olduğunu şu hadisten öğreniyoruz:

Bir adam, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem): "İslâm'ın hangi özelliği daha hayırlıdı?" diye sorunca Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), "*Yemek yedirmen, tanıdığın ve tanımadığın her-*

[129] Tirmizî, *Sünen* 5/59; Şihab, *Müsned*, 1/56

kese selam vermendir." buyurmuşlardır.[130] Burada hemen belirtelim ki kendisine yemek yediren kimseye dua etmek de bir haktır. Rızkını kazandığı iş sahibine duada bulunmak da aynı kategoride değerlendirilmesi gereken önemli bir husustur.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yedi şeyi emrettiğini anlatan hadis-i şerifteki bir husus da "selamı yaygın hâle getirmek"tir.[131]

Peygamberimiz de selamlaşmanın, insanların birbirlerini sevmesine yardımcı olduğunu, bunun da gerçek imanla Cennete girmek neticesini vereceğini şu hadisle bildirmiştir: "*Siz, iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız.*"[132]

Selamlaşmanın önemine işaret eden şu olayı da burada kaydetmek istiyoruz:

Tufeyl İbni Übeyy İbni Kâ'b, söylediğine göre Abdullah İbni Ömer'e gelir ve onunla birlikte çarşıya çıkarlardı. Tufeyl sözüne şöyle devam eder:

Biz çarşıya çıktığımızda, Abdullah, eski eşya satan, değerli mal satan, yoksul veya herhangi bir kimseye uğrasa mutlaka selam verirdi. Bir gün yine Abdullah İbni Ömer'in yanına gelmiştim. Çarşıya gitmek için kendisine arkadaş olmamı istedi. Ona:

– Çarşıda ne yapacaksın? Alış verişe vâkıf değilsin, malların fiyatlarını sormuyorsun, bir şey satın almak istemiyorsun, çarşıdaki sohbet yerlerinde de oturmuyorsun? Şurada otur da birlikte konuşalım, dedim. Bunun üzerine Abdullah:

– Ey Ebû Batn! (Tufeyl, iri göbekli bir kişi olduğu için böyle hitap etmiştir.) Biz, sadece selam vermek üzere çarşıya çıkıyoruz; karşılaştığımız kimselere de selam veriyoruz, cevabını verdi.[133]

---

130 Buhârî, *İman* 20; *İsti'zân* 9, 19; Müslim, *İman* 63

131 Buhârî, *Mezâlim* 5; Müslim, *Libâs* 3

132 Müslim, *İman* 93

133 Mâlik, *Muvatta'*, *Selâm* 6.

Selama karşılık vermekle ilgili önemli bir noktaya dikkat çeken büyük İslâm âlimlerinden İmam-ı Kurtubî, şöyle demiştir: "Bir kişiye içinde selam benzeri bir ifade geçen bir mektup gelirse bu mektuba cevap vermesi gerekir. Çünkü uzaktan gelen bir mektup, insanın karşılaştığı kişiden aldığı selam gibidir. Zira İbn Abbas kendisine gelen bir mektuba cevap vermeyi selam vermek gibi vacip görmüştür. Bu konuda İslâm fıkıh mezhepleri arasında bir hüküm bulunmasa da içerisinde selamın açıkça ifade edildiği bir mektuba cevap vermek, vacip olmalıdır. Zira mektuba karşılık vermek, söze karşılık vermeye kıyas edilebilir. Şu kadarı var ki, selama karşılık vermek yüz yüze olduğundan onu reddetmek daha zordur."[134]

İletişim çağında mektup yerine geçen e-postaları ve telefon mesajlarını da bu duruma göre değerlendirecek olursak, özellikle insana tanıdığı kişilerden gelen ve herhangi bir yerinde selam ya da selam yerine geçen bir ifade bulunan metinlere karşı cevap vermek gerektiğini de ifade edelim.

17. Aksırıp "Elhamdülillah" Diyen Müslümana "Yerhamükellah" Demek

Kardeşlik haklarının en somut göstergelerinden biri de kardeşin diğer kardeşine dua etmesidir. Kardeşin kardeşi için yaptığı duanın kabul olduğu da bilinen hakikatlerdendir.

Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

"*Şüphesiz Allah aksıranı sever, fakat esneyeni sevmez. Sizden biriniz aksırır ve Allah Teâlâ'ya hamdederse, onun hamdini işiten her müslümanın* "*yerhamükellah*" *demesi üzerine bir vecîbedir. Esnemeye gelince, o şeytandandır. Sizden birinizin esnemesi geldiği zaman, onu gücü yettiği kadar en-*

134 İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* 1/3076

gellemeye çalışsın. Çünkü sizden biriniz esnediği zaman şeytan ona güler."[135]

Aksırmak bir nimet olup sıhhatli olmanın işaretidir. Her türlü nimete hamd ettiğimiz gibi aksırma nimetine de hamd etmemiz gerekir. Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında iki kişi aksırmıştı. Efendimiz onlardan birine *yerhamükellah* dedi, diğerine ise söylemedi. Kendisine "yerhamükellah" demediği kişi:

– Filân kişi aksırdı, ona 'yerhamükellah' dedin; ben aksırdım, bana ise demedin, deyince Peygamberimiz:

– *O kişi 'elhamdülillah' dedi, sen ise demedin,* buyurdular.[136]

Müslümanın müslüman üzerinde beş hakkı olduğunu ifade eden hadis-i şerifte bu hususun çok açık olarak bir kul hakkı olduğunu beyan buyuran Efendimiz'in bu sözüne kulak vermeli ve her gün karşılaşmamız muhtemel olan bu durumlarda kul hakkı ihlaline girmemeliyiz.

18. Hasta Kardeşinin Ziyaretinde Bulunmak ve Cenazesine Katılmak

Müslüman, kardeşinin cenazesine gitmeli, kabirlerini ara sıra ziyaret etmelidir. Çünkü kabir ziyareti –konumuz dışı olsa da- insanı bir kısım günahlardan ve dünya zevklerinden muhafaza edip, ahiret için daha fazla hazırlık yapmaya vesile olur. Nitekim bu hususta pek çok hadis bulunmaktadır.[137] Ayrıca vefat eden kimsenin yakınlarına "taziye"de bulunmak gerektiği de bir hak olarak karşımızda bulunmaktadır.[138]

Bununla ilgili olarak hastanın hâlini onun yakınlarına sor-

---

135 Buhârî, *Edeb* 125, 128; *Bed'ü'l–halk* 11

136 Buhârî, *Edeb* 127; Müslim, *Zühd* 53

137 Bkz.: Buhârî, *Cenâiz* 2; Müslim, *Selâm*, 4-6; Tirmizî, *Edeb* 1; İbn Mâce, *Cenâiz* 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/332, 372, 412, 540

138 Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, s. 104

mak gerektiği de önemli bir husustur. İbni Abbas'dan (radıyallahu anhumâ) rivayet edildiğine göre, Hz. Ali (radıyallahu anh), Resûlullah 'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat ettiği hastalığı zamanında yanından çıkmıştı. Sahâbîler: "Ey Ebü'l-Hasan! Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl oldu, geceyi nasıl geçirdi?" demişler. O da:

– Allah'a hamdolsun, hastalığı atlattı! demiştir.[139]

Bu meyanda hastayı ziyaret etmek, cenâzeyi uğurlamak, cenâze namazını kılıp kabre konulurken orada bulunmak ve gömüldükten sonra mezarın başında bir süre beklemek de müslümanın görevleri arasındadır.

Müslümanın, müslüman üzerinde beş hakkı olduğunu bildiren hadis-i şerifte sayılan hususlardan ikisi de hasta ziyaret etmek ve cenâzenin arkasından yürümektir.[140]

Burada şu kudsî hadisi de zikretmek gerekmektedir: "Allah Teâlâ kıyâmet gününde şöyle buyurur:

– Ey âdemoğlu! Hastalandım, beni ziyaret etmedin. Âdemoğlu:

– Sen âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl ziyaret edebilirdim, deyince Allah Teâlâ:

– Falan kulum hastalandı, ziyaretine gitmedin. Onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun. Bunu bilmiyor musun? Ey Âdemoğlu! Beni doyurmanı istedim, doyurmadın, buyurur. Âdemoğlu:

– Sen âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl doyurabilirdim, diye sorunca da Allah Teâlâ:

– Falan kulum senden yiyecek istedi, vermedin. Eğer ona yiyecek verseydin, verdiğini benim katımda mutlaka bulacağını bilmez misin?

– Ey Âdemoğlu! Senden su istedim, vermedin!

---

139 Buhârî, *Megâzî* 83, *İsti'zân* 29.

140 Buhârî, *Cenâîz* 2; Müslim, *Selâm* 4

Âdemoğlu:

– Ey Rabbim! Sen âlemlerin Rabbi iken ben sana nasıl su verebilirdim, deyince Allah Teâlâ:

– Falan kulum senden su istedi, vermedin. Eğer ona istediğini verseydin, verdiğinin sevâbını katımda bulurdun. Bunu bilmez misin, buyurur.[141]

Efendimiz'in hastayı ziyaret etmeyi, aç olanı doyurmayı ve esiri kurtarmayı emrettiği hadisini,[142] ayrıca bir müslümanın, hasta bir müslüman kardeşini ziyarete gittiğinde, dönünceye kadar cennet hurfesi (yemişi) içinde olduğunu bildiren[143] hadisi de burada belirtip geçelim.

Mezar başında dua etmek, ölüyü defnettikten sonra istiğfar etmek, Kur'ân okumak için bir süre mezar başında oturmak diyebileceğimiz "ittibâ-i cenaiz" ile ilgili şu iki hadisi hatırlamakta da fayda vardır:

Hz. Osman İbni Affân'dan (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir ölü defnedildikten sonra kabri başında durdu ve şöyle buyurdu: "*Kardeşinizin bağışlanmasını isteyiniz ve Allah'tan ona başarılar dileyiniz. Çünkü o şu anda sorgulanmaktadır.*"[144]

Özellikle günümüzde iş yoğunlukları, trafik ve uzaklık gibi mazeretler bahane edilerek bu tür manevî ve oldukça önemli görevlerden kaçmak, müminlerin üzerimize bıraktıkları kul haklarının başlarında gelmektedir. Bazen on dakika, bazen yarım saat bazen de en fazla bir iki saat sürecek bir hasta ziyareti, ya da bir cenaze merasimi için bulunmayan vakit, nedense internet başında veyahut da bir sinema filmi karşısında rahatlıkla harcanabilmektedir. Evet, mümin karar

141 Müslim, *Birr* 43
142 Buhârî, *Cihad* 171, *Et'ime* 1, *Nikâh* 71
143 Müslim, *Birr* 40–42
144 Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 69.

vermeli, vaktini de ebedîleştiren bu tür vazifelerden kaçınmamalıdır.

19. Müslümanın Müslüman Üzerindeki Otuz Hakkı

Şimdiye kadar bahsi geçen hakların yanı sıra başka hakları da içinde bulundurduğundan dolayı Hz. Ali'den rivayet edilen şu hadis-i şerifi buraya almayı uygun gördük:

"Müslümanın müslüman kardeşi üzerinde otuz hakkı vardır. O hakları(n gereklerini) yerine getirmedikçe veyahut bağışlanmadıkça, onun için kurtuluş yoktur." Bu haklar:

1. Müslüman kardeşinin kusurunu bağışlar ve suçunu affeder.
2. Ağlayana merhamet eder, yakın akrabalarına şefkatli davranır.
3. Ayıbını gizler, örter.
4. Hatasını görmez.
5. Özrünü kabul eder.
6. Kaybettiğini bulduğunda ona verir, gıybetini dinlemez ve izin vermez.
7. Devamlı olarak ona nasihat eder.
8. Dostluğunu muhafaza eder, devam ettirir.
9. Zimmetine riayet eder. (Karşılıklı malî hukukuna dikkat eder.)
10. İyiliğini devam ettirir, meveddetle (sevgiyle) davranır.
11. Cenazesinde bulunur, hastasını ziyaret eder.
12. Davetine icabet eder.
13. Hediyesini kabul eder.
14. Birbirini ziyaret etmekte onunla müsavi olur. (En az onun kendisini ziyaret ettiği kadar ziyaret eder)
15. Verdiği nimete karşılık verir, teşekkür eder.

16. Ona yardımda kusur etmez.

17. Kardeşinin helâline kem gözle bakmaz ve baktırmaz, korur.

18. İhtiyacını giderir.

19. Şefaat isteğini kabul eder. (Yardım ve aracılık işlerinde destek sağlar)

20. Ona güzel söz söyler.

21. Ona vereceğini ayırıp çıkarır.

22. Yapmış olduğu taksimi tasdik eder.

23. Zalim olana, zulmünü red etmek suretiyle yardım eder.

24. Mazlum olana da onu kurtarmakla yardım eder.

25. Mazlum olana iyilik edip, hakkına tecavüz etmez. Ona kötü söz söyleyip rezil etmez.

26. Kendisi için istediği iyiliği onun için de ister.

27. Kendisi için istemediği kötülüğü onun için de istemez.

28. Aksırınca: "yerhamükellâh" yani "Allah sana merhamet etsin..." der.

29. Kaybettiğini kendisine gösterir.

30. Selam verildiği zaman selamını alır.

Bunlardan birini terk ettiğinde, kıyamet günü din kardeşi onu kendisinden ister."[145]

---

[145] Zeylâî, *Nasbu'r-râye* 2/175; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr* 3/390

İkinci Bölüm

İNSANLARIN BİRBİRLERİ ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Kul hakkı, isminden de anlaşılacağı gibi insanların birbirleri üzerindeki hukuku ifade eder. Yani kul olarak Allah'a karşı sorumlu olduğumuz gibi Allah'ın diğer kullarına karşı da sorumluluklarımız bulunmaktadır. Birinci bölümde müslümanların diğer müslümanlar üzerindeki hukukuna değinmiştik. Burada ise daha genel olarak insan olmanın beraberinde getirdiği komşuluk, akrabalık, anne babalık gibi ister istemez içinde olduğumuz sosyal gerçeklerle ilgili bazı haklardan bahsedeceğiz. İnsanlar içinde bulunmanın getirdiği sorumlulukların bir kısmı da bu haklar ile ilgilidir. Mesela trafikte diğer insanların hukukuna tecavüz etmek kul hakkını ihlal demektir. Sadece bizim dinimizden olmadığı için bazı insanlara karşı yaptığımız haksızlıklar da bu bölümde ele alınacaktır. Farkına varmadan ticarette acaba ne tür kul hakkı ihlallerinde bulunuyoruz? Karı koca ilişkilerinde uyulması gereken hakların yanı sıra arkadaş olmanın ve dostluğun bile beraberinde getirdiği uyulması gereken bir takım haklar nelerdir? İşte ikinci bölümde bu haklar üzerinde durulacaktır. Şimdi komşuluk hukukundan başlayarak bu hakları ele alalım.

1. Komşuluk Hakları

Komşuluk, İslâm kardeşliği haklarını içerdiği gibi başka bir takım haklar da içermektedir. Bu bakımdan müslüman bir komşu her müslümanın sahip olduğu umumi hakların dışında birtakım haklara daha sahiptir; çünkü Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Komşular,

a) Bir hakkı olanlar,

b) İki hakkı olanlar,

c) Üç hakkı olanlar olmak üzere üç sınıftır.

Üç hakkı olan komşular; müslüman ve soyca akraba olan komşulardır. Böylelerinin komşuluk, İslâmiyet ve akrabalık hakları olmak üzere üç hakkı vardır, *İki hakkı olan komşu*, müslüman komşudur. Bu komşunun hakları, komşuluk ve müslümanlık haklarıdır. *Bir tek hakkı olan komşu*ya gelince, bu putperest komşudur."[146] Dikkat edilmelidir ki, Hz. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) yalnızca komşuluktan dolayı putpereste bile bir hak vermiştir.

Her zaman veciz ifadelerde bulunan Allah Resûlü şu hadis-i şerifte komşu hukukunu en geniş ve en veciz bir şekilde beyan ederek bize adeta komşuluğun sınırlarını çizmiştir:

"Komşu hakkının ne olduğunu biliyor musunuz? Senden yardım istediğinde kendisine yardım etmeli; yardımına muhtaç olduğunda esirgememelisin. Senden borç istediğinde vermeli; fakir düştüğünde onu geri almamalısın. Hastalandığında ziyaret etmeli; öldüğünde cenazesine katılmalısın. Kendisine bir hayır isabet ettiğinde tebrik etmeli, başına bir musibet geldiğinde onu teselli etmelisin. Eğer izni yoksa evini, hava almasına mâni olacak şekilde, onun evinden yüksek yapmamalısın. Ona eziyet vermemelisin. Bir meyve aldığın zaman ona da hediye etmeli-

146 Hennad, *ez-Zühd* 2/501/509

sin; eğer bunu yapmayacaksan aldığın şeyleri evine gizlice götürmelisin. Sakın çocuğun onu eline alıp dışarıya çıkmasın; çünkü komşunun cocuğu görüp rahatsız olur. Yemeğinin kokusuyla onu rahatsız etme. Yemeğinin kokusunu komşuna ancak ondan kendisine ikram etmek şartıyla hissettirebilirsin.

Bunu söyledikten sonra şöyle devam etti:

Siz komşunun hakkı nedir biliyor musunuz? Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki komşusunun hakkını tam manasıyla ancak Allah'ın lütfuna mazhar olan kimseler yerine getirebilir."[147]

Dikkat ediyor musunuz? Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), bir hadisin başına ve sonuna iki aynı soruyu koymuştur. Bu soru ile adeta önce zihinleri uyarmış, dikkat kesilmelerini sağlamıştır. Evet, bu öyle bir hak ve hukuk ki bu konuda zihinler sanki önce önemli bir uyaran tarafından uyarılacak, ardından söylenen söylenecektir. Allah Resûlü de öyle yapmış ve hem başta hem de sonda "Siz komşunun hakkı nedir, biliyor musunuz?" muhteşem sorusuyla bu hazırlığı en güzel şekilde yapmıştır.

Evet, insan, özellikle günümüz insanı hayatını en yakın akrabalarıyla değil, kapı komşusuyla birlikte yaşamaktadır. Özellikle gurbeti mekân tutan insanlar yılda bir iki kez, belki üç beş yılda bir kez annesini, babasını veya kardeşlerini, amca, hala ve dayı çocuklarını görmektedir. Ama ya kapı komşusu? Onunla günün her saati karşılaşma imkânı var, en ufak bir acıda, sızıda ilk olarak onların haberi oluyor, en ufak bir ihtiyaçta ilk onların kapısı çalınıyor. Hal böyle olunca da en fazla dikkat edilecek husus, komşu hakkı oluyor. Dolayısıyla günün her anında komşusuyla bir tür ilişki içerisinde olan insanın en çok münasebeti onlarla yaşanıyor.

---

147 Hennad, *ez-Zühd* 2/501/509

Cenâb-ı Hak, Nisâ Sûresi'nde komşuluk hakkı ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır:

"*Yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi şerik yapmayın. Anneye, babaya, akrabalara, yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara, yol arkadaşına, garip ve yolculara, ellerinizin altındaki (köle, cariye, hizmetçi, işçi)lere de güzel muamele edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.*" (Nisâ, 4/36)

Ayet-i kerimedeki "uzak komşu" evi uzak olan veya akrabalık ve din bağı olmayan komşudur. "yakın komşu" ise evi yakın veya akrabalık ve din bağı olan komşu demektir.

Şu hadisler bize komşuluk haklarına ne kadar titizlikle riayet edilmesi gerektiğini anlatmaktadır:

"*Cebrâil bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.*"[148]

Peygamberimiz Ebû Zerr'e şöyle demiştir: "*Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy ve komşularını gözet!*"[149]

Bu haslet ne kadar bizden ve bize göre. Ama ne yazık ki binalar, apartmanlar dikilip evler birbirine yaklaştırıldıkça sanki insanlar arasına görünmez, hissettirmez, duyurmaz duvarlar çekiliyor. Bir çorba suyunda bile komşuyu gözeterek suyunun çok koyulmasını isteyen bir din ne kadar huzur dolu bir toplum istemektedir, takdir edilmelidir. Günümüzde dairelerin mutfakları birbirine santim santim yaklaşmış durumda. Bu yapılar içerisinde yaşayanlar her türlü zevk ve safa içerisinde bir hayat yaşayabilmektedirler. Bunun için yaptıkları yemeklerin, kokusundan rahatsız ettikleri komşularına bir kaşık bile bir şey vermemekte, belki vermeyi akıllarından bile geçirmemektedirler. Bunun da ötesinde çok daha acı bir

---

148 Buhârî, *Edeb* 28; Müslim, *Birr* 140–141

149 Müslim, *Birr* 142, 143

durum vardır ki alt alta, yan yana yaşanan bu dairelerde hastalık ve ölüm gibi önemli olaylardan bile habersiz bir hayat yaşanabilmektedir.

Evet, aramızda Allah Resûlü'nün muhteşem sözlerinin dolaşmasını istiyorsak, bir kaşık çorba bile olsa komşumuzu gözetmemizi emir buyuran o En Güzel ve Asil İnsan'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerini yerine getirmeli ve komşularımızı sırf o istiyor diye, sırf Kur'ân emrediyor diye gözetmenin yollarını aramalı ve bulmalıyız.

Komşuluk hukukunu anlatan en çarpıcı ifadelerden biri daha: Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Peygamber (aleyhisselâm):

– *Vallâhi imân etmiş olmaz. Vallâhi imân etmiş olmaz. Vallâhi imân etmiş olmaz,* buyurmuştu.

Sahâbîler:

– Kim imân etmiş olmaz, yâ Resûlallah, diye sorunca Efendimiz:

– *Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse,*[150] buyurarak çok önemli bir noktaya, komşuluk münasebetlerinde ne kadar titizlik içinde olunması gerektiğine işaret etmektedir. Diğer bir rivayette ise "*Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse cennete giremez.*" buyrulmaktadır.[151]

Yine Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Ey müslüman kadınlar! Komşu hanımlar birbiriyle hediyeleşmeyi küçümsemesin! Alıp verdikleri şey bir koyun paçası bile olsa!..*"[152]

Söz konusu hadiste Allah Resûlü kadınların komşuluklarına

150 Buhârî, *Edeb* 29; Müslim, *İman* 73
151 Müslim, *İman* 73
152 Buhârî, *Hibe* 1, *Edeb* 30; Müslim, *Zekât* 90

dikkat çekiyor. Zira günümüzde de geçerli olan bir durumdur ki daha çok komşuluk ilişkilerine kadınlar muhatap olmaktadırlar. Hal böyle olunca da alıp vermeyi, ikram etmeyi daha çok onlar organize ediyorlar. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) asırlar ötesinden adeta evlerimizin içine kadar misafir olup, yüreklerimize hitap ediyor, komşular arası ilişkilerdeki yanlış uygulamaların bize kaybettirdiklerini bildirerek bize cehennemden korunma yollarını gösteriyor. Komşular arasında bazen hediyenin veya verilen bir şeyin küçük görülmesi gibi hoş olmayan durumlar olabiliyor. Bunun açıkça ifade edilmesinin nahoş bir durum olduğuna dikkat çekiyor Allah Resûlü. Allah için verilen şeyin büyüklüğü veya küçüklüğünün bir öneminin olmadığına vurgu yapan Allah Resûlü, bu küçük şeyi alan tarafın onu küçük görmemesi gerektiğini belirtiyor.

Yine Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Hiçbiriniz duvarına ağaç (Çivi, Demir v.s) çakmak isteyen komşusuna engel olmasın.*" Ebû Hüreyre hadisi rivayet ettikten sonra oradakilere:

"Neden bu sünneti yerine getirmekten çekiniyorsunuz? Vallahi ben bu sünneti size benimsetene kadar uğraşacağım." demişti.[153]

Yine Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusunu rahatsız etmesin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun!*"[154]

Hz. Âişe'den (radıyallahu anhâ) rivayet edildiğine göre o, bir gün Efendimiz'e:

---

153 Buhârî, *Mezâlim* 20, *Eşribe* 24; Müslim, *Müsâkât* 136

154 Buhârî, *Nikâh* 80, *Edeb* 31, 85, *Rikak* 23; Müslim, *İman* 74, 75

– Yâ Resûlallah! İki komşum var. Hangisine hediye vereyim, diye sorunca Peygamberimiz de:

– *Kapısı sana daha yakın olana ver,* buyurmuştu.[155]

Abdullah bin Ömer'in şu sözü de bu konuda bizlere önemli hatırlatmalarda bulunuyor: "Kıyamet günü nice komşular vardır ki; komşusu için şunları diyecektir." "Ya rabbi o bana bildiği güzellikleri öğretmede cimri davrandı ve kapısını bana kapattı."

Bu, günümüz müslümanına çok önemli bir görevi hatırlatan ve üzerinde ısrarla durulması gereken muhteşem bir hadistir. Müminin görev bilinci, komşuluk bilinci, tebliğ bilinci gibi onu süsleyen ve öteye hazırlayan önemli dinamikleri vardır. Mümin, yüreğinde taşıdığı güzellikleri gittiği her yere, irtibatta bulunduğu her yüreğe aktarmakla yükümlüdür. Gözleri yerde, kulakları kapalı, ağzı fermuarlı bir mantıkla yaşayan mümin, "bildiği güzellikleri aktarmakta cimri davranan ve kapısını kapatan" mümin olarak yerilmektedir. Demek ki insanın elinden geldiği, dilinin döndüğü kadar komşusuna hak ve hakikati anlatma gibi bir görevi de var. Yarın mahşer gününde komşunun böyle bir hak talep etmemesi için bu gün komşularımızla en güzel şekilde diyaloga geçip, din adına bildiğimiz güzelliklerden onların da nasiplenmesi için güzel bir gayretin içerisinde olmamız gerekmektedir. Ama bunun için o güzellikleri de en başta kendimizin bizatihi yaşaması lâzımdır. İnsanın söylediği şeyler çok güzel olabilir, ama insan çok güzel bir hayat yaşamıyorsa o zaman anlattığı şeylere karşı çevreden aksi tesir görebilir. Bu yüzden tebliğ ile birlikte temsil etme vasfı da bulunmalı müminde. Bu ise insanın anlattığı bütün güzellikleri nefsinde riyasız bir şekilde yaşaması demektir. Rabbim böyle bir hayatı hepimize nasip buyursun inşallah.

---

155 Buhârî, *Şüf'a* 3, *Hibe* 16, *Edeb* 32

İşte Abdullah İbni Ömer'den nakledilen Efendimiz'e ait incilerden biri daha: "*Allah Teâlâ'ya göre arkadaşların hayırlısı, arkadaşına faydalı olandır. Yine Allah Teâlâ'ya göre komşuların hayırlısı, komşusuna faydalı olandır.*"[156]

Komşuda var olan bir nimetten komşusunun hakkının bulunduğunu ifade eden bir hadiste de şöyle buyruluyor: Bir adam Efendimiz'e gelmiş ve hiç kıyafeti olmadığını ve yardım isteyecek kimsesi de bulunmadığını söylemişti. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) komşusu olup olmadığını sorunca adam, komşusu olduğunu ve onun iki kıyafeti bulunduğunu belirtmişti. Bunun üzerine Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Senin hiç kıyafetin olmadığını bildiği hâlde iki elbisesinden birini bile sana vermedi mi?" buyurunca, adam "Evet vermedi" diye cevap vermişti. Bunu üzerine Efendimiz "O senin kardeşin değildir." cevabını vermiştir.[157]

Adamın biri İbn Mes'ud'a gelerek şöyle demiştir: "Benim bir komşum var; bana eziyet verip küfrediyor ve yolumu daraltıyor." Bunun üzerine İbn Mesud ona şöyle cevap vermiştir: "Git; o senin hakkında Allah'a isyan etmişse sen onun hakkında Allah'a itaat et."

Komşu hakkı sadece onlara eziyet etmemekten ibaret değildir; aynı zamanda onların eziyetlerine de tahammül etmelidir. Çünkü sadece eziyet etmemekten ibaret olsa, diğer tarafın da eziyet etmemesiyle bunun karşılığı verilmiş demektir. Burada herhangi bir hakkın eda edilmesi sözkonusu değildir. Hatta komşunun eziyetlerine tahammül etmek de kâfi gelmez. Bunun yanı sıra kişi onlara karşı şefkatli olacak ve kendisine eziyet eden komşusuna iyilik yapacaktır; zira şöyle denilmiştir: 'Fakir komşu kıyamet gününde zengin komşusunun yakasına yapışarak onu Allah

156 Tirmizî, *Birr* 28

157 Hennad, *ez-Zühd* 2/507

Teâlâ'nın huzuruna çeker ve şöyle der: 'Yâ rabbi! Şu kuluna sor! Beni niçin mahrum etti? Niçin kapısını yüzüme kapattı?[158]

Bir kişi Resûlullah'a gelerek şöyle demişti: ''Yâ Resûlallah! İyilik mi yoksa kötülük mü yaptığımı nasıl anlayabilirim?'' Bunun üzerine Efendimiz şöyle buyurdu:

"Komşuların sana iyilik yaptığını söyledikleri zaman iyilik, kötülük yaptığını söyledikleri zaman da kötülük yapmışsın demektir.[159]

Burada şu iki olayı da kaydetmek istiyoruz:

İbn Mukaffa bir komşusunun, borcundan dolayı evini satmak istediğini haber aldı. Kendisi arasıra onun evinin gölgesinde otururdu. 'Eğer komşum yokluktan dolayı burasını satıyorsa, onun gölgesine gereken hürmeti göstermemişim demektir.' diyerek evin değerini komşusuna verdi ve ona evini satmamasını söyledi.

Ebû Cemre Hz. Hasan'a kendisinin bir komşusu olduğunu ancak onun tartıda noksan ölçtüğünü, içtiğini, kadınlarla gerekli gereksiz çok konuştuğunu söyleyerek onun öldüğünü bu durumda ne yapması gerektiğini sormuştu. Bu soruya Hz. Hasan şu cevabı vermiştir! "Git, onun cenazesini hazırla, yıka ve namazını kıl. Çünkü bu, müslümanın müslüman üzerindeki son hakkıdır."[160]

Bir kişi evindeki farelerin çokluğundan şikâyet etti. Kendisine bir kedi tutması tavsiye edildiğinde de şöyle dedi: 'Hayır, kediyi gören farelerin komşumun evine kaçmalarından korkuyorum. Böylece kendi nefsim için istemediğim bir şeyi komşularım için istemiş olurum."[161] Söz konusu olayın gerçek olup olmaması bir yana, ifade ettiği mana, anlattığı incelik açısından değerlendirildiğinde alınacak çok ibretler olduğunu düşünüyoruz.

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) "Filan kadın bütün gün oruç tutuyor, geceleri de ibadetle geçiriyor; fakat kom-

158 Gazali, *İhya*, Kitabu Âdâbi'l-Ülfet, III. Bölüm
159 Hennad, *ez-Zühd* 2/503
160 Mervezî, *Birr vesıla*, 1/122
161 Gazali, *İhya*, Kitabu Âdâbi'l-Ülfet, III. Bölüm

şularına eziyet ediyor." denildiğinde "O, ateştedir!", buyurdu. Yine Efendimiz'e namazlarının sadece farzlarını kılıp, farz olan sadakayı veren fakat komşularına eziyet etmeyen bir kadının hâli sorulduğunda Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de onun Cennette olduğunu haber vermiştir.[162]

Evet, asıl olan yaşarken Allah'ın kullarına Allah'ın istediği şekilde davranabilmektir. Cenâb-ı Hak gerektiğinde kendi hakkından vazgeçebilir, ama kullarına zulmetmeyi asla karşılıksız bırakmaz. Hayata bir de bu yönden bakacak olursak, özellikle günümüz şehir hayatında her gün onlarca olayla karşılaşabiliyoruz. Sokaklar hiç kimsenin yalnız başına kullandığı alanlar değildir. Topluma mal olmuş alanlardır. Demek ki insanların oradan geçip gittikleri dikkate alınacak, tepeden silkelenen bir halının bir battaniyenin üzerinde bulunan görünür, görünmez, büyük küçük bir sürü artığın sokaktan geçen insanın kafasına boca edilmesi de bir kul hakkı ihlali olduğu asla akıldan çıkartılmayacaktır. Yine aynı şekilde otobüste, markette, hastanede, sokakta, hâsılı insanların yaşadığı her yerde kimse, bakışlarla, hâl ve tavırlarla, sözlerle taciz edilmeyecek, bunun bir kul hakkı ihlali olduğu insanımıza daha küçük yaşta belletilerek toplumun huzur ve selameti sağlanacaktır.

2. Akrabalık ve Misafirlik Hakları

Akraba ve misafirlikle ilgili hakları ilgilendiren hususları şöyle ifade edebiliriz: Onlara selam vermeli, hediye vermeli, onların ziyaretlerine gitmelidir. Onlara hürmet ve itaatte kusur etmemelidir. Amca, ağabey ve dayıyı baba yerine koymalıdır. Teyze ve halayı da anne yerine koymalıdır. Akrabalarıyla devamlı yardımlaşmalı, onların ihtiyacı olduğunu anladığı zamanlarda onlara borç vermeli, karz-ı hasende bulunmalı, yeri gelince borç da

---

162 Hennad, *ez-Zühd* 2/502

almalıdır. Akrabanın eziyetine, zorluğuna ve acı sözüne dayanmalıdır. Onların yapılmasını istedikleri bir şeyi geri çevirmemeli ve yerine getirmelidir.

Bu hususta Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "... Adını anıp Kendisini vesile ederek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlık etmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakınınız." (Nisa, 4/1)

Efendimiz, vasiyet edecek kimsesi olan bir müslümanın iki gece vasiyetini yazmadan gecelemesinin bir hak ihlali olduğunu ifade buyurmuştur.[163] Vasiyet öncelikle kişinin yakın ve akrabalarını ilgilendirdiği için bunu bir hak olarak benimsemek doğru olacaktır.

Ayrıca şu hadis de akrabalara iyilik yapılması gerektiğini anlatmaktadır: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse akrabasına iyilik etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun!"[164]

Bir hadiste misafir hakkına vurgu yapan Efendimiz misafirliğin üç gün olduğunu, ev sahibini zora sokacak derecede misafirin evde fazla kalmasının helâl olmayacağını, ev sahibinin üç günden sonra yaptığı bütün infakın sadaka yerine geçeceğini bildirerek bu önemli hususa dikkat çekmiştir.[165]

Halid bin Zeyd'den rivayet edilen bir hadiste Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur. "Misafirine ikram eden, zekâtını veren ve musibet anında infakta bulunan kişi cimrilik belasından kurtulmuştur."[166]

Dinimiz, yakınlardan, akrabalardan komşulardan vefat eden kimsesi bulunanın borcunu hemen ödemek gerektiği-

163 Taberanî, *Mu'cemul Evsat*, 8/13
164 Buhârî, *Edeb* 85; Müslim, *İman* 74, 75.
165 Hennad, *ez-Zühd* 2/512
166 Hennad, *ez-Zühd* 2/514

ni, ölüyü bir an önce defne hazırlamak lazım geldiğini bizzat Efendimiz'in ağzından bildirmiştir. "*Müminin ruhu, ödeninceye kadar borcuna bağlı kalır.*" *hadisi*[167] bunu anlattığı gibi Peygamber Efendimiz'in Talha b. Berâ'nın vefat ettiği hastalığında ziyarete gelip çıkarken yakınlarına: "Talha'ya ölümün yaklaştığını görüyorum. Ölecek olursa bana haber verin; techiz ve tekfin işinde elinizi çabuk tutun. Çünkü bir müslümanın cesedini ailesi yanında bekletmek uygun değildir." buyurması[168] da aynı hususu anlatmaktadır.

Akraba ve misafir hakları adına dikkat edilmesi gereken pek çok husus daha bulunmaktadır ki Peygamberimiz, misafir ve akrabaya iyilik etmek gerektiğini, akrabalık bağını gözeteni Allah'ın da gözeteceğini, ilgiyi kesenden Allah'ın da ilgiyi keseceğini, kötülük yapan akrabaya bile iyilik yapmakla o kişinin Allah'ın yardımına mazhar olacağını haber vermiştir.

Günümüzde akrabalar arası zaman zaman kırgınlıklar olabilmektedir. Böyle durumlarda kişi araya bazı büyükleri de koyarak her ne pahasına olursa olsun akrabaları ile yeniden barışmanın, arayı düzeltmenin yollarını bulmalı. Onlardan haklı olsa bile af dilemeli, özür dileyerek onların kalplerini kazanmalıdır. Evet, bunun kolay olmadığı aşikârdır fakat bu dünyada da öte dünya da da büyüklük her zaman en çok mümin olana yakışır. Bu tür durumlarda nefis ve enaniyet ile kin ve garaz ile hareket edenler kaybeder. Nefsini ayaklar altına alan her zaman kazanır ve böyle yaptığı için de Allah ve Resûlü'ne yakın olur.

Bu konuda bir başka olay var ki o da bayram gibi özel günlerde yapılan ziyaretlerin adeta sayılarak "sıra sizde, yok bizde" gibi bir tutum içerisine girilmesidir. Oysa akıllı mümin Allah

---

167 Tirmizî, *Cenâiz* 74.

168 Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 34

için yaptığı şeylerin listesini tutmaz. Onu Cenâb-ı Hakk'ın tuttuğunu çok iyi bilir. Allah Resûlü gerçek müminin özelliklerini anlattığı bir yerde "Gelmeyene gitmek, vermeyene vermek" gibi muhteşem bir mümin sıfatından bahsediyor. Bu ne demektir? Bu, siz elli kere de gitmiş olsanız, size gelmiyorsa bir müminin kapısına gitmekten, onun hâlini hatırını sormaktan asla vazgeçmemek, ona küsüp darılmamak demektir.

Yine Efendimiz'in o mübarek sözleri, rızkının çoğalmasını ve ömrünün uzamasını isteyen kimsenin akrabasını kollayıp gözetmesi gerektiğini, yakın akrabanın kollanmasının önce olduğunu, akrabası kendisiyle ilgiyi kestiği zamanlarda onlarla ilgilenmenin akrabayı koruyup gözetme sayılacağını, haber veriyor bize. Akraba ile ilgili hadislerde bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktan akrabalarına hediye etmenin daha sevap olacağı, sadakanın yakın akrabaya verilmesiyle hem sadaka hem de yakınları himaye sevabı kazanılacağı, iki tür bağdan birinin de akrabalık bağı olduğu, akrabalık bağlarının kesilmeyeceği, cennete götürecek amellerden birinin de akrabalık bağlarını korumak olduğu, teyzenin anne sayılabileceği, peygamberimizin gönderiliş gayelerinden birinin de akrabayı kollayıp gözetlemek olduğu ifade edilmiştir.

Bu hadislerden bazıları şunlardır:

1- Buhârî'nin bir rivayetine göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"*Ey akrabalık bağı! Seni gözeteni gözetirim. Seninle ilgiyi kesenden ben de ilgimi keserim.*"[169]

2- Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre bir adam:

– Yâ Resûlallah! Benim akrabam var. Ben kendilerini ziyaret ediyorum, onlar bana gelip gitmiyorlar. Ben onlara iyilik

[169] Buharî, *Edeb* 13, *Tevhid* 35

ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar. Ben onlara anlayışlı davranıyorum, onlarsa bana kaba davranıyorlar, dedi.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

"Eğer dediğin gibi isen, onlara sıcak kül yutturmuş oluyorsun. Sen böyle davrandıkça, Allah'ın yardımı seninledir."[170]

3- Enes'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Rızkının çoğalmasını, ömrünün uzamasını isteyen kimse, akrabasını kollayıp gözetsin.*"[171]

4- Yine Enes (radıyallahu anh) şöyle demiştir: Medine'de ensâr arasında en fazla hurmalığı bulunan Ebû Talha idi. Ebû Talha'nın en sevdiği malı da Mescid-i Nebevî'nin karşısındaki Beyruhâ adlı hurma bahçesiydi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu bahçeye girer ve oradaki tatlı sudan içerdi.

Hz. Enes sözünü şöyle devam ettirmiştir: "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça, en iyiye eremezsiniz*" âyet–i kerîmesi nâzil olunca, Ebû Talha Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanına geldi ve:

– Yâ Resûlallah! Cenâb-ı Hak sana "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça, en iyiye eremezsiniz.*" âyetini gönderdi. En sevdiğim malım Beyruhâ adlı bahçedir. Onu Allah rızası için sadaka ediyorum. Allah'tan onun sevabını ve âhiret azığı olmasını dilerim. Beyruhâ'yı Allah'ın sana göstereceği şekilde kullan, dedi.

Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

"*Âferin sana! Kârlı mal dediğin işte budur! Seni duydum, Ebû Talha. Onu akrabalarına vermeni uygun görüyorum.*"

---

170 Müslim, *Birr ve Sıla* 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/300, 412

171 Buhârî, *Büyû'* 13, Müslim, *Birr ve Sıla* 20

Ebû Talha:

– Öyle yapayım, yâ Resûlallah, dedi ve bahçeyi akrabaları ve amcasının oğulları arasında taksim etti.[172]

5- Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

"*Akrabalık bağı Arş-ı âlâ'ya tutunarak şöyle demiştir: Beni koruyup gözeteni, Allah koruyup gözetsin. Benimle ilgisini kesenden Allah rahmetini kessin.*"[173]

6- "*Yoksula verilen sadaka bir sadaka, akrabaya verilen sadaka ise iki sadaka yerine geçer: Biri sadaka sevabı, öteki de akrabayı koruyup gözetme sevabıdır.*"[174]

3. Anne, Baba ve Çocuk Hakları

a) Anne ve Babanın Evlat Üzerindeki Hakları

Anne ve babanın evlat üzerindeki hakları son derece önemlidir. Ve bu öneme dikkat etmeyen evlatların dünyada ve ahirette huzuru tadamayacakları âyet ve hadislerde ifade buyrulmuştur. Ailenin temeli elbette ki anne ve baba üzerine kurulmuştur. Bu temellere gösterilmesi gereken saygı ve muhabbet onlardan esirgendiği zaman arş-ı a'lâ titrer. Bu itibarla dünyada ve ahirette kurtuluşa ermek isteyen çocuklar evvela bu hususa dikkat etmeli ve büyüklerini asla kırmamalı, onları rencide edecek tavır ve davranışlar içerisine girmemelidirler. Özellikle günümüz dünyasında yaşlı dede ve nineler belki en çok saygı ve sevgi görmeleri gereken bir zaman diliminde bazı küçük şeyler bahane edilerek huzur evlerinin ne kadar huzur getirdiği meçhul ortamlarına terk edilmektedirler. Huzur evlerinin huzursuz ortamları derken kimse yanlış anlamamalı, orası en lüks

---

172 Münzirî, *et-Terğîb ve'-Terhîb* 2/140

173 Müslim, *Birr ve Sıla* 17; Ebû Ya'lâ, *Müsned* 7/423

174 Tirmizî, *Zekât* 26; Nesâî, *Zekât* 82

bir şekilde döşenmiş, yemekleri, temizlikleri son derece güzel ayarlanmış olsa da anne baba için en önemli şey çocuğunun güler yüzüdür. Bizim kastettiğimiz insanı fıtratının beklediği saygı, sevgi, belli bir yaşın getirmiş olduğu torun sevgisi gibi sevgilerin asla huzur evi ortamlarında gerçekleşmeyeceğidir. İnsanların bazı psikolojik kırılma an ve devreleri vardır. Bazı hâllerde insanlar çok daha çabuk kırılır ve alınırlar. İşte yaşlılık bu dönemlerden biridir. Her söze alınabilen, bazen her şeye kızabilen, adeta yeniden çocuklaşabilen bir dönemdir yaşlılık. İşte insanın sanki ikinci çocukluğu olarak da isimlendirilen bu döneme vurgu yapan Kur'ân-ı Hakîm bu dönemde çocukların anne babalarına, kendilerine çocukluk dönemlerinde davrandıkları gibi şefkatle davranmaları gerektiğini salık veriyor. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bir emridir. Hangi akıllı mümin böyle bir emri hiçe sayarak onun gönlüne dokunabilecek bir tavır içersine girebilir ki?

Konu ile ilgili âyet ve hadislerden genel olarak; ortak koşmaksızın Allah'a ibadet edip ana, baba, akraba ve yetimlere iyi davranma gereğini, Rabbimizin ana babaya iyiliği emrettiğini, ana ve babamız yanımızda ihtiyar durumuna gelirlerse onlara öf bile demeyip tevazu kanadını açarak merhametle muamele etmemiz ve o şekilde Allah'a dua etmemiz gerektiğini, vaktinde kılınan namazdan sonra en hayırlı amelin ana babaya iyilik olduğunu, babalık hakkını ödemenin çok zor olduğunu, kişinin iyilik etmekteki sırasını; Resûlullah'ın "Anan! Anan! Anan! Sonra baban! Sonra yakın akrabandır." diye sıraladığını, yaşlılık günlerinde anne ve babasına ulaşıp ta cenneti kazanamayanın burnu sürtülsün bedduasına muhatap olduğunu, kimsesi olmayan anne ve babalara bakmanın cihada gitmekten hayırlı olduğunu, müşrik bile olsa kişinin ana babasına iyi davranması gerektiğini, evlilik ve boşamalarda basiretli anne babaların sözünün tutulabileceğini, öğreniyoruz.

Anne babanın evlatlar üzerindeki haklarını yani diğer bir ifade ile çocukların anne babalarına karşı görev ve sorumluluklarını kısaca şu şekilde maddeleştirmek mümkündür.

1. Çocuklar muhtaç olan anne babasının nafakasını, gerekli ihtiyaçların karşılamalıdırlar.

2. Evlat anne babasına saygıda kusur etmeyerek, onları isimleriyle çağırmamalı, yürürken arkalarından giderek hürmette kusur etmemelidirler.[175]

3. Çocuklar ebeveynlerine öfkeli bakışlarla bakmamalı, emirleri ve izinleri olmadan seyahat etmemeli, gurbete gitmemelidirler.

4. Anne babalara karşı sert ve yüksek sesle konuşmamalıdırlar.[176]

5. Çocuklar anne babalarına karşı yaptıkları iyilikleri başlarına kakmamalı, onları rencide etmemelidirler.

6. Anne babaları vefat ettikleri zaman onlara dua etmeli ve bağışlanma dilemeli, onlar için sadaka vermeli, onlar adına hayır yapmalı, dostlarına iyilik etmeli, sözlerini yerine getirmeli, dostlarına ikramda bulunmalı, yakınlarına ilgiyi kesmemeli, kabirlerini ziyaret etmelidirler.[177]

7. Bir evlat babasının malının çobanıdır ve onu gözetmek zorundadır. Babamın malıdır diye istediği gibi çalıp çırpmaya, saçıp savurmaya hakkı ve yetkisi yoktur. O da yaptıklarının hesabını Allah'a verecektir.

Çocukların anne-babaya karşı görevlerini ihtiva eden âyet-i kerimelerden bir kısmı şöyledir:

1- "*Yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi şerik yapmayın. Anneye, babaya, akrabalara, Yetimlere, fakirlere, yakın*

---

175 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname* 2/162, 4. Baskı, Tarihsiz.

176 İbrahim Eken, *Kulluk* 26-27, İst. Tarihsiz, L. Baskı.

177 A. Nasıh Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd* 1/150, Beyrut 1981, 3. Baskı.

komşulara, uzak komşulara, yol arkadaşına, garip ve yolculara, ellerinizin altındaki (köle, cariye, hizmetçi, işçi)lere de güzel muamele edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez." (Nisa, 4/36)

2- "*Biz insana, yapacağı en hayırlı iş olarak, annesine ve babasına iyi davranmasını bildirdik...*" (Ankebut, 29/8)

3- "*Rabbin şöyle buyurdu: Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Anneye ve babaya güzel muamele edin. Şayet onlardan her ikisi veya birisi yaşlanmış olarak senin yanında bulunursa sakın onlara hizmetten yüksünme, 'öff!' bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve gönül alıcı sözler söyle. Şefkatle, tevazu ile onlara kol kanat ger ve şöyle dua et: 'Ya Rabbî, onlar küçüklüğümde nasıl beni ihtimamla yetiştirdilerse, ona mükâfat olarak Sen de onlara merhamet buyur!'*" (İsrâ, 17/23-24)

Yüce Rabbimiz "öf deme" ifadesiyle dünden bugüne kadar insan fıtratının en belirgin yönünü bize gösteriyor. Bu belirgin yöne rağmen insanların ne kadar bu hataya düştüklerine, bu hataya düşmemeleri için ciddi bir gayret içerisinde olmayanların ise kaybedeceklerine vurgu yapıyor. Evet, herkesin ağzında bir pelesenk hâline getirdiği "öff" ifadesi, çağımız gençliğinin -Allah korusun- ama ne kadar da kaybetme kuşağına yakın bir yerde durduklarının işareti gibi anlaşılıyor. Allah'ın emridir bu, anne baba evlat üzerinde son derece büyük haklara sahiptir ve yine Allah'ın emri gereği çocukların onlara "öff" bile dememeleri gerekmektedir.

4- "*Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer. İnsana buyurduk ki: 'Hem Bana, hem de annene babana şükret! Unutma ki sonunda Bana döneceksiniz.'*" (Lokman, 31/14)

Anne babanın evlatları üzerindeki hukuku ile ilgili şu hadisleri de kaydetmek istiyoruz:

1- Abdullah İbni Mes'ûd bildiriyor: Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm):

– Allah'ın en çok beğendiği amel hangisidir, diye sordum.

"*Vaktinde kılınan namazdır.*" diye cevap verdi.

– Sonra hangi ibadet gelir, dedim.

"*Ana ve babaya iyilik ve itaat etmek.*" buyurdu.

– Daha sonra hangisi gelir, diye sordum.

"*Allah yolunda cihad etmek.*" buyurdu.[178]

2- Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

"*Hiçbir evlâd babasının hakkını ödeyemez. Şayet onu köle olarak bulur ve satın alıp âzâd ederse, babalık hakkını ödemiş olur.*"[179]

3- Yine Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) şöyle demiştir: Bir adam Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek:

– Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir, diye sordu.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*Anan!*" buyurdu. Adam:

– Ondan sonra kimdir, diye sordu.

"*Anan!*" buyurdu. Adam tekrar:

– Ondan sonra kim gelir, diye sordu.

"*Anan!*" dedi. Adam tekrar:

– Sonra kim gelir, diye sordu.

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem):

---

178 Buhârî, *Mevâkît* 5, *Cihad* 1, *Edeb* 1, *Tevhîd* 48; Müslim, *İman* 137–139. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Salât* 14, *Birr* 2; Nesâî, *Mevâkît* 51.

179 Müslim, *Itk* 25. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Edeb* 120; Tirmizî, *Birr* 8; İbn Mâce, *Edeb* 1

"*Baban!*" cevabını verdi.[180]

4- Yine Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Anne ve babasına veya onlardan sadece birine yaşlılık günlerinde yetişip de cennete giremeyen kimse perişan olsun, perişan olsun, perişan olsun!*"[181]

Bugün huzurevlerinde maddî olarak ihtiyacı olmayan nice anne ve babalar vardır ama sevgi ve merhametli bir bakıştan mahrumdurlar.

5- Abdullah İbni Amr İbni Âs (radıyallahu anhumâ) şöyle dedi: Bir adam Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) yanına gelerek:

– Hicret ve cihad etmek üzere sana bîat ediyorum. Bunların sevabını Allah'tan dilerim. dedi.

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*Ana ve babandan hayatta olanlar var mı?*" diye sordu. Adam:

– Evet, her ikisi de hayatta, dedi.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "*Allah'tan sevap kazanmak istiyorsun değil mi?*" diye sordu. Adam:

– Evet, deyince:

"*Ana ve babanın yanına dön. Onlara iyi bak!*" buyurdu.[182]

b) Evladın Anne ve Baba Üzerindeki Hakları

Çocuğun anne baba üzerindeki hakları, diğer bir ifadeyle anne babanın evladına karşı yapmakla yükümlü olduğu sorumluluk ve görevleri şunlardır:

1. Çocuğun anne babası üzerindeki hakları daha kendi evli-

---

180 Buhârî, *Edeb* 2; Müslim, *Birr* 1. Ayrıca bkz.: İbn Mâce, *Vesâyâ* 4; Ebû Dâvûd, *Edeb* 120; Tirmizî, *Birr* 1

181 Müslim, *Birr* 9, 10

182 Buhârî, *Cihad* 138, *Edeb* 3; Müslim, *Birr* 6

liklerinin başında başlar. Buna göre evlenmeye niyet eden kişi, eşini seçerken son derece dikkat etmelidir. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) evlenecek kişideki tercih sebeplerini anlatırken şu özellikleri sayar: Güzellik, nesep (soy sop, asillik), zenginlik ve dindarlık. Fakat Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) hadisin sonunda asıl evlenilmesi gereken özellik olarak dinin güzelliğine vurgu yaparak, huzurlu ve mutlu bir aile isteyen kişinin eşinde din güzelliği aramasını tavsiye etmiştir.

2. Helal süt emzirmek ve sünnet ettirmek de anne babanın sorumluluğu çerçevesindedir.

3. Anne baba, yeni doğan çocuğu adına akika kurbanını kesmelidir.

4. İlk fırsatta Kelime-i Tevhid'i öğretmelidir. Zira Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "çocuğun ilk öğreneceği kelime 'Lâ ilâhe illallah' olsun!" buyurmuştur.

5. Anne baba, çocuğuna Allah ve Resûlü'nü tanıtıp, Peygamberimiz'in hayatını ve dinini yaşayacak kadar bilgiyi (ilmihal bilgisini) öğretmelidir.[183]

6. Anne baba, çocuğuna yapamayacağı şeyi teklif etmemelidir.

7. Ebeveyn çocuğuna şefkatle muamele etmeli, ufak kusurlarını affetmelidir. Nitekim, çölde yaşayan bedevîlerden bir grup Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) huzuruna geldiler ve:

– Siz çocuklarınızı öpüyor musunuz, diye sordular. Peygamberimiz:

"*Evet*" buyurdu. Onlar:

– Fakat biz, Allah'a yemin ederiz ki, onları öpmüyoruz, dediler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*Allah sizin kalblerinizden merhamet duygusunu çıkarıp al-*

183 Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb* 3/72, Beyrut 1968, 3. Baskı.

mışsa, ben ne yapabilirim ki!"[184] buyurarak çocuklara şefkatle muamele etmek gerektiğini ne güzel ifade etmiştir.

8. Namaz kılma, oruç tutma ve çocuklar arasında yatakları ayırmada hassas davranmalıdır.

9. Kur'ân-ı Kerîm'i okutup tahsilini yaptırmalıdır.

10. Zamanı gelince çocuğunu asil, dindar ve terbiyeli kimselerle evlendirmelidir.

11. Çocuğuna güzel ahlakı öğretmeli, bu şekilde terbiyesini vermelidir. Zira Peygamber Efendimiz "Hiçbir anne baba çocuğuna güzel ahlaktan daha iyi bir miras bırakamaz." demiştir.

12. Çocuğuna güzel bir isim vermelidir.

13. Çocukları arasında mal paylaştırırken veya bağışlarken ayırım yapmamalıdır. Bunu anlatan şöyle bir hadis vardır: Nu'mân İbni Beşîr'in (radıyallahu anhumâ) anlattığına göre, babası onu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) götürdü ve:

– Ben, sahip olduğum bir köleyi bu oğluma verdim, dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*Buna verdiğini diğer çocuklarına da verdin mi?*" diye sordu. Babam Beşir:

– Hayır, vermedim, dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*O hâlde hibenden dön!*" buyurdu.

Hadisin diğer bir rivayetine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*Bu hibeyi çocuklarının hepsine yaptın mı?*" buyurdu. Beşir:

– Hayır, yapmadım, dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz:

"*Allah'tan korkunuz; çocuklarınız arasında adaletli davranınız.*" buyurdu. Bunun üzerine babam hibesinden döndü ve derhal o bağışını geri aldı.[185]

---

184 Buhârî, *Edeb* 18; Müslim, *Fedâil* 164

185 Müslim, *Hibât* 13.

Evet, çocuklar arasında ayrıcalıklı davranışlar aile düzenini bozduğu gibi kardeşler ve ana-baba arasındaki sevgi ve muhabbeti de noksanlaştırır ve pek çok münakaşalara sebep olur. Peygamberimiz evlatlar arasında adaletli davranılması gerektiğini, hem merhamet göstermede hem ilgilenmede hem de miras ve bağış konularında çocuklara eşit davranmanın lüzumunu pek çok hadislerinde bildirmişlerdir.

14- Oyun, çocuğun en doğal haklarından biridir. Her anne baba çocuğuna oyun oynayacak bir ortamı, zemini ve şartları hazırlamakla mükelleftir. Zira, oyun; çocuğu hayata hazırlayan en önemli yollardan biridir. Çocuğun en önemli eğitim araçlarından biri de oyuncaklarıdır. Oyun ile insan ilişkileri, yardımlaşma, konuşma, bilgi edinme, deneyim kazanma, duygusal ve sosyal gelişimi etkilediği gibi, zihin ve dil gelişimini de etkiler. Yetişkinler oyunu, çocuğun eğlenmesi, oyalanması, başlarından savmak için bir uğraş olarak görürler, oysa oyun, çocuk için ciddi bir iştir. Çocuk oynadıkça becerileri artar, yetenekleri gelişir.

15- Anne babanın çocuklar üzerindeki en önemli kul haklarından biri de çocukların terbiyesidir. Adamın biri Abdullah b. Mübarek'e gelerek çocuklarından bazılarını şikayet etmişti. Bunun üzerine İbn mübarek ona şöyle dedi: "Onlara hiç beddua ettin mi?" Adam: "Evet!" deyince İbn Mübarek, "O hâlde onları ifsâd eden sensin!" buyurdu.

Kul hakları içersinde en önemli olanı özellikle çocuklara karşı olan haklardır. Bu öneme binaen anne babalar bu hak konusunda ısrarla uyarılıyor. Bu son derece önemli uyarılara gönlü ve kulağını kapatan ebeveynlerin, çocuklara karşı üzerindeki vazifeleri yerine getirmedikleri takdirde ebedi hayatlarını tehlikeye atmak durumunda kalabileceklerini âyetlerden anlıyoruz.[186]

---

186 Bkz.: Zümer, 39/15-16

Burada aile içi haklardan biri olan miras hukuku ile ilgili kul hakkını doğuran bir hususu ifade etmek istiyoruz: "İslâm miras hukukunda yakın hısımlara terikeden verilen pay ve haklar ancak İslâm'ın öngördüğü sorumluluk ve yükümlülüklerle birlikte bir anlam ve değer ifade etmektedir. Böyle olunca tek taraflı ve çıkarcı bir yaklaşımla mirastan pay almanın, fakat gereken yükümlülüklerden kaçınmanın dengeyi bozacağı, kul hakkı ihlâline yol açacağı ve uhrevî sorumluluk doğuracağı açıktır.

Dinimiz, insan haklarının sağlanmasında kadın, çocuk, işçi gibi sesini güçlükle duyurabilen ve hakkını elde etmede türlü engellerle karşılaşan grupların hukukunun korunmasında âzami titizliği gösterdiği, kul hakkı ihlâlini en ağır günahlardan biri saydığı hâlde günümüz İslâm dünyasının çeşitli kesimlerinde erkeklerin çeşitli bahanelerin ve toplumsal telakkilerin arkasına sığınarak kadınların miras haklarını engellediği, vermediği veya sembolik bir miktar verdiği bilinmektedir. Buna ilâve olarak, erkek çocukların eğitim ve çalışma gibi sebeplerle ebeveynini terk ve ihmal ettiği, onların çoğu defa kız çocukları tarafından bakılıp gözetildiği, üstelik erkeklerin bu duruma rağmen mirastan fazla pay almakta ısrarlı olduğu da zaman zaman gözlemlenmektedir. Böyle olunca denge kız çocukları aleyhine bir hayli bozulmuş olmakta, hatta İslâm miras hukukunun kurmak ve korumak istediği denge âdeta tersyüz olmaktadır. Hâlbuki hak ve adaleti esas alan ve bütün hükümlerinde bu ilkeyi gözeten bir dinin böyle bir uygulamayı öngörmediği açıktır. Bu sebeple de dinin mirasla ilgili hükümlerinin ve hukukta yer alan ölçü ve paylaşımların iyi anlaşılmasına günümüzde daha çok ihtiyaç bulunduğu burada bir defa daha hatırlanmalıdır."[187]

---

187 www.diyanet.gov.tr

4. İşçi-İşveren, İdareci-Memur ve Köle Hakları

Dinimizde işçi-işveren ilişkileri barış, yardımlaşma, hukuk ve dürüstlük prensibi üzerine kurulmuştur. İşçi, işveren, memur olarak çalışan herkes kazancının helâl olması için karşılıklı birbirlerinin hukuklarına dikkat etmelidir.

İşçiye verilen ücret, yapılan işin karşılığı olmalıdır. Bundan dolayı işçi, maaşını hak etmek için, kendini işine en güzel bir şekilde vermeli, işini standartlara uygun olarak yapmalıdır. Hz. Peygamber Efendimiz, "Yüce Allah işini sağlam ve itinalı yapan kulunu sever." buyurmuştur. Sözleşme veya mevzuat gereği çalışması gereken iş saatlerinde, normal verimde çalışmak işçinin görevidir. Çalışma saatlerinde işten kaçan, görevini yerine getirmeyen işçi/memur, ihanet etmiş; işverenin/kamunun hakkını zimmetine geçirmiş olur.

İşi bizzat kendisi yapması gereken kişi, bu işi bir başkasına devredemez; ücrete hak kazanabilmesi için bizzat kendisi yapması gerekir. Çünkü o işin yapılması kendisinden istenmiştir. Belli bir tarihte teslim etmek üzere iş sözleşmesi yapan kişinin, işi zamanında bitirerek teslim etmesi gerekir. Nitekim Kur'ân'da "… Sözleşmelerinizin gereklerini yerine getiriniz." buyrulmaktadır.[188] Ancak işçi, bir kasıt veya ihmal olmaksızın, elinde olmayan sebeplerden dolayı işin gecikmesinden sorumlu tutulamaz.

İşçi/memurun, kendisine teslim edilen iş araçlarını ve işe konu olan malları kendi malı gibi koruması gerekir. Çünkü işin yapıldığı yer, makineler, her türlü araç ve gereç çalışana emanet edilmiştir. İşçi veya memurun bu emaneti kendi malı gibi koruyup gözetmesi gerekir. Nitekim Efendimiz, "Hepiniz birer yöneticisiniz ve yönettiklerinizden sorumlusunuz. İşçi de işve-

---

188 Bkz. Mâide, 5/1; İsrâ, 17/34

renin malından sorumludur…" buyurmuştur. Buna göre işçi/memur, çalıştığı yerdeki bazı imkânları, izinsiz olarak şahsi çıkarları için de kullanamaz. İşverenin malından izin almaksızın başkalarına ikram etmek, iş yerinin telefonunu, arabasını özel işlerinde kullanmak ve benzeri davranışlar hakka tecavüzdür. Eğer böyle bir şey işlemiş ise işverene verdiği zarar kadar iade etmekle ve helâllik istemekle bu durumdan kurtulmak mümkündür.

İşveren işçisinin haklarını gözetmeli, onlara şefkat ve merhametle muamele etmelidir. Bu, işverenin bir görevi olduğu gibi, işyerinin canlanmasına, üretimin artmasına, çalışma barışının sağlanmasına da katkı sağlar. Bu çerçeveden olarak işverenin görevlerinin başında, işçinin ücretini tam ve zamanında vermesi gelir. Hz. Peygamber, kıyamet gününde Yüce Allah'ın işçiyi çalıştırıp da hakkını tam olarak vermeyenin hasmı olduğunu haber vermiş; "İşçinin (çalışanın) ücretini alın teri kurumadan veriniz." buyurmuştur.

Resûl-ü Ekrem Efendimiz, bir keresinde, "Allah Teâlâ, çalıştırdığı işçiden azami verim aldığı hâlde, onun ücretini tam ödemeyenin öteki hayatta hasmı olacaktır!" buyurmuştur.[189]

İşveren işçisine kibir ve hakaret gözüyle bakmamalı, kusurunu affetmeli, bir kusurunu görüp de öfkelendiğinde Allah'a karşı işlediği kendi kusurlarını ve isyanlarını ve Allah Teâlâ'nın kudretinin kendisininkinden çok daha büyük olduğunu düşünerek onu cezalandırmakta acele etmemelidir.

İşveren, işçilerinin çalışma ortamlarını sağlık şartlarına uygun olarak hazırlamalı; namaz, oruç gibi ibadetlerini yapabilmesi, sosyal haklarını kullanabilmesi için uygun ortamlar hazırlamalıdır. İşveren olmanın avantajlarını bir baskı unsuru olarak kullanıp, işçileri yükümlü olmadıkları işlerde çalıştır-

---

189 Buhârî, *İcâre*, 10

maktan sakınmalıdır. Aksi işçinin hakkına tecavüz ve zulümdür, zulüm ise haramdır.[190]

a) Mesaiye Riayet Hukuku

İslâm hukukunda işçi, "ecir-i has" ve "ecir-i müşterek" adı altında iki ayrı kategori içinde değerlendirilir. Ecîr-i hâs, özel işçi diye Türkçemize aktarılabilir. Bu, herhangi bir kişi ya da kuruma, zamanını, mesela; sekiz saatini satan insan demektir. Özel işçi bu sekiz saatlik zamanını iş sahibine ayırmak zorundadır. İşçi bu süre zarfında kendisine hiç bir iş yaptırılmasa dahi, anlaşmaya konu olan ücreti almaya hak kazanır.

Buna göre özel işçi statüsünde bulunan insan, kendine teklif olunan işi altı saatte bitirse dahi, geri kalan iki saatini de iş yerinde geçirmek mecburiyetindedir. Fakat patronu ile ayrı bir anlaşma yaparsa, o iki saati anlaştıkları şekilde değerlendirebilir.

Ecîr-i müşterek ise, halk arasında "götürü" denilen, parça başına iş yapan işçi demektir. Mesela; sipariş usulüne göre elbise diken terzi, ayakkabı yapan ayakkabıcı ve günümüz meslekleri içinde TV tamirciliği ve benzeri kişiler müşterek işçidir.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün insanların başka insanlara karşı sorumluluğuna dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: "Hepiniz çobansınız. Hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Âmir memurlarının çobanıdır. Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da evinin ve çocuğunun çobanıdır. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve hepiniz idâre ettiklerinizden sorumlusunuz."[191]

Peygamber Efendimiz sorumlu olan kimseyle sorumlu olduğu şeyleri çoban - sürü benzetmesiyle anlatmıştır. Bir âmir,

---

190 Diyanet İşleri Başkanlığı, İslâm İlmihalinden özetlenmiştir.

191 Buhârî, *Cum`a* 11, *İstikrâz* 20, *İtk* 17, 19, *Vesâyâ* 9, *Nikâh* 81, 90, *Ahkâm* 1; Müslim, *İmâre* 20. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *İmâre* 1, 13; Tirmizî, *Cihad* 27

idaresindeki memurlar için iyi ve temiz duygular beslemeli, onların iyiliğini istemeli, onları mutlu edecek ve görevlerini en iyi şekilde yapacak imkânları hazırlamalıdır. Hadisin birçok rivayetinde âmir yerine "imâm" yâni devlet başkanı ifadesi geçmektedir. Buna göre bir devlet başkanı idaresi altındakilerin inanç ve düşüncelerinin farklı oluşuna bakmadan, onların refah ve saadetini te'min etmeye, kendilerini âdil bir yönetimle idare etmeye, haksızlığa uğrayanların hakkını korumaya, onları mutlu edecek imkânları sağlamaya çalışmalıdır.

Hadîs-i şerîfin diğer rivayetlerinden öğrendiğimize göre bir hizmetkâr veya bir işçi, yanında çalıştığı kimsenin malının çobanıdır ve o malın korunmasından sorumludur. İdâresine bırakılan şeyleri kendisine emanet bilmeli ve onları gözü gibi korumalıdır. Yapması istenen işleri de kusursuz şekilde yapmaya gayret etmelidir.

Bu ölçüye göre herkes etrafındakilere karşı sorumludur. Arkadaş arkadaşa, esnaf müşterisine, öğretmen öğrencisine, memur iş güç sahibi olarak karşısına çıkan kimselere karşı sorumludur. Hatta insan, kendisine birer Allah emaneti olarak verilen vücudundaki organlardan sorumludur. Gücünü, kuvvetini, gençliğini ve enerjisini nerede harcadığının hesabını verecektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, devlet başkanından hamala varıncaya kadar herkes, işinden ve yaptığı görevinden sorumludur.

"Allah'ın ve efendisinin (işverenin) hakkına riayet eden hiçbir kul yoktur ki Allah ona ecrini iki kat vermesin."[192] Hadisi de işvereninin hukukunu koruyan işçinin alacağı sevabı anlatmaktadır.

Burada şu hususu kaydetmek de yerinde olacaktır: İşveren kimse çalışanının hatalarına karşı alacağı tedbirlerde ölçüyü ka-

---

[192] Ali el Muttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, 9/170

çırmamalı, dengeli olmalı ve meşru bir sebebi olmadan gereksiz ve aşırı cezalandırma yoluna gitmemelidir.

Hişâm İbni Hakîm İbni Hizâm'dan (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre kendisi, Şam'da, başlarına zeytinyağı döküldükten sonra güneş altında beklemeye mahkûm edilmiş çiftçilere rastladı.

– Bu ne hâldir, diye sordu.

– Arazi vergisi (haraç) yüzünden (bir rivâyette ise baş vergisi (cizye) yüzünden) cezalandırılıyorlar, denildi.

Bunun üzerine Hişâm:

– Andolsun ki ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*İnsanlara haksız yere dünyada azâb edenlere Allah, mutlaka azâb eder.*" buyurduğunu işittim dedi ve Emîr'in huzuruna çıkıp durumu ona arz etti. Emîr de çiftçilerin serbest bırakılmalarını emretti.[193]

Efendimiz şu hadislerde ellerimizin altında bulunan her kişiye iyilikte bulunmamız gerektiğini, onlara yediğimizden yedirip giydiğimizden giydirmemiz gerektiğini, hakkından gelemeyecekleri işleri onlara yüklemememiz lazım geldiğini, aynı sofrada yemesek bile o yiyeceğimizden bir miktarını ayırmamız gerektiğini ifade etmektedir:

1- "*Kimin himayesinde bir kardeşi varsa, kendi yediğinden ona yedirsin, giydiğinden de giydirsin. Onlara üstesinden gelemeyecekleri şeyleri yüklemeyiniz. Şayet yükleyecek olursanız kendilerine yardım ediniz.*"[194]

2- "*Sizden birinize hizmetçisi yemeğini getirdiğinde, şayet onu yanına oturtmazsa, kendisine bir iki lokma (veya bir iki çiğnem) versin. Çünkü yemeği o yapmıştır.*"[195]

---

193 Müslim, *Birr* 117–119. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *İmâre* 32.

194 Buhârî, *İman* 22, *Itk* 15; Müslim, *Eymân* 40. Ayrıca bkz.: Buhârî, *Edeb* 44; Ebû Dâvûd, *Edeb* 124; Tirmizî, *Birr* 29; İbn Mâce, *Edeb* 10.

195 Buhârî, *Itk* 18, *Et'ıme* 55. Ayrıca bkz.: Müslim, *Eymân* 42; İbn Mâce, *Et'ıme* 19.

Bu hadislerdeki hizmetçi ifadesini hizmetçi, işçi, yardımcı, çırak, kalfa gibi anlamlarda anlamak gerekir. Bu tür çalışanları bulunanlar onlara ağır yükler yüklememeliler, eğer yükleri ağır olursa, yardım etmeliler. Yemeklerini de beraber yemeseler de aynı yemekten onlara da ikram etmeliler. Böylece toplum içinde gerçek hoşgörü ve adalet gerçekleşecektir.

Burada ifade etmek gereken diğer bir nokta da çalışma dünyasında borçların zamanında ödenmesi gerektiğidir. Mali durumu ödemeye müsait olduğu hâlde kişinin borcunu geciktirmesi Efendimizin ifadeleri çerçevesinde zulümdür. Kul hakkını ihlaldir.

Ayette şöyle buyrulur: "*... Eğer birbirinize güveniyorsanız, kendisine güven duyulan, bu güvene uygun davransın ve borcunu ödesin...*" (Bakara, 2/283)

Bunu anlatan hadiste de şu ifadeler geçmektedir: "*Zenginin borcunu ödemeyi ertelemesi zulümdür. Sizin biriniz hâli vakti yerinde olan birine havâle edildiğinde, bu havâleyi kabullenip o kişiye müracaat etsin.*"[196]

Burada zengin kelimesi borcunu ödemeye malî yönden gücü yeten kimse demektir. Ödeyeceği para malen elinde olan fakat bugün yarın diye atlatarak sürekli geciktirmesi alacaklıya karşı işlenmiş bir suç teşkil etmektedir.

Borçlu, alacaklı tarafından alacağı istendikten sonra borcunu ödemezse tüm sorumluluğu üstlenmiş olur. Alacaklı zengin bile olsa bu, borcun geciktirilmesine sebep teşkil etmez, yapılan iş tek kelimeyle zulümdür. Yani Allah'ın yarattığı kullarının yapmalarını istediği bir davranışı yapmamaktır, haksızlıktır. Evet, borç verilen süre içinde ödenmelidir.

Ödenmeyip uzatılması hâlinde senet veya çek ne olursa ol-

---

196 Buhârî, *Havâlât* 1, 2, *İstikrâz* 12. Ayrıca bkz.: Müslim, *Müsâkât* 33; Ebû Dâvûd, *Büyû"* 10; Tirmizî, *Büyû'* 68; Nesâî, *Büyû'* 100, 101; İbn Mâce, *Sadakât* 8

sun kaç kişi tarafından ciro edilmişse hepsinin hakkı ödenmeyen kişiye geçer. Kişi onların her biriyle helâlleşmek suretiyle hepsinin haklarını helâl etmelerini istemesi gerekir. Değilse, helâlleşmezse Allah'ın huzuruna kul hakkıyla çıkmış olur.[197]

Bu arada birinin gözetiminde olan insanlara karşı, dini vecibelerini, itikadı ve amelî yönden farz-ı ayn olan ilimleri onlara öğretmesi veya öğrettirmesi de kitaplarımızda yer alan hukuk içindedir.

Piyasada herkesin faaliyet alanı içinde el değiştirmesi gereken paranın bankalar aracılığı ile sadece belirli bir zümrenin elinde dolaşıp faiz aracılığı ile bazı tekellerde toplanması dolayısıyla hem fert hem de topluma zulüm olacağı için faizin de bir kul hakkı barındırdığını söylemek mümkündür.

Hayreddin Karaman hocamız da işçinin haklarını şöyle özetlemiştir:

1. İslâm'da işçinin şahsiyet, şeref ve haysiyeti korunmuş, emeğin ve işin değeri yüceltilmiştir. Bu cümleden olarak bazı peygamberler, peygamberliklerinden önce işçilik etmişler; yâni bazı peygamberleri Allah Teâlâ işçiler arasından seçmiştir.[198] Kezâ Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz "sırtıyla odun taşıyıp satarak geçinmenin, el açmaktan kat kat şerefli ve hayırlı bir iş olduğu"nu ifade buyurmuştur.[199]

2. Ücretin âdil bir şekilde takdir edilmesi emredilmiş, emeğin boşa gitmemesi için tedbirler alınmıştır. Bu münasebetle "çıkacak mahsûlün belli bir miktarına karşılık çalışma" menedilmiş; bir şey çıkmaması hâlinde işçinin mutazarrır olması önlenmiştir.

3. İşçinin ücretinin tam ve zamanında ödenmesi teşvik edilmiş, hakkının zâyî edilmemesi istenmiştir? İşçiye hakkını vermeyen kimseyi kıyâmet gününde kendi hasmı sayan Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur.

---

[197] Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*, 472.

[198] Buhârî, *İcâre* 2.

[199] Buhârî, *Zekât* 50. *Büyu'* 15, Tirmîzî, *Zekât* 38.

"Kıyâmet gününde üç kimsenin hasmı ben olacağım: Benim nâmıma söz verip yerine getirmeyen, insan ticareti yapan; hür insanı satıp parasını yiyen ve bir işçiyi tutup işini yaptırdığı hâlde ücretini ödemeyen."[200]

Nebiyy-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) bize geçmiş milletlerden bir kıssa anlatıyor: Bir mağarada kapanıp kalan üç kişi en iyi amellerini vesîle kılarak Allah'a yalvarmaya karar veriyorlar ve bunlardan birisi şöyle niyaz ediyor: Ya Rab! Ben üç işçi tutmuş, bunlardan ikisinin ücretini ödemiştim; üçüncüsü ücretini almadan bırakıp gitmişti. Onun hakkını işletip arttırdım, birçok malı oldu. Bir müddet sonra bana geldi ve "Ey Allah'ın kulu, ücretimi ver!" dedi. "Gördüğün deve, sığır, koyun ve hizmetçiler hep senin ücretinden hâsıl oldu" dedim: "Benimle alay etme!" diye mukabele etti: "Seninle alay etmiyorum" dedim, bütün malını alıp gitti, hiçbir şey bırakmadı. "Rabbim bunu sırf senin rızân için yaptı isem bizi kurtar!" dedi, mağarayı kapatan kaya yuvarlandı ve kurtuldular.[201]

Ve şöyle buyuruyordu Hâtemü'l-Enbiyâ (sallallahu aleyhi ve sellem): "Teri kurumadan işçiye ücretini veriniz!"[202]

4. İşçiye güçlük çıkarılmaması, ağır yük yüklenmemesi ve yardımcı olunması telkîn edilmiştir.

Hz. Şuayb (aleyhisselâm), Hz. Mûsâ (aleyhisselâm) ile sekiz yıllık bir iş akdi yaparken ona şöyle diyordu: "Sana güçlük çıkarmak, seni yormak istemiyorum; inşâallah beni iyi (işverenlerden) bulacaksın!"[203]

Zayıfların sığınağı Sevgili Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "... Onlara güç yetiremeyecekleri şeyleri teklîf etmeyin; teklif ederseniz de yardım edin."[204]

5. Hayatî tehlike arz eden işlerde işçiye, iş akdini fesih hakkı tanınmıştır.

6. Mal ve servet sahipleri işletemedikleri âtıl mal varlıklarını, ehliyetli kişilere vererek işletmeye ve böylece işsizliği önlemeye teşvik edilmişlerdir. (Müzâra'a, müsâkat vb.)

---

200 Buhârî, *İcâre* 11.
201 Buhârî, *İcâre* 12
202 Tebrizi, *Mişkât* 2/131.
203 Kasas, 28/27.
204 Müslim, *Eymân*, Hadîs, nu. 1661-1663.

7. "Kastî kusuru olmadan elinde mal zâyî olan işçi bunu ödemez; işveren bunu şart koşarsa akid fâsid olur." denmiştir.

8. Şu ve benzeri hâllerde işçiye akdi fesih hakkı tanınmıştır: a) Hastalık, b) Akit esnasında mümeyyiz çocuk olan işçinin büyümesi (bülûğu), c) İşverenin şartlardan birini hükümsüz sayması... d) İşçinin darda kaldığı için ucuza anlaşmış olması.

9. Bazı durumlarda işçinin uzvî kayıpları, işverenin tazmînat ödemesine sebep kılınmıştır.

10. Gençliğini bir işyerinde bitiren işçi yaşlanınca veya hastalık sebebiyle verimsiz hâle gelince onun işten çıkarılması yerine hafif işlerde kullanılması tavsiye edilmiştir.

11. Hafta tatili: İslâm hukukunda bir Yahudi ile aylık iş akdi yapılırsa Cumartesi günleri, Hıristiyan ile yapılırsa Pazar günleri müstesnâ sayılır. Buna kıyâsen müslüman işçiler için hafta tatili hakkından ve bu hakkın Cuma günü kullanılmasından bahsedilmiştir.

12. Emeklilik: İslâm ülkesinde bütün vatandaşlar yoksulluk, ihtiyarlık, iflâs, felâket... karşısında devletin himaye ve sigortası altında yaşarlar. Bu bakımdan yaşlanmış işçi ve memurlar için ayrıca emeklilik müessesesine ihtiyaç duyulmaz. Ancak bu şümûllü sosyal sigortanın işlemediği yerlerde işçilere, memurlara ve esnâfa mahsus emeklilik müesseseleri de kurulabilir.

Karaman hocamız işçinin sorumlulukları yani işverenin haklarını da şöyle sıralamıştır:

İşçinin haklarına karşılık sorumluluk ve vazifeleri de vardır:

a) İş ve görev başında iyi niyet;

b) İşverenin kazancına göz koymamak;

c) İş ve görevi bir emânet olarak kabul etmek ve emânete hıyânet etmemek;

d) İşyerini ve malzemeyi kendi malı gibi korumak;

e) İşverenin başarısına -aktif bir şekilde- yardımcı olmak... bu vazifelerin başlıcalarıdır.

Hâsılı, İslâm'ın hakkaniyet, adâlet ve sözleşme ile alâkalı umûmî prensipleri, işçi ve işverenle alâkalı husûsî hükümleri, işçi hakları ve karşılıklı ilişkileri en âdil ve mâkul bir şekilde düzenlemeye yeterlidir.

Burada raiyyet hakkından[205] da söz etmek gerekir. İdareci veya yönetici konumunda olan herkes, gözettiği kimselerin hukuku ile yakından ilgili bir durumda bulunmaktadır. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "Hepiniz çobansınız ve raiyyetiniz altındakilerden mes'ulsünüz." buyurmaktadır. İnsanları idare etmek mümkün mertebe onların ihtiyaçlarını karşılamak ile mümkün olur. Onların hâllerini bilmek, kamu hizmeti gerektiren yerlerde insanların hizmetinde bulunmak, kısaca idarecilik neyi gerektiriyorsa belli şartlar altında bunun gereklerini yerine getirmek gerekir. Bu yüzden idareye talip olmak hep zor görülmüş, idareciliğin zor olduğu hep belirtilmiştir. "Ben farzları yerine getirmekle emrolunduğum gibi insanları idare etmekle de emrolundum." buyuran Efendimiz bu vazifeyi mutlaka işin ehli bazı insanların yapmasını ifade buyurmaktadır. Ama bu vazife başında bulunup insanları yönetmek görevi ile vazifelendirilmiş olanların kul hakkı ihlallerinde bulunmaması adına diğer insanlardan daha hassas olmaları da üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. İdareciliği bir makam işi olarak görmemek, o makamın nimetlerinden istifade edip yapılması gereken vazifeleri yerine getirmemek, o idare altındaki bütün insanların hukukunu ilgilendiren bir anlam taşımaktadır. Bundan dolayı idareye talip olanlar veya bir şekilde idare etme makamında bulunanlar, insanların haklarını ihlal etmemek için çok hassas olmalı, adaletle muamelede bulunmalı, herkese gereken hakkı yerine teslim etmelidir.

---

[205] Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1. cilt, İz Yayıncılık, İst., 2003

b) Hakkı Olan Gelsin

Osmanlı'nın ihtişam ve izzetini yüzyıllar ötesinden terennüm eden Süleymaniye camii ve külliyesinin inşaatı tamamlanmıştır. Adına yapılan bu eşsiz eserin açılışı için, Batılılar'ın "Muhteşem Süleyman" dediği Kanunî, Süleymaniye inşaatında çalışan herkesin toplanmasını ferman eder; kendilerine hitaben bir konuşma yapacaktır.

Ertesi gün cami avlusunda toplanan kalabalığa hitap etmek üzere, maiyetindekilerle birlikte gelir, bütün mehabetiyle camiin merdivenlerini adımlar ve kalabalığa döner. Besmele, hamdele, salvele, ecdadına ve bütün geçmişlere gönderdiği Fatiha'dan sonra şunları söyler:

– Ey din kardeşlerim, can kardeşlerim!. . Görürüz ki bu cami-i şerif tamamlanmıştır. Ona emeği geçenlerin cümlesinden Kadir Mevlâm razı olsun. Hemen söyleyeyim; bu camiin inşaatında çalışıp da hakkını alamamış yahut az almış kimse varsa, gelip bizden alsın.

Kalabalıktan herhangi bir ses çıkmayınca şöyle devam eder:

– Olabilir ki, hakkını alamamış birisi vardır ve şu anda aranızda değildir. Burada olanlara ahdimdir: Gelmeyenlere söyleyeler; onlar da gelip haklarını bizden alalar.

5. Arkadaşlık ve Sohbet Hakları

a) Arkadaşlık Hakları

Arkadaşlık her insanın bir şekilde ilgili olduğu sosyal bir gerçekliktir. Zira insan sosyal bir varlıktır, çevresiyle irtibata geçmeli, konuşmalı ve böylece varsa sorunlarına çareler bulmalı, sıkıntılarını atlatmalıdır. Bu da ancak can yoldaşı arkadaşlar vasıtasıyla olmaktadır. Fakat kişinin herkes ile olduğu gibi arkadaşları ile olan ilişkilerinde de bir takım haklara riayet

etmesi gerekir ki bu hakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kişi arkadaşını maddî bir menfaat sağlamak için değil manevî bağla seçmeye özen göstermelidir. Arkadaş olduktan sonra da, onunla Allah (celle celâluhû) rızası için dostluk kurmalı ve sohbetlerinde samimi olmalı.

2. Arkadaşının muhtemel ayıp, hata ve kusurlarını görmemeli.

3. Arkadaşının hoşlanmadığı şeyleri yapmamalı.

4. Efendimizin emirlerine riayet ederek arkadaşını sevdiğini kendisine söylemeli.

5. Arkadaşına gıyaben dua etmeli ve zor durumlarında yanında bulunarak elinden tutmalı.

6. Arkadaşını nefsine tercih etmeli. Kendini aşağı görüp, arkadaşına zahmet vermemelidir.

7. Ahde vefanın imandan olduğu şuuruyla hareket ederek arkadaşına karşı vefalı olmalıdır.

8. Bir yolculuk esnasında ya da birlikte kaldıkları ortamlarda yemeklerini birlikte yemeli, herhangi bir ihtiyaç durumunda birbirlerine yardım etmelidir. Bu yardımın nasıl olması gerektiğini bakın bir sahabi, Efendiler Efendisinden bize nasıl naklediyor:

"Hz. Peygamber ile bir yolculukta bulunuyorken devesi üzerinde bir adam çıkageldi. Sağına soluna bakınmaya başladı. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem):

"*Yanında fazla binek hayvanı olan, hayvanı olmayana versin. Fazla azığı olan da azığı olmayana versin!*" diyerek hemen hemen her çeşit malı saydı. Öyle ki biz, hiçbir malın fazlasında, bizden hiçbirimizin hakkı olmadığı düşüncesine kapıldık.[206]

9. Üç ve daha fazla iseler aralarından birini emir (başkan, lider) seçmelidirler.

---

[206] Müslim, *Lukata* 18. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Zekât* 32.

b) Sohbet Hakkı

Sohbet hakları adına âyet ve hadislerden öğrendiğimiz; gizli konuşmaların şeytandan olduğu, üç kişi bir arada iken iki kişinin fısıltı/fiskos ile konuşmaması gerektiğidir.

Ayette; "*O gizli konuşmalar ve fısıldaşmalar şeytandandır...*" (Mücadile, 58/10) buyrulmakta, konu ile ilgili bir hadiste de şöyle denilmektedir: "*Üç kişi bir arada iken, diğerini bırakıp ikisi fısıldaşmasın.*"[207]

Üç kişinin olduğu bir yerde iki kişinin fısıldaşması üçüncü kişiyi şüpheye düşüreceği gibi ikisinin konuşmalarına ortak edilmedikleri için onu ayrıca üzecek ve oradaki insanlar arasında soğukluğa ve güvensizliğe sebep olabilecektir. Bundan dolayı fiskos yasaklanmıştır. Yine aynı şekilde bir toplantıda üçüncü şahsın bilmediği bir dille konuşmak da sohbet hakkı ihlaline girer. Üçten fazla kişinin bulunduğu yerlerde iki kişinin fısıldaşması ise yasak değildir.

Aynı zamanda hadislerde belirtildiği üzere iyi kişileri ziyaret edip sohbette bulunmak gerekmektedir. "Bir insan, bir hastanın hâlini hatırını sormaya gider veya Allah için sevdiği bir kişiyi ziyâret ederse, ona bir melek şöyle seslenir: *Sana ne mutlu! Güzel bir yolculuk yaptın. Kendine cennette barınak hazırladın!*"[208]

6. Karı-Koca Hakları

Toplumun en küçük çekirdeğini aile oluşturur. Erkek evin direği olup kadın da iç işleri ve çocuk terbiyesinden sorumlu bir üyesidir.

Bu yüzden erkeğin aile bireylerine göre daha çok görev ve

---

207 Buhârî, *İsti'zân* 45; Müslim, *Selâm* 36; Ayrıca bkz.: Ebû Dâvud, *Edeb* 24; İbn Mâce, *Edeb* 50

208 Tirmizî, *Birr* 64. Ayrıca bkz.: İbn Mâce, *Cenâiz* 2.

hakları olması doğaldır. O ne kadar bu hakları gerektiği üzere yerine getirmeye çalışırsa Allah'ın yanındaki değeri de o oranda yüksek olacaktır. Erkek, ailenin reisi, maddî ve manevî anlamda güç odağı olarak aile bireylerinin, özellikle eşinin haklarına riayet ederse aile mutluluğu için en önemli adımlardan birini atmış olur. Böyle durumda olan bir baba, nefsî-şahsî zevk ve duygularını işin içine katarak öfke kontrolünü sağlayamazsa kul hakkına gireceği mutlaktır.

Bu yüzden koca, aile içerisinde ailenin en önemli diğer bireyi olan eşine ve onun haklarına karşı son derece dikkat etmeli, onun duygu ve fikirlerine önem vermeli, onunla istişare etmeli, ondan gelecek olumsuz tavırlara karşı son derece sabırlı olmalıdır. En ufak bir tartışmada onun kalbini kıracak sözlerden mutlak surette kaçınmalı, anne babasına, diğer akrabalarına kötü söz söylememeli, akraba ve arkadaşlarına saygıda kusur etmemelidir. Kendisini ailenin tamamen üstünde, asla hesap sorulmaz bir konumda görmemelidir. Ailenin rızkını teminle görevli olan koca, kazandığı parayı, haram olan yerlere harcayarak evinin ve aile efradının ihtiyaçlarını karşılamaktan kaçmamalıdır.

Erkek, hayatının neredeyse bütününü birlikte geçirdiği eşine yakın olmalı ve ona yardımcı olmalıdır. İnsan en çok kiminle yaşıyor, hayatını kiminle paylaşıyorsa en fazla onun hakkına girme ihtimali var demektir. Bu ihtimalin kişiye ötede cenneti bütün güzellikleriyle kazandırma ihtimali bir yanda dururken diğer yanda da -Allah korusun- onun haklarını her fırsatta yediği, zulmettiği için cehennemin korkunç kapılarının açılma ihtimali de bulunuyor. İşte mümin eş, mümin koca aslında her şeyden öte sırf Allah için eşine karşı kendisine tevdi edilen bütün hak ve görevlerinin şuurunda olarak yaşamalıdır.

a) Kadının Kocasındaki Hakları

✓ Öncelikle koca, eşinin ihtiyacını karşılayacak derecede nafakasını temin etmekle yükümlüdür.[209]

✓ Evin erkeği her evde meydana gelmesi muhtemel sıkıntı anlarında eşiyle iyi geçinmeli, ona hayır tavsiye etmeli ve evini yumuşaklıkla idare etmesini bilmelidir. Peygamberimiz bu manada "Sizin en hayırlılarınız, eşlerine karşı en iyi davrananınızdır." diyerek bu hususun ne kadar önemli olduğunu beyan etmiştir.

✓ Eşiyle sohbet ederek ona vakit ayırmalı, onunla meşru şekilde şakalaşmalı, onu üzmemelidir.

✓ Eşine iltifatkâr davranmalıdır. Eşini sevdiğini kendisine söylemelidir. Bu konuda Efendimiz'i örnek almalıdır. Peygamberimiz'in en çok sevdiği kimsenin Âişe olduğunu beyan etmesi, ona sevdiğini ifade etmesi günümüz müslümanlarına da örnek olmalıdır.

✓ Erkek iyi geçim için sabırlı olmalıdır. Kaçınılması mümkün olmayan huzursuzlukların kaynağı olarak kıskançlık olayında da büyük tepki vermeden önce temkin ve ihtiyat ile hareket etmelidir.

✓ Hanımının yakınlarına da itibar etmeli, onları kötülememeli, onlara ikramda kusur etmemeli, iyi niyetini her fırsatta onlara göstermelidir.

✓ Gerektiğinde ev işlerinde yardım etmelidir. Hz. Âişe Peygamber Efendimiz'in evde yaptığı işler sorulunca "*ayakkabı tamiri yapması, elbise yamaması, dikiş, elbise temizliği,* "*koyununu sağması*", *kovasını yamaması,* "*kendi işlerini yapması*" *ve siz erkeklerin evde yaptığı her çeşit iş*"diyerek cevap vermesi bu açıdan manidardır.

---

[209] İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* 1/595

✓ Diğer insanlar içinde iken eşinin bir ayıbı veya hatası veya yanlış ifadesi, geciktirmesi gibi her insanın başına gelebilecek olaylar neticesi ona insanlar arasında küçük düşürücü bir harekette bulunmaz.

✓ Koca, hayatını paylaştığı eşine asla kötü söz söylememeli, ona elini kaldırmamalı, her türlü ihtiyaçlarını gidermeye gayretli olmalı, nafakasını geniş ve bol tutmalıdır.

✓ Eşler arası bir uyuşmazlık olduğunda karşılıklı sabretmek ve hatayı kendinde bilmek çok önemli bir esas olmalıdır. Zira Efendimiz "Bir erkek, kadınından bir kötü bir davranış veya söz görürse kızmasın, hoşnut olacağı diğer bir davranıştan razı olsun."

✓ Erkek, eşinin mehrini vermeli, yediğinden yedirmeli, giydiğinden de giydirmelidir. Efendimiz en faziletli infakın kişinin ailesi için yaptığı harcamalar olduğunu beyan etmesi bu açıdan çok önemlidir.

✓ Erkek, küçük hataların peşinden giderek huzursuzluğa sebebiyet vermemelidir.

✓ Özellikle Nisâ ve Nûr Sûreleri olmak üzere onlara öncelikle gereken bilgileri öğreterek birlikte ebedî hayata hazırlanmalıdırlar.

✓ Erkekler de eşleriyle istişare etmeli, atacakları önemli adımlarda onların da görüşlerini almalıdırlar.

✓ Eşine helâl yedirmelidir.

✓ Eşler birbirlerinin eğlenme ve dinlenme haklarına saygılı olmalıdırlar. Peygamber Efendimiz, düğünlerde, bayramlarda, bir kısım merasimlerde eğlenceye yer verilmesini meşru kılmıştır. İslâm âlimleri, ibadette bile aşırılığın bıkkınlık ve isteksizlik hâsıl edeceğini belirterek, meşru olan eğlence ve istirahatlarla dinlenilmesi gereğine dikkat çekmişlerdir.

✓ Kocalar hanımlarıyla ilişkilerinde Peygamberimizi örnek

almalıdırlar. Allah Resûlü'nün pek çok davranışı, hanımlarını memnun etmeye yöneliktir. Hanımlarına faziletlerini söylemesi,[210] onları sevdiğini ifade etmesi,[211] bineğine alması,[212] aynı kabın suyu ile müştereken yıkanılması,[213] hanımının hayvana binmesinde ona yardımcı olması ve onu dizine bastırarak bindirmesi,[214] kendisine gelen yemek dâvetine "*hanım da olursa*" kaydıyla icâbet etmesi,[215] bir sıkıntıyla kederlenip ağlayan hanımının gözyaşlarını elleriyle silerek onu teselli etmesi[216] gibi…

✓ Eşini ferahlatma ve mizahta bulunma açısından da üzerine düşeni yapmalıdır. Bu konuda Efendimiz'in ailesinde olan bazı hususlar şunlardır: Hz. Âişe, oynamakta olduğu bir kısım bebekleri bulunduğunu, komşu arkadaşlarının yanına geldiklerini, onlarla beraber oynadıklarını anlatır ve Hz. Peygamber'in bunların gelmesine mâni olmadığını, aksine yardımcı olduğunu[217] bazen de oyuncakları vesilesiyle kendisine latife yaptığını[218] belirtir. Bayramlarda Habeşîlerin çıkardığı eğlenceleri, Hz. Âişe'nin seyretmesine hem izin vermiş hem de yardımcı olmuştur.[219] Muhtelif seferler Hz. Âişe ile koşu yarışması yaptığı da bu meyanda hatırlatılabilir.[220]

✓ Aile reisi, aile fertlerini mutlu etmeyi hedef almalıdır. İnsanın mutlu olması her şeyden önce iyi bir din kültürü almasıyla mümkündür. Bu sebeple aile reisi idaresi altındakile-

---

210 Mübârekfûrî, a.g.e. 5/563-65.
211 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* 8/22, 23. Mısır, 1959.
212 İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye* 2/417.
213 Dârimî, *a.g.e.* 1/153, 157, 740. H. 755. H.
214 İbn Hacer, *a.g.e.* 6/427, İbn Sa'd a.g.e. 8/119.
215 Nesâî, *a.g.e.* 6/158.
216 Heysemî, *a.,g.e.* 4/320.
217 Buhârî, *Edeb* 78; Müslim, *Fedâilu's-Sahabe* 81.
218 Ebû Dâvûd, *Edeb* 62
219 Buhârî, *Salât*, 70; Nesâî (el-Müctebâ), Kahire, 1930, (Suyûtî'nin şerhi ve Sindî'nin Hâşiyesi ile birlikte), 3/195; İbn Hacer, *el-Metâlib*, 4/129; İbn Hacer, *a.g.e.* 11/250.
220 İbn Mâce, *Nikâh* 50; Ebû Dâvûd, *Cihad* 68.

re öğrenilmesi farz olan bilgileri öğretmeli ve böylece onları -âyet-i kerîmede belirtildiği üzere- yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden korumalıdır. Sonra onları en iyi şekilde yedirip giydirmeli, en iyi meskenlerde yaşatmaya gayret etmeli ve onların birbirleriyle iyi geçinmelerini sağlamalıdır.

✓ Erkek, öncelikle hanımına olmak üzere bütün aile fertlerine yani "*ehl*"*ine* iyi davranmalı, onların kalplerini kazanmalı; öyle ki erkek, bütün aile fertlerinin, diğer herkesten çok sevdiği kimse olmalıdır.

b) Kocanın Kadın Üzerindeki Hakları

Haklar her zaman ve her yerde olduğu gibi karşılıklıdır. Yani bir kimse iletişim içerisinde olduğu birisine karşı bazı şart ve durumlarda sorumlu ise bu, iki insan arasında belli bir hak ve hukukun olduğuna işaret eder. İki insan arasındaki hukukun gereği yapılmıyorsa, yazılı veya sözlü verilen sözler yerine getirilmiyorsa bu durum, görevini yerine getirmeyen, üzerine düşeni yapmayan ve sözünde durmayan insanı dünyada ve ahirette haksız duruma düşürür. Haklı olanın hakkını vermemek, bir şekilde onun zarar görmesine yol açmak doğrudan kul hakkıdır. Ve bu hak er veya geç, bu gün veya yarın bir adı da Hakk olan Allah tarafından alınarak mutlak adaleti gereği haksızlığa uğrayan ve mağdur olan hak sahibine verilecektir.

Bir önceki bölümde bir ailenin iki önemli tarafından biri olan kocanın görevlerini saydık. Şimdi ise o taraflardan bir başkasının yani hanımın haklarını ele alıyoruz. Aşağıdaki maddelerden bazıları bir kısım insanlara çok tanıdık gelebilir. Belki bazıları "Bunlar her zaman her yerde duyduğumuz, her platformda söylenen beylik laflar!" diyebilirler. Böyle bile olsa bu laflar hayatın gerçeği olduğu için bize yüzde yüz gerçekleri haykırmaktadırlar. İnsanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını yerine getirme çabaları en ileri seviyede icra edilmelidir.

Böyle olmasa da "o hayat ve evlilik yürümez" iddiası, doğru olmayabilir. Ama genel olarak denilebilir ki, hayatın bütün kademelerinde bizim her davranışımızı kaydeden kameralar var. İnsan, bu kayıtlarda olan davranışlarının hesabını verecektir. Bizim niyetimiz, insanların bu şuur ve mantıkla yaşamalarına yardımcı olmaktır. Allah'tan korkmayan, hiçbir kimseden korkmaz, Ondan hakkıyla korkan ise hiçbir şeye haksız yere el uzatamaz.

✓ Kadın güler yüzünü eksik etmemeli, sabah ve akşam ayrılma ve buluşmalarda güleryüzlü olmalıdır.

✓ Kadın ev içi günlük işlerini aksatmadan yerine getirmeli, görenek hâline gelmiş olan evde hanımın yapması gereken işleri deruhte etmelidir.

✓ Eşiyle istişare etmeden hareket etmemeli. İstişaresiz hareket etmenin, haber vermeden evi terk edip dışarıya gitmenin olumsuz yanlarını düşünerek buna tevessül etmemeli. Zira Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "Hangi kadın kocasının izni olmadan evinden çıkarsa kocası razı oluncaya veya eve dönünceye kadar Allah'ın (celle celâluhû) gazabı altındadır." buyurmaktadır.

✓ Bu dünya hayatının imtihan olduğu gerçeğini aklından çıkarmadan aile hayatının yanı sıra ibadet hayatında da hassas olmalı ve ibadetlerini yerine getirmelidir. Bir hadis-i şerifte Efendimiz: "Bir kadın beş vakit namazını kılar, Ramazan orucunu tutar, namusunu korur ve kocasına itaat ederse cennetin istediği kapısından girsin." buyurarak bu hususa işaret etmişlerdir.

✓ Eşinin hoşlanmadığı kişileri evine almamalıdır.

✓ Misafirine ikramda kusur etmemelidir.

✓ Gerektiğinde kocasının işlerinde ona yardım etmelidir.

✓ Eşi ile olan ailevî ilişkilerinde birbirlerine sevgi ve saygıyı artıracak inceliklerde bulunmaya özen göstermeli, eşinin gö-

zünü haramdan sakındırmak maksadıyla eşine karşı gereken ilgiyi göstermelidir.

✓ Yabancı erkeklerle olan ilişkilerine dikkat etmeli, bu konuda oldukça hayâlı olmalıdır. Bu durum Nûr Sûresi'nde bildirildiği gibi, Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de bir hadis-i şeriflerinde: "Haya güzeldir, lakin kadınlarda olursa daha güzeldir." buyurmuşlardır.

✓ Kocasına hizmette kusur etmemeli, bu konudaki Efendimiz'in beyanlarını dikkatle uygulamalıdır.

✓ Her türlü israftan büyük bir ihtimam ile kaçınmalı, gereksiz masraflara girmemeli, gördüğü iyiliğe teşekkür etmelidir.

✓ Eşler birbirlerine dua etmelidir.

✓ Kocanın meşru ve makul isteklerine olumlu cevap vermelidir. Eşlerin birbirleri üzerindeki önemli haklarından biri de birbirlerinin ihtiyaçlarına zamanında karşılık vermeleridir. Efendimiz şöyle buyurur: "*Bir erkek hanımını yatağına çağırır, o da gelmez ve kocası kendisine kızgın vaziyette gecelerse, melekler kadın kocasının yatağına dönünceye kadar o kadına sabaha kadar lânet eder.*"[221]

✓ Bütün bunları içerisine alan bir hadiste şöyle buyurulur: "Canım kudreti altında bulunan Allah'a (celle celâluhû) yemin ederim ki, bir kadın kocasının hakkını yerine getirinceye kadar, Allah'ın (celle celâluhû) hakkını eda edemez. Yine bir kadın kocasının hakkını ödeyinceye kadar imanının tadını duyamaz."

✓ Bir kadın kocasına karşı sorumlu olduğunu düşünerek evini imkânları ölçüsünde en güzel şekilde tanzim etmeli, kocasının haklarını korumalı, malını israf etmemeli ve ona her türlü ihânetten sakınmalıdır. Onun önemli bir görevi de çocuklarını iyi bir insan ve iyi bir müslüman olarak yetiştirmeye çalışmak, bilgi, görgü, eğitim ve öğretimleriyle ilgilenmektir.

---

221 Buhârî, *Bedü'l–halk* 7, *Nikâh* 85; Müslim, *Nikâh* 122.

✓ Kadın, kocasına karşı, *itaat öncelikli saygı*sını devam ettirmeli, bunun gereklerini yerine getirmede hassas olmalıdır.

7. Öğretmen ve Öğrenci Hakları

Öğrenmek ve ilim talebinde bulunmak, insanoğlunun en fazla ihtiyaç duyduğu fıtrî özelliklerindendir. Bu itibarla insanın olduğu her yerde mutlak surette öğrenme vardır. Öğrenmenin olduğu her yerde de bir öğretici bir de öğrenici vardır. Bu ikilinin olduğu mekanda bir alışveriş meydana gelmektedir. Her alışverişte olduğu gibi bu alışverişte de kendine özel bazı şartlar vardır. Bu şartlara uyan taraflar dünyada ve ahirette kazanırken, bu şartlara riayet etmeyen ve onları kale almayanları ise iki cihanda da kul hakkı ihlallerinin sonuçları beklemektedir. Bu yüzden bu alışverişte her iki tarafa da son derece önemli yükümlülükler düşmektedir.

Bildikleriyle amel etmeyen öğretmen; öğrenciler üzerinde tesirli olamaz. Anlattığı şeyler arasında yanlış bilgileri de veren öğretmen büyük bir zulüm işliyor demektir. Öğretmen; karşısındaki kimsenin anlayış kabiliyetini tespit edip, ona göre davranmak mecburiyetindedir. Anlaşılmayan kelimelerden ve üstü kapalı ibarelerden uzak durmalıdır. Çünkü bu sözler kalbi bulandırır, aklı şaşırtır, zihinleri hayrete düşürür veya dinleyenleri istenilmeyen manaları anlamaya sevk eder de, herkes kendi kabiliyetine göre tevillerde bulunur. Öğretmen, mutlaka öfkelerini yenen ve öğrencilerinin kusurlarını affeden bir karaktere sahip olmalıdırlar. İnsanın kendi nefsini ilgilendiren konularda af yolunu seçmesi büyük bir meziyettir.

Öğretmen, öğrenciye anlayacağı kadarını öğretmelidir. Aklının almayacağı ve nefret ettirip aklını karıştıracak şeyleri ona anlatmamalıdır.

Öğrencinin hoca ve öğretmen üzerindeki bazı hakları,

diğer bir deyişle de **öğreticinin öğrenciye karşı sorumlulukları** şunlardır:

Öğrenciye yumuşak davranmak. Güzel öğütle yola getirip düzeltmek. Sorulan sorulara cevap vermek, azarlamamak. Mazereti kabul etmek. Zararlı bilgilerden öğrenciyi men etmek. Yanlış yaptığı anda hatasını kabul edip yanlışından dönmek. Halim, vakarlı, alçak gönüllü ve sabırlı olmak. Öğrenciyi bir kardeş bilip gerektiğinde onun seviyesine inmek. Öğrenciyi kendisine karşı minnet altına sokmamak. Ücretle verilen bir dersin saatini doldurmadan derse son vermemek. Öğrenciye hak ettiği notu vermek.

Mesela, öğretmen maslahatı olmayan her hangi bir nedenden dolayı dersine girdiği öğrencisinin hakkını yiyor, gitmesi gereken bir müsabakadan, bir yarışmadan onu men ediyor, hak ettiği başarılı notu vermiyorsa bu, direk olarak öğrencinin hakkına bir tecavüzdür. Nasıl ki emanete hiyanet etmek men edilmişse, öğrenci de –büyük küçük fark etmez– öğretmene verilmiş bir emanet olduğundan onun hukukunu gözetmeli ve vermesi gerekenleri hakkıyla vermelidir. Bunu yaparken onu rencide edici bir tutum ve tavır içerisine girmemeli, onu aşağılamamalı, onu olur olmaz şahsî işlerinde kullanmamalıdır. Evet, öğrenci bir emanettir ve emanet elbette ki emin ellere teslim edilmelidir. Hiç kimse evladını, çoluk çocuğunu emin olmayan bir kimseye teslim etmez. İnsanların hüsn-ü zanlarına layık olmak gerek. Öğretmen, kendisine teslim edilen çocuklara karşı son derece emin olmalı, onları evladı gibi korumalı ve gözetmelidir.

Öğretmen öğrencisi ile yakın ilişki içinde olurken vakarını korumalı, ilim ve eğitimin ciddiyetini muhafazaya özen göstermelidir. Öğrencisi ile senli benli bir tutum içine girmemelidir. Öğretmende olmasa olmaz olan vakar ve ciddiyet ortadan kalkınca nahoş diyalogların yaşanması ihtimali belirmektedir.

Evet, insan öğrencisi ile samimi olabilir, ama o samimiyeti bile ayakta tutacak olan şey saygıdır. Saygının esas olmadığı hiçbir ilişkide hedeflenen şeye ulaşılamaz.

Şimdi ise **öğretmenin öğrenci üzerindeki haklarına,** diğer bir deyişle **öğrencinin sorumluluklarına** göz atalım:

Öğrenmede bir taraf öğretmen (muallim), diğer taraf ise öğrencidir (talebe). Talebe talep eden, isteyen manasına gelmektedir. İsteyen yardıma muhtaç olduğu için her zaman ve şartta daha çok saygı gösteren ve konumu gereği bütün edep kurallarına riayet eden biri olmalıdır. İstenilen makamdan istediğini alabilmek için ona uygun şartları hazırlamak öğrencinin görevleri arasında sayılabilir. Siz hiç istediği şeyleri hakaretle isteyen birisini gördünüz mü? Ya da böyle istediği hâlde, isteğine bu hâlde kavuşana şahit oldunuz mu? Elbette ki hayır! Zira istemenin, talep etmenin bir adabı ve erkânı vardır. Öğrenci ne kadar bu adab ve erkana uyarsa, istediği şeye, yani ilme o kadar rahat ve kolay ulaşmanın yollarını açmış olacaktır. İlim elde etmek için gayret eden öğrenci de öğretmenlerine karşı ne kadar saygı gösterse azdır. Çünkü ilim, ebedî ahiret hayatını kazanmak noktasında bir vasıtadır. Bilindiği gibi alimler, peygamberlerin varisleridirler.

Öğrenci öğretmenin huzuruna her girişte edeple selam verip fazla konuşmamalıdır. Hocasıyla tartışmamalı, gerekirse üslubu ile müzakerede bulunmalıdır. Laubali olmaktan çekinerek ciddi olmalı ve hürmette kusur etmemelidir. Hatta öğrenci öğretmenin çocuklarına ve yakınlarına da itibar etmelidir.

8. Yetimlerin Hakları

Dinimiz, haksızlıkla yetim malı yiyenlerin karınlarına ateş doldurmuş olacaklarını, onların mal ve işlerinin idaresine iyi niyetlerle yaklaşılması gerektiğini, insanı helak edecek ya da

büyük günahtan birinin de haksız yere yetim malı yemek olduğunu[222] beyan buyurmuştur. Yetim malına gösterilmesi gereken önemi Cenâb-ı Hak şöyle ifade etmiştir: "*Doğrusu yetimlerin mallarını haksızca yiyip bitirenler, karınlarını sadece ateşle doldurmuş olurlar. Onlar öteki dünyada da çılgın bir ateşe gireceklerdir.*" (Nisa, 4/10)

"*Ergenlik çağına erişinceye kadar, yetimin mal varlığına onun iyiliği için olmadıkça dokunmayın.*" (Enam, 6/152)

Yetimlerin eğitim ve öğretimi ile ilgilenip onları topluma yararlı birer birey hâline getirmek gerektiğini âyet şöyle anlatır: "*... Yetimlere nasıl davranacağınız hakkında sana sorarlar. De ki: "Onların durumlarını düzeltmek en hayırlı olandır." Ve onların hayatlarını paylaşırsanız unutmayın ki onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgunculuk yapanları da düzeltmeye çalışanları da en iyi bilir.*" (Bakara, 2/220)

Yetim hakları adına şu hususları da kaydetmek gerekir:

✓ Yetime ikram edip onu hor görmemek gerekir. Çünkü Fecir Sûresi'nde Cenâb-ı Hak insanın başına gelen belaların gelme sebeplerinden biri olarak "Yetime ikram etmiyorlardı." diye haber vermektedir.

✓ Yetimi yedirmek, giydirmek ve benzeri iyiliklerde bulunmak gerekir.

✓ Yetimi azarlamamak, başını sıvazlamak ona şefkatle yaklaşmak gerekir. Zira Duhâ Sûresi'nde: "Yetime gelince sakın onu azarlama." buyrulmuştur. Abdullah İbni Mesud'a göre bu âyet-i kerimenin manası; "Sakın yüzünü ona ekşitme." demektir. Ayrıca bir Hadis-i Şerifte Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Kim ki Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her kıl için ona bir sevap vardır." buyurmuştur.

Kur'ân'ın bu kadar açık bir emri karşısında hâlâ yetimlere

---

[222] Buhârî, *Vasâyâ* 23, *Tıb* 38, *Hudûd* 44; Müslim, *İman* 145

karşı olumsuz tavır içersinde bulunma cesaretinde olan insanlar var. Özellikle üvey olarak adlandırılan anne ve babalar bu anlamda ellerinin altında kendilerine iki cihan saadetini kazandıracak kıymette bir hazineleri olduğunu idrakinde olmalı ve kendilerine doğrudan Allah'ın hediyesi olan çocuklara Allah'ın emaneti gibi bakmalıdırlar. Haksız yere yenilen her malın hesabı mutlak surette verilecek ama yetiminki çok daha farklı olacak. Her kalp kıran kırdığı kalbin hesabını mutlak surette verecek ama yetim kalbi kıranın durumu daha vahim olacak. Zira bunun böyle olacağını Cenâb-ı Hak bize bildiriyor. Yetimlere karşı takınılan olumsuz davranışlarda durum budur. Bununla beraber onlara hayır ile muamelede bulunanları da büyük müjdeler beklemektedir. Her yetimin başını okşayan merhametli bir el, onun başını okşayınca çok daha farklı bir işe imza atıyor demektir. Her yüze tebessüm eden insan yetime tebessüm edip gülüyorsa çok daha muhteşem bir iş yapıyor demektir. Zira yine yüce kitabımız "Sakın yetimi azarlama!" derken, bir emir ile yapılması gerekenlere işaret etmektedir.

9. Fakirlerin Zenginler Üzerindeki Hakları

Fakirlerin zenginler üzerindeki hakları denilince daha çok maddî olanların sıralanması bizleri aldatmamalıdır. Çünkü buraya kadar sayılan hakların içerisinde kul olarak zaten bütün fakirler giriyor. Yani komşu fakir ise komşuluk haklarından, akraba ise akrabalık haklarından, mümin ise mümin oluş haklarından, anne baba ise anne baba haklarından, öğretmen öğrenci ise bu haklardan ziyadesiyle istifade ediyor. Yani bu hakların sınırları içerisinde yer alıyor demektir. Burada daha fazla maddî haklardan bahsedilmesi, konunun bizi böyle bir ayrıma götürmesinden kaynaklanıyor. Yani konumuz fakirlik olunca söz de doğrudan mal ile paylaşım ile ilgili oluyor.

Bu hakları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

Zenginler zekât ve fitresini vermelidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de: "Fakir ve yoksulların onların mallarında hakkı vardır." (Zâriyât, 51/19) buyrulmuştur. Zekât ve fitrenin toplumun birbiriyle olan dayanışması ve yardımlaşması adına beraberinde getirdiği nimetler düşünüldüğünde kul haklarına sebep olabilecek davranışların ötesinde pek çok sıkıntıyı da çözeceği açıktır. İslâm hukuku âlimleri, şartları gerçekleşen malda zekâtın derhal, yani yıl biter bitmez ödenmesi gerektiğinde görüş birliğine varmışlardır. Çünkü malda gerçekleşen zekât borcu, artık **kul hakkıdır**. Bu borcun ödenmesini –özürsüz olarak– geriye bırakmak câiz değildir. Hanefî mezhebinde esas olan görüş bu olduğu gibi, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in görüşü de bu yöndedir.

Zekât ve sadakanın haricinde de fakirlerin ihtiyaçları devam ediyorsa ve bu görülüyorsa o takdirde infak etmeye, yani Allah için vermeye devam edilmelidir.

Fakirlerin erişemediği yiyecek ve nimetleri onlara da tattırmalıdır.

Turfanda meyve ve sebzeden fakirlere de ikram etmelidir.

Evine çarşı ve pazardan bir şey getirirken insanların göremeyeceği bir şekilde getirmeli veya durumu almaya imkân vermeyen insanlar görecekse onlara da ikram etmelidir.

Kurban Bayramında etten ilk defa fakirlere tattırmalıdır.

10. Gayrimüslimler ile İlgili Haklar

Kul haklarının dereceleri vardır. Bir savaş durumu söz konusu değilse, gayr-i müslimlerden bir kasıt ve saldırı yoksa kâfir dahi olsa -sadece mürtedin hayat hakkı yoktur ki, onun durumunu da devlet tayin eder- malına tecavüz etmek ve onu aldatmak, hukuku çiğnemek demektir. Binaenaleyh bir

mümin, onların hukukuna riayet etmek mecburiyetindedir. Bundan dolayı Allah mümini hesaba çeker.

Bir gayrimüslimin eşyası bir müminde kalmışsa o mümin, kendisine ait olmayan bu eşyayı sahibine vermesi gerekir. Şayet o kişiyi bulamazsa, onun yakınlarına ve mirasçılarına, onu da bulamazsa, onların ibadet yerlerine malını teslim etmelidir. Bu şekilde mümin, hem hakkı üzerinden atmış olur hem de etrafa müslümanca bir ders vermiş olur. Gerçekte, hiç kimsenin bilmediği bir hakkı itiraf edip malı kiliseye veya havraya teslim etmek, muhasebe duygusunun ve Allah'a hesap vermenin bir ifadesidir.

Evet, kime ait olursa olsun hak, haktır. Müslümanların büyüklüğü de hakperest oluşlarına bağlıdır. Allah, hakperestlikte daim kılsın.[223]

Gayrimüslimlerle olan hukuk çerçevesinde kul hakkının söz konusu olmaması için şu hususlara dikkat edilmelidir:

Gayrimüslimlerle yapılan anlaşmalara, imtiyazlara ve verilmiş olan ahitlere sadık kalınmalıdır. Savaş anında kadın, çocuk, yaşlı ve din adamları öldürülmemeli, esirlere kötü muamele, eziyet ve işkence yapılmamalıdır. Dininden dolayı gayrimüslimler zorlanmamalı, illa din değiştirmesi için baskı yapılmamalı, inanç ve fikirlerine müsamaha gösterilmelidir. Fakirlerine yardım etmeli, hastalarını ziyaret etmelidir. Onlarla konuşurken sakin ve yumuşak konuşmalıdır. Onlarla ve inançlarıyla alay etmemeli, putlarına ve tanrılarına küfretmemeli, sövmemelidir. Zira Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de "Onların Allah'tan (celle celâluhû) başka taptıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a (celle celâluhû) sövmesinler." buyurmuştur. Müslüman memlekette yaşayan gayrimüslimlere haksızlık etmemeli, malı-

---

223 M. Fethullah Gülen, "Kafir ve gayr-i müslimlere nasıl davranılırsa kul hakkı olur?" sorusuna verdiği cevap...

nı almamalı, onları kötü ad ve lakapla çağırmamalı, onlara elle ve dille eziyet etmemelidir. Çünkü Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde: "Kim bir zimmîye eziyet ederse ben onun düşmanıyım." buyurarak büyük bir insanlık örneği göstermiştir. Onlarla yardımlaşmalı ve iyi komşuluk ilişkileri kurmalıdır. Zira Nisâ Sûresi'nin 136. âyetinde "Uzak komşu" tabirini Kurtubî ve bazı Tefsir âlimleri "Müslüman olmayanlar" şeklinde tefsir etmişlerdir.[224]

Ahkâf Sûresi 31. âyette şu husus ifade edilmektedir: "Ey Resûlüm, de ki: «*Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun ve O'na iman edin ki, Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.*» (Ahkâf, 46/31)

Bu âyeti değerlendiren âlimler âyetteki "Günahlarınızı bağışlasın" ifadesinden kastedilen mananın, sadece Allah'ın hakkı olan günahlar olduğunu bildirmişlerdir. Çünkü kulların hakları sadece iman ile bağışlanıvermez. Gerçi bir gayr-i müslim kanlar döküp mallar yağma etmiş olup da sonra müslüman olsa müslüman oluşu hiç şüphesiz bütün geçmişlerini keser atar ise de yine o gayr-i müslimin birkaç sene önce eman yolu ile gelip bir şahıstan borç almış olduğunu farz etsek bu defa sadece İslâm'a gelmesiyle o borcun da zimmetinden düşmüş olması gerekmez. Yani aynı memleket içinde zimmî ve andlaşma ile orada bulunan gayr-i müslimlerin İslâm'a girmeleri belirli olan kul haklarını düşürmez. Onları yerine getirmesi gerekir."[225]

Burada geçmiş bütün günahların affedilmesi ifade edilirken Allah hakkı olmayan, kul hakkı olan hususların affedilmemesi, ancak hakkı yerine teslim ettikten sonra bunların affedilmesi anlatılmaktadır ki bu da genel manada kul hakkını, özel mana-

224 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkam-u Ehli'z-Zimme*, 1/591-601

225 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* 4363; Abdul Aziz b. Baz, *Fetava Mühimme*, 1/30.

da da gayrimüslimlerle olan haklar hususunu çözerken önemli bir ayrıntı olarak ortaya çıkmaktadır.

11. Kişilik Hakları

Bu hak içinde kişinin yaşama hakkı, mülkiyet hakkı ve manevî kişilik hakkı yer almaktadır.

Bir kimsenin ve ailesinin başkalarınca saygı duyulması beklenen ve gereken mânevî kişiliği, şeref ve haysiyeti dinî literatürde "ırz" terimiyle ifade edilir ve bu, insanın temel haklarından birini oluşturur.

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde hem kişinin kendi mânevî kişiliğini koruyup geliştirmesi, hem de başkalarının mânevî kişiliğine, şeref ve haysiyetine saygılı olması emredilir. Meselâ Hucurât sûresinin 10-13. âyetlerinde şöyle buyurulur: "*Müminler sadece kardeştirler. O hâlde ihtilaf eden kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki O'nun merhametine nail olasınız. Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın. Birbirinize kötü lakaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir. Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevvabdır, rahîmdir. Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için millet-*

lere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır."

İki Cihan Serveri Efendimiz de insanların kişilik haklarına saygılı olmayı sıkça öğütlemiş, aykırı davrananları sert bir şekilde kınamış, kul hakkı ihlâlinin, hakkı ihlâl edilen affetmedikçe kimse tarafından affedilemeyeceğini belirtmiştir. Meselâ Vedâ Hutbesi adıyla bilinen tarihî konuşmasının bir yerinde, "Ey insanlar, sizin kanlarınız, mallarınız, kişilikleriniz (ırz) rabbinize kavuşuncaya kadar birbirinize haramdır (dokunulmazdır, toplumun sorumluluğu ve hukukun güvencesi altındadır)" buyurmuş,[226] bir başka hadiste de insanın üç temel dokunulmaz hakkı olarak hayat hakkı, mülkiyet hakkı ve mânevî kişilik hakkı söz konusu edilmiştir.[227]

İslâm'ın insanın dünya ve âhirette mutlu olmasını hedef aldığı, emir ve yasakları da bu gayeyi sağlamaya yönelik olduğu, toplumsal huzur ve barışı kurmanın yolunun da insanların birbirine saygılı olmasından geçtiği unutulmamalıdır. Zina iftirası ve kişilik haklarına yapılan diğer saldırılar Kur'ân'da açıkça kınanmış ve yasaklanmıştır. Kişilik haklarına saygı duymak dinimizin bir emridir. Bu haklara yapılan haksız saldırı haram ve günahtır. Ayrıca iletişim imkânlarının arttığı, insanların çok kolay bir şekilde iftiralara maruz kaldığı günümüzde kişilik haklarına yapılan saldırıların önlenmesi de, mağdurun haklarının korunması da ayrı bir önem kazanmıştır. Hatta bu konuda mağdurun ihlâl edilen kişilik hakkının telâfisi çoğu defa imkânsız olduğundan haksız saldırıları önleyici tedbirler daha bir önem kazanmıştır.

---

226 Buhârî, *Hac* 132; *Hudûd*, 9

227 Müslim, *Birr*, 32; Ebû Dâvûd, *Edeb* 35

a) Yaşama Hakkı

Kişinin en önde gelen hakkı, yaşama hakkıdır. Bu hakka karşı işlenecek saldırılar dinimizde büyük günahlardan sayılmıştır. "Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."[228] âyetinden de anlaşılacağı üzere hayatı veren Rabbimiz onu alma hakkını da sadece kendisine vermiştir. Bu itibarla herhangi bir kişinin canına kasteden herkesi bekleyen acıklı azabı hatırlatarak bu kötü işten caydırmak istemiştir. Aynı konuda bir başka âyette de bir insanı haksız yere öldürmenin bütün insanlığı öldürmüş gibi olacağını (Mâide, 5/32) haber vererek cana kastetmenin ne kadar vahşi ve affedilmez, büyük azapları netice veren bir olay olduğunu bize bildirmiştir. Kürtaj ile yeni doğacak çocukların yaşam hakkının yok edilmesi de bu meyanda düşünülmesi gereken önemli bir hadisedir.

Bir cana kastetmenin vahameti budur. Ancak bazen öyle durumlar söz konusu olmaktadır ki cana kastetmek kasdı ile olmasa da ihmalkârlık, vurdumduymazlık veya zevk adına günahsız insanların hayatlarına kastedilmekte veyahut da insanların sakat kalmalarına sebep olunmaktadır. Bazı bölgelerimizde düğünlerde sık sık yapılan silah sıkma olayını da bu şekilde değerlendirebiliriz. Bazı Allah dostları bu konu üzerinde o kadar önemle durmuşlardır ki, bırakın silahla ateş etmeyi, ellerindeki kesici aletleri karşıdakine uzatırken aletin kesici ucunu çevirmemeye özen göstermişlerdir. İşte konumuzla ilgili önemli bir bilgiyi Allah Resûlü bize şu hadisi şerifinlerinde bakın nasıl izah ediyor:

Ebû Hüreyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

---

228 Nisâ, 4/93

"Sizden biriniz silâhını (ortaya çıkarıp) din kardeşine işaret etmesin. Çünkü o bilmez, belki şeytan silâhı elinden çıkarır da bu yüzden cehennemin bir çukuruna yuvarlanır."[229]

Hadisin diğer bir rivayeti de şöyledir:

"Bir kimse kardeşine bir demirle işaret ederse, elinden onu bırakıncaya kadar melekler ona lânet eder. Ana baba bir kardeşine olsa bile."[230]

Müslümanın müslüman üzerindeki haklarından biri ona yardım edip onun uğrunda savaşmasıdır. Onunla savaşıp onu silahla korkutması değil.[231]

Müminin mümini korkutması ne şekilde olursa olsun kesinlikle yasaklanmıştır. Şaka yollu bile olsa bir silahın mümin kardeşine çevrilmesi, istenmeyen neticelere yol açabilir. Bu durumla zaman zaman karşılaşmıyor değiliz. Güya neşe ve eğlence olarak ortaya çıkarılan ve güya havaya sıkılan kurşunlarla hastaneye kaldırılan, sakat kalan veye vefat eden insanların bulunması konunun önemini ifade eder keyfiyettedir. Bu nedenle hadiste de ifade edildiği gibi boş veya dolu, şaka veya ciddi olarak kişi asla bir canlıya silah çevirmemeli, yerel güvenlik birimleri de bu konuda caydırıcı önlemler alarak insanları bu tür davranışlardan sakındırmalıdırlar. Bu tür olayların meydana gelmesine hadiste ifade edildiği gibi sebep olan şeytandır. Zaman zaman Allah Resûlü'nün hadislerinden ilham alarak atasözleri söyleyen halkımız, bu hadise dayanarak, 'silahla şaka olmaz, şeytan doldurur' diyerek büyük bir hakikate dikkat çekmiştir. Hadislerde, meleklerin laneti ve neticesinde de cehennem çukuruna yuvarlanma gibi çok ağır ithamların yapılması da, hadisenin haramlık boyutunu gözler önüne sermektedir.[232]

---

229 Buhârî, *Fiten* 7; Müslim, *Birr* 126.

230 Müslim, *Birr* 125. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Fiten* 4.

231 Buhârî, 6/2591

232 Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi* 521.

Şüphesiz insan haklarının en başındaki yaşama hakkı ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm, savaş veya meşrû müdafaa gibi zorunlu durumlar dışında, kasıtlı olarak insan hayatına kıymanın ne kadar büyük bir suç olduğunu şöyle dile getirmektedir: "Bir cana karşılık veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (yani hak etmediği hâlde) bir cana kıyan kimse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir."[233] Aynı âyetin devamında "Birine hayat veren kimse de bütün insanlara hayat vermiş gibidir." buyurularak, bir kimsenin hayatını bağışlamak, öldürülmesine engel olmak veya herhangi bir şekilde onu ölümden kurtarmak suretiyle hayatını devam ettirmesine sebep olmanın da bütün insanlara hayat vermek kadar değerli bir davranış olduğu bildirilmiştir.

Başka dinden olmakla beraber müslümanlarla savaş hâlinde bulunmayan diğer toplumlara mensup insanların hayatları da ilke olarak dokunulmazdır.[234] Savaş hâlinde bile fiilen savaşa katılmayan kadınlara, çocuklara, din adamlarına, fiilen savaşa katılmayıp işiyle gücüyle meşgul olanlara, hatta savaş meydanından kaçanlara ve yaralılara dokunulmayacağı hükmü getirilmiştir.[235] Aynı nedenle İslâmiyet'in, insanın bizzat kendi hayat hakkına da saygı göstermesini öngördüğü ve bu sebeple intiharı kesinlikle yasakladığı da bilinen gerçeklerdendir.

Para karşılığı katillik yapmak ve çete oluşturmak da kul hakkı ihlalidir. Bu yolla gelir elde etmek haram olduğu gibi insan hayatına son verme eğilimi içindeki bütün oluşumların temelde kul hakkı ihlaline dayandığını belirtmek yerinde olur.

b) Kişilerin Şahsiyet ve Onurlarının Korunması

İnsanların şahsiyet ve onurlarının korunması da temel bir

233 Mâide, 5/32

234 Bkz.: Buhârî, *Cizye* 5; *Diyât* 30

235 Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harac* s. 48

haktır. Dinimiz, insanlara birbirlerinin ırzlarına, namuslarına, şeref ve haysiyetlerine saygılı olmayı emretmiştir. Dinimizin ahlak anlayışı içinde diğer insanlarla alay etmek, onlara küfür ve hakaret etmek, gıybet, iftira ve baskı gibi haysiyet kırıcı tutum ve davranışlar bulunmamaktadır. Bunların yasak olduğunu gösteren pek çok nas bulunmaktadır. Bütün bu âyet ve hadislerle insanların şahsiyet ve onurlarının korunması gaye edinilmiştir.

Konumuzla ilgili olduğu için söz etmeden geçmeyeceğiz. Özellikle aile ve sınıf gibi ortamlarda aile bireylerinin veya sınıftaki öğrencilerin onurlarının kırılmamasının altını çizmek gerekiyor. Onuru kırılan bireyin yaşadığı ruh çöküntüsünün onun zayıf bünyesinde telafisi zor nice zararlara yol açtığını psikolog ve pedagoglar belirtiyorlar. Onurun kırılması bir anda kalbin de kırılması anlamına gelmektedir ki bu böyle bir zulme maruz kalan insanların psikolojik yapılarının alt üst olmasına, psikolojik travmalara maruz kalmalarına ve belki bir daha asla düzelemeyecek derecede psikolojilerinin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Bu itibarla aile bireylerine birbirlerinin onurlarına son derece saygı göstermeleri gerektiğini, başkalarının yanlarında onur kırıcı söz ve tavırlardan yılan ve çıyandan kaçtıkları gibi kaçmaları gerektiğini hatırlatmakta fayda var. Yine aynı şekilde sınıf ortamında herhangi bir hatasından dolayı aşağılanan, horlanan, alay edilerek onuru zedelenen körpe dimağların ruhlarındaki tarifsiz yıkıntının çok zor telafi edileceğini eğitimcilerimize hatırlatarak asla böyle bir tavır içersine girilmemesi gerektiğini ihtar etmek gerekmektedir. Böyle bir durum karşısında ise kalbi kırılıp onuru rencide edilen genç veya aile bireyi yine aynı kitle ve kişiler önünde onore edilerek, özür dilenmelidir. Unutulmamalıdır ki ancak bu şekilde bir hak helâlliği dilenebilecektir.

c) Özel Hayatın Gizliliği

İnsanların birbirleri aleyhinde kötü zan beslemelerini ve birbirlerinin gizli durumlarını araştırmalarını yasaklayan;[236] aynı şekilde evlere izin alıp selam vererek girmeyi emreden âyetler[237] ve hadisler,[238] insanların mahremiyetine saygı göstermenin bir görev olduğunu anlatır. Konuşmalarında genellikle son derece nazik bir dil kullanan, kırıcı olmamaya özen gösteren Peygamber Efendimiz, insanları arkalarından çekiştiren ve özel hayatlarını deşifre etmeye çalışanları ağır bir dille eleştirerek, Allah'ın kıyamet gününde onları rezil edeceği uyarısında bulunmuştur.[239]

Bir başkasının yanına girmek mevzuunda izin istemenin sınırını üç ile belirleyen Efendimiz, aslında müslümanın müslüman üzerindeki önemli bir kişilik hakkının da "muhatabın izni olmadan onunla ilgili hukuka saygılı olmak, aşırıya kaçmamak" olduğunu bildirmektedir.[240]

Bütün bu sakıncalı durumların kul hakkı ihlali olduğunu bir kere daha vurgulamak istiyoruz. Günümüzde çokça rastlanan bir durum olarak birçoğumuzun şahit olduğu bir olayı zikretmeden geçmek istemiyoruz. Özel hayatlara ait bilgiler, görüntü ve seslerin herkes tarafından çok rahat bir şekilde görülebildiği günümüzde bu olaylara bakıp da olayların gayet normal gibi gösterilmesi hiç kimseyi bu büyük vebalden kurtaramaz. Sadece bir merak saikiyle özel hayatın gizliliğine müdahil olanların bu olaylardan sorumlu oldukları da ayrıca hatırlanmalıdır. Gizli hayata dair belgeler ulu orta herkesin erişebileceği bir yerde iken onu izlemek de hoş olmayan bir durumdur. Zira bu

[236] Bkz. Hucurât, 49/9

[237] Bkz. Nûr, 24/27-28

[238] Buhârî, *Edeb* 60; Müslim, *Birr* 72; *Zühd* 52

[239] Bkz. Müsned, 4/421

[240] Üç kere izin isteme hakkı ile ilgili bkz.: Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm* 91

bir irade meselesidir. Zira bu tür belge ve görüntüleri en ince detayına kadar izlemek herkesin kendi iradesindedir. Adeta bu tavırla çekiştirme, arkadan konuşma belki de o kişi hakkında suizanna girme ihtimali bulunmaktadır. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) boş yere "Gıybet edilen yerde durmayınız, gıybete engel olunuz!" diye buyurmuş olabilir mi?

d) Din ve Vicdan Hürriyeti

İman, bir gönül meselesi olup asla baskı konusu olamaz. O, gönüllü inanma meselesidir. Nitekim İslâm, gerçek manada bir vicdan hürriyeti mücadelesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Dinimiz, insanları imana davet ederken vicdanlar üzerine baskı yapılmasını da kesin bir şekilde eleştiriyordu. Müslümanlar karşısında takınılan zorba, baskıcı ve inatçı tavır hep yerilmiştir. İnsanlar üzerinde terör estirerek onların dinlerini özgürce seçmelerine engel olanlara karşı yüzlerce âyette çok sert bir üslûp kullanıldığı görülmektedir.[241] Müslümanlık karşısındaki baskıları anlatan âyetlerin birinde, zorbaların insanlara, "*Bu Kur'ân'ı dinlemeyin; okunuşu sırasında gürültü çıkarın; böylece belki ona galip gelirsiniz (kuru gürültüyle Kur'ân'ın sesini boğarsınız).*" (Fussılet, 41/26) diye tâlimat verdikleri; Kur'ân âyetlerini okuyanların üzerlerine saldırmaya kalkıştıkları (Hac, 22/72) bildirilmektedir. Nitekim gittikçe ağırlaşan bu baskılar karşısında müslümanlar önce iki defa Habeşistan'a sonra da Medine'ye göç etmek zorunda kalmışlardı. Kur'ân-ı Kerîm, eski kavimlerin dinî hayatları hakkında bilgi verirken güçsüz insanların vicdanları üzerinde baskı uygulayıp gerçeği kabul etmelerine engel olan zorbalardan söz ederek, baskıya uğrayanların âhirette bunlara, "*Siz olmasaydınız biz kesinlikle iman edecektik.*" (Sebe', 34/31) diyeceklerini bildirir.

---

[241] Meselâ bkz.: Âl-i İmrân 3/99; A'râf 7/86; Nahl 16/88; Münâfikun 63/2

Bu suretle Kur'ân-ı Kerîm, müslüman olmayan kesimlerin dinî ve vicdanî kanaatler üzerinde baskı kurmalarını eleştirirken müslümanlara da aynı konuda yükümlülükler getirmiştir. Bunların en kesin olanı, "*Dinde zorlama yoktur.*" (Bakara, 2/256) şeklindeki açık ve kesin hükümdür. Birçok âyette Efendimiz'in bile dinî görevinin tebliğden ibaret bulunduğu, onun yalnızca "müjdeleyici ve uyarıcı" olduğu, insanlar üzerinde baskı kurup zor kullanma yetkisinin bulunmadığı açıklıkla ifade edilmiştir.[242] Onun bir zorba değil, sadece uyarıcı olduğu belirtilirken,[243] bu uyarma ve hatırlatmanın yani davetin yöntemi ise şöyle belirlenmiştir: "*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır; onlarla mücadeleni en güzel bir yolla yap. Senin rabbin, kendi yolundan sapanı çok iyi bilmektedir; yine O, doğru yolda olanı da çok iyi bilmektedir.*" (Nahl, 16/125) Esasen insanların vicdanları üzerinde baskı kurup zorbalık yapmanın, İslâm ahlâkının karakterini ifade ettiğini daha önce ortaya konulan hilim erdemiyle de uzlaştırılması mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'deki, "*Bir topluluğa duyduğunuz kızgınlık sizi adaletsizlik yapmaya itmesin.*" (Mâide, 5/8) şeklindeki genel uyarının, dinî ve vicdanî kanaatler üzerinde baskı kurma yasağını da kapsadığında kuşku yoktur.

Temel insan haklarına şu hususları eklemek de mümkündür: Vatandaşlık, sığınma, ikamet, seyahat ve güvenlikle ilgili haklar; öğrenme, bilgi edinme, haber alma, düşünce ve ifade hürriyeti, seçme ve seçilme, örgütlenme, kanun karşısında eşitlik gibi sosyal ve siyasî haklar; mülk edinme, çalışma, tasarruf ve harcama gibi ekonomik haklar konusunda da düzenlemeler getirmiş olup bunlara bu çalışmanın diğer ilgili bölümlerinde değinilmiştir.[244]

Demek oluyor ki din ve vicdan hürriyeti asla kısıtlanacak

---

242 Meselâ bkz.: Yûnus, 10/108; İsrâ, 17/105

243 Bkz. Gâşiye, 88/21-22

244 Diyanet İlmihali'ndan özetlenmiştir.

bir konu değildir. Hangi makam, mevki ve güçten gelirse gelsin bireyin ve toplumun din ve vicdan hürriyetini baskı altına alacak her türlü karar ve yaptırım birey için son derece önemli bir hakkın ihlalidir. Ve bu ihlali direk gerçekleştiren veya sebep olan bütün sorumlular kul hakkına girdiklerinden dolayı muâhezeye tabi tutma ihtimalleri kuvvetle muhtemeldir..

12. Ticarette Kul Hakkı

Burada ticarî hayatta kul hakkına girmemek için haram olan kazanç yollarına ve ticaret ahlakından kul hakları ile ilgili olan bazı hususlara göz atmak istiyoruz:

Ticarî hayatta çok karşılaşılan rüşvet, aldatmak, hile yapmak, gizlice çalmak, borcunu zamanında ödememek, bilerek kusurlu mal satmak, son kullanma tarihi geçmiş malı bilerek satışa sunmak gibi davranışlar direk kul hakkını ihlal etmek demektir. Son kullanma tarihi geçen bir yiyeceği alan, yiyen ve zehirlenenlerin satıcı üzerinde bir hakkı olduğu muhakkaktır.

Gıda maddelerinde kullanılan çeşitli kimyasal maddelerin insan sağlığına zarar verdiği biliniyorsa veya bu maddelerin oranlarında yapılan oynamalarda haksız bir kazanç elde ediliyorsa, son kullanım tarihlerinde oynamalar yapılıyorsa, insanın asla yemediği ve yemeyeceği maddeler bile bile bu ürünlerde kullanılıyorsa, hiçbir faydası olmadığı hâlde sırf pazarı olsun diye veya çocukların dikkatini çekmek vesilesiyle zararlı olan gıda maddeleri satışa sunuluyorsa, ürünler reklâmlarda abartılı bir şekilde olduğundan farklı gösteriliyorsa bunların hepsini kul hakkı ihlali içinde mütalaa etmek gerekir.

Haram kazanç yolları bir şekilde kişiyi kul hakkı ile buluşturmakta ve hiç hesap edemediği bir şekilde kul haklarını ihlal etmesine sebep olmaktadır. Haram olan gelir ve kazanç yolları şunlardır:

a) Faiz

Faiz, İslâm'ın yasak kıldığı bir haramdır. İslâm yanlış ve haksız uygulamalar konusunda insanları uyarmış, bu yönde bazı sınırlama ve kısıtlamalar getirmiştir ki faiz yasağı da böyledir.

Haksızlığa yol açtığı, sermayeyi belli bir sınıfın elinde topladığı, geniş halk kitlelerinin sömürülmesine sebep olduğu için faiz, direk kul hakkı ile ilgilidir. Faiz yoluyla sağlanan kazanç, tabii olmayan kazançtır.

Hadis-i şeriflerde faiz yemek, helak edici yedi büyük günahtan biri olarak tarif edilmektedir.[245]

Müminlerin faiz ve haramlar hususunda çok hassas davranmaları gerekir. Zira Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur ve uyarır: "İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki, kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğini önemsemeyecek."[246] Yine hadis-i şerifte şöyle buyurulur: "İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki, faiz yemeyen kalmayacaktır. Yemese bile tozu bulaşacaktır."[247]

Faiz ve faizcilik, hem ferdin hem de toplumların yıkım sebebidir: "Bir kimse faizden mal çoğaltırsa, akıbeti mutlaka yokluk çekmek olur."[248] "Bir toplulukta faiz yaygınlaşırsa, o topluluk mutlaka kıtlıkla cezalandırılır. Rüşvet yaygınlaşırsa o topluluk korkuyla cezalandırılır."[249] "Bir yerde zina açıkça işlenip, faiz açıkça yendiğinde ora halkı Allah'ın azabının gelmesine sebep olmuşlardır."[250]

Allah (celle celâluhû), faizcileri, cin ve şeytanlar tarafından

245 Buhârî, *Vesâya* 23, *Hudud* 44, *Tıbb* 48; Müslim, *İman* 144; Ebû Davud, *Vesaya* 10
246 Buhârî, *Ticârât* 58; Nesâî, *Zekat* 64
247 Ebû Davud, *Büyû'* 3; Nesâî, *Buyu'* 2; İbn Mâce, *Ticârât* 58; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/494
248 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 1/395, 424.
249 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 4/205
250 Taberani ve Hakim'den nakille, Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 1/44

çarpılan insanlara benzetir. Bu benzetişte bir incelik vardır. Dünyada faizli para yiyenlerin kıyamet günü haşr meydanına çağrıldıklarında, kabirlerinden kalkmak istedikleri zaman, Cenâb-ı Hakk tarafından karınları o kadar büyütülüyor ki, taşımaya güçleri yetmiyor, düşüyor ve sürünerek gidiyorlar. İşte kıyamet günü onların bu halleri, herkes tarafından görülecek ve bilinecektir. Kıyamet günü karınlarının taşınamayacak kadar büyük olması, faizcilerin en büyük alametidir.[251] Faiz, Allah ve Resûlü'nün yasakladığı ve harp ilan ettiği bir muameledir.

Halkın, yöneten idareci üzerinde de bir takım hakları vardır. Mesela, enflasyonist politika izleyerek vatandaşının elindeki parasının her gün bir miktarını geri alan devletin kul hakkı ihlâl ettiğini söylemek yanlış değildir.

b) Kumar

Allah kumarı bütünüyle haram kılmıştır. Onun resmî ve izinli olarak yapılanı da, gayr-i resmî olarak işleneni de haramdır. Kur'ân, kumarı, şeytanın pisliklerinden bir pislik olarak nitelemekte ve şöyle demektedir: "Ey îman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları, şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki saâdete eresiniz. Şeytan şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bundan vazgeçersiniz değil mi?" (Mâide 5/90, 91.)

Kumara alışmış bir kişi kurtulamaz; kumar belasına dalmış bir millet de iflah olmaz. Çünkü kumar hem Allah hem de kul hakkını çiğnemek demektir. Ailesinin malını çar çur etmekten başka bir şey değildir. Kumarın yaygın olduğu bir cemiyet, şeytanın sultası altına girmiş bir cemiyettir. Kumar her yönüyle zarardır. Ancak esas zararı, kaybedenden çok kazananadır.

---

251 Ebus-Suud, *İrşadü'l-Akli's-Selîm*, 1/202; İbn Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/330

O haksız yere bir başkasının malını almıştır. O aynı zamanda aldatmanın vebâlini de yüklenmiştir. Kumarda kazanan da kaybeden de kul hakkı ihlalinde bulunmuştur. Kazanan haksız yere mal elde ettiği için, kaybeden de sorumlu olduğu kimselerin malını veya rızkını israf ettiği için…

c) Aldatma ve Hile

Türkçemizde "aldatmak" sözcüğü; yanıltmak, hile ve oyuna getirmek, kandırmak, dolandırmak, sözünde durmamak, beklenmedik bir davranışla yanıltmak, karşısındakinin ilgisizliğinden, bilgisizliğinden, dikkatsizliğinden ve iyi niyetinden yararlanarak, istismar ederek zarara sokmak, ihanet etmek gibi anlamlara gelir.

Müslümanın ticaretinde ikiyüzlülük alâmetini üzerinde taşımaması için, kesinlikle dolandırıcılığa, göz boyayıcılığa ve hilekârlığa başvurmaması gerekir. Mümin, müşteriyi kandırmak adına, yalan, dolan ve gizleme gibi malın kusurlarını örtmeye asla tevessül etmemelidir.

Dinimiz, ticaret hayatında tüketici haklarının gözetilmesini emretmiş; aksi bir hareketi insan haklarının ihlâl edilmesi olarak ele almıştır. Hz. Peygamber bir defasında Medine çarşısında buğday satan tüccarları denetliyordu. Bir buğday çuvalının içerisine elini daldırıp çıkardı. Parmaklarına rutubet, ıslaklık bulaştı. Buğday tüccarına: "Ey satıcı bu nedir?" diye çıkıştı. Adam: "Ey Allah'ın elçisi! Yağmur ıslattı." deyince, Peygamberimiz: "Kim bizi aldatırsa bizden değildir." buyurdu.[252] Bu hadis, alım-satım esnasında tüketiciyi kandırmanın haram olduğuna delâlet eder.

Bir ayette "*Mutaffifîn'in (eksik ölçüp tartanların) vay hâline!*" (Mutaffifîn, 83/1) buyrulmuştur. Ayette geçen 'Mutaffifîn'

---

[252] Müslim, *İman* 164; Tirmizî, *Büyû'* 74; Ebû Dâvud *Büyû'*, 52; İbn Mâce, *Ticarât* 36.

kelimesi; hem ölçme ve tartmada hem ayıbını göstermede ve gizlemede hem insaflı olmayı istemede hem de hakkı almada eksiklik yapmayı içine alır. Kur'ân'da yer alan Mutaffifîn Sûresi'nin genel maksadı, ticarî hayatın ana damarını oluşturan 'ölçü ve tartıda' hile yapan kimselere karşı mücadeledir. Bu mücadele de temel uyarı, ahirette ortaya çıkacak acıklı durum hatırlatılarak, haksızlık yapanlar alıkonulmaya, yani, terbiye edilmeye çalışılmaktadır.

Ölçü ve tartıda müşteriyi aldatmak, aynı zamanda üzeri örtülü, adı konulmamış bir hırsızlıktır. Mümin, kendi hakkını insanlardan isterken, bu hakkı kendisi için istediği gibi, başkaları için de istemelidir.

Dinimizde, tartılan malın müşterinin lehine olabilecek şekilde biraz ağır tartılması güzel görülmüştür. Bunun sebebi, kul hakkının alıcıya geçmemesi içindir. Bu yüzden tartılan malın biraz ağır tutulması müstehaptır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), satıcılara şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Tart ve biraz ağır tart. Vereceğiniz şeyi tarttığınız zaman tartınızı ağır yapın."[253]

Satıcı durumundaki insan, malın bütün özelliklerini söylemeli ve eğer malda bir kusur varsa bunu alıcıya mutlaka bildirmelidir. Mümin, süte su, tereyağına margarin yağı, antep fıstığına bezelye, toz bibere kiremit tozu karıştırmamalıdır. Ayrıca özürlü olan malı, sağlam mal fiyatına satmamalı. Ya da el çabukluğu ile özürlü malı tüketiciye sağlam malmış gibi bile bile pazarlamaya kalkmamalıdır. Hâlbuki günümüzde ticaret, âdeta aldatma üzerine kurulmuş gibidir. Bilhassa televizyon reklâmları, malı olduğundan çok daha başka göstermekte ve ikna gücünün bütün oyunları denenerek kitleler aldatılmakta ve şartlandırılmaktadır.

---

[253] Ebû Davud, *Büyû'*, 7; Tirmizî, *Büyû'*, 64; İbn Mâce, *Ticârât* 34; Nesâî, *Büyû'*, 54; Darimi, *Büyû'*, 47

Günümüzde kurulan tüketici derneklerine yapılan binlerce müracaatlar da bazı kurum ve müesseselerin bu konuda ne kadar duyarsız olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Haksızlığa uğramayı sineye çekmek de doğru değildir. Herhangi bir konuda haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin bu anlamda haklarını sonuna kadar aramaları; bir anlamda bütün ticarî faaliyetlerini bu tür saygısız, gayr-i ahlakî ve haksız bir durum üzerine kuran şirketlere de gözdağı vermek olur.

Bir mal değerinin çok üzerinde bir fiyata satın alındığında müşteri, değerinin çok altında satıldığında ise satıcı aldatılmaya maruz kalmış olur. Meselâ on liraya alınmış olan bir mala, bilirkişilerden birisi beş diğeri altı, başka birisi de yedi lira fiyat biçse ve on lira fiyat biçen olmasa, büyük aldatma meydana gelmiş olur. Böylece, bu malın beş liranın altında veya yedi liranın üstünde satılması hâlinde aldatma gerçekleşir.[254]

Etli görünsün diye hayvanlara bol yem ve tuz verip, ardından su içirmek de buna benzemektedir ve bunlarda da yani bol tuz ve yem yedirip, su içirmekte de suni bir şişme söz konusudur ve bir aldatma çeşididir. Yine satıcının malın kalitesi, özelliği, maliyeti, kâr nisbeti hakkında gerçeğe aykırı veya yanıltıcı beyanda bulunması, açıklama yapması gereken bir konuda susması da aldatma sayılır. Malın değer veya maliyetini yüksek gösteren ve hâliyle alıcıyı etkileyen "Daha önce şu fiyatı verdiler, vermedim" veya "Maliyeti şu, bundan aşağısı zarar eder" gibi beyanlar da şayet gerçeğe aykırı ise, aldatma sayılır.

Ticarî hayatta bu yollardan kazanç sağlama Kur'ân'ın, "*Mallarınızı aranızda bâtıl (haram ve haksız) sebeplerle yemeyin!*" (Bakara, 2/188) emrine, Hz. Peygamber'in aldatmayı, akidlere yalan, yemin, hile ve desise karıştırmayı yasaklayan hadislerine,[255] "*Bizi*

---

254 İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr* 4/159

255 Buhârî, *Büyû'*, 26; Ebû Dâvûd, *Büyû'*, 50; İbn Mâce, *Ticârât* 42

aldatan bizden değildir!"[256] şeklindeki şiddetli ikazına açıkça aykırı olduğu gibi, ağır bir uhrevî sorumluluğu ve telâfi edilmesi güç bir kul hakkı ihlâlini doğurur. Bu yüzden İslâm bilginleri aldatma, yalan ve hile ile elde edilen artı kazancın haram mal olduğunu, bu tür malın tüketilmesinin ve kullanılmasının kişinin ibadetlerini, ferdî ve ailevî hayatını da olumsuz yönde etkileyeceğini, bir an önce hayır cihetlerine harcanarak elden çıkarılması gerektiğini, fakat günah ve kul hakkından kurtulmak için bunun da yeterli olmayabileceğini belirtirler.[257]

Ebû Hanife

Ebû Hanîfe Hazretleri ki, ilimde olduğu kadar amel-i sâlihte de hakîkaten yegâne örnek sîmâlardandır. Hele onun ticaret hayatındaki ahlâkı ve nümûne davranışları, İslâm şahsiyetinin destanî özellikleriyle doludur. Diyebiliriz ki kardeşlik duygularının zayıfladığı, içtimaî huzur ve sükûnun kaybolduğu, kin ve husumetin çoğaldığı toplumumuzda, Ebû Hanîfe Hazretleri misâli ciddî bir ticâret ahlâkı seferberliğine ihtiyaç vardır. Bunun sayısız örneklerinden birisi de şudur:

Ebû Hanîfe Hazretleri, ticaretle geçinen hayli servet sahibi zengin bir kimse idi. Ancak ilimle meşgul olduğundan ticârî işlerini vekili vasıtasıyla yürütür, kendisi de yapılan ticaretin helâl dâiresi içinde olup olmadığını kontrol ederdi. Bu hususta o derece hassastı ki, bir defasında ortağı Hafs bin Abdurrahman'ı kumaş satmaya göndermiş ve ona:

"Ey Hafs! Malda şu şu özürler var. Onun için bunu müşteriye söyle ve şu kadar ucuza sat!" demişti.

Hafs da, malı İmâm'ın belirttiği fiyata satmış, ancak ondaki özrü müşteriye söylemeyi unutmuştu. Durumu öğrenen Ebû Hanîfe Hazretleri, Hafs bin Abdurrahmân'a:

"Kumaşı alan müşteriyi tanıyor musun?" diye sordu.

Hafs'ın, müşteriyi tanımadığını belirtmesi üzerine İmâm, helâl kazancının lekeleneceği endişesiyle, satılan maldan elde edilen kazancın tama-

256 Müslim, *İman* 164
257 *Diyanet Vakfı İslâm İlmihali.*

mını sadaka olarak dağıttı. İşte onun bu takvâsı, maddî-mânevî ticaretine ziyâdesiyle bereket oldu.

d) Vurgunculuk, Karaborsacılık

Karaborsacılık, malı satın alıp depolamak, pahalılaşmasını bekleyip piyasaya sürmemek yani vurgunculuktur. Bu kötü işin haram kılınmasının sebebi, toplumun ve fertlerin zarara uğramasının önlenmesidir.

Karaborsacılık, zalimce bir ruh hâlinin ticaret hayatına yansıyan yüzünden başka bir şey değildir. Karaborsacı kişi adeta ruhunu kaplamış karanlığın esiri olarak kendi menfaati, kitleleri sömürmeyi âdeta vazgeçilmez bir tutku hâline getirmiş demektir. Karaborsacı, daima kendi çıkarlarını millet ve memleket çıkarlarının önünde görür. Stok yapar, piyasa ve pazarla oynar, yapay krizler meydana getirir, sonra piyasaya mal veya para sürer, diğer insanların ticaretlerini allak bullak eder.

Efendimiz, ihtikâr yapan insanların durumunu şöyle anlatmaktadır: "İhtikâr yapanlar hata içindedir."[258] Yani onların hareketlerinde en küçük isabet yoktur ve varlıkları da toplum için zarar üstüne zarardır.

Yine bir başka hadislerinde O, karaborsacının kara kaderini şöyle dile getirir: "Kim halkın zarurî ihtiyacı olan bir malı kırk gün stok ederse, o Allah'tan uzaktır, Allah'ın rahmeti de ondan uzaktır."[259] Diğer birkaç hadis daha: "Günahkârdan başkası asla ihtikâr (stokçuluk) yapmaz."[260]

"(Stokçuluk etmeyip malını) satışa arz eden kimse rızıklanmış (kârlı)'dır, ihtikâr (karaborsacılık) eden de mel'undur. (lanetlenmiştir)"[261] "Kim müslümanların zararına bir yiyecek

[258] Müslim, *Müsâkat* 129; Ebû Dâvud, *Büyû'* 49; Tirmizî, *Büyû'* 40.

[259] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/33.

[260] Ebû Davud, *Büyû'* 47; İbn Mâce, *Ticârât* 6

[261] İbn Mâce, *Ticârât* 6

maddesinde ihtikâr yaparsa, Allah o kimseye hastalık verir ve iflas ettirir."[262]

Bazı malları piyasadan çekerek geçici krizler oluşturup, kendi mallarını pahalılaştırmak veya küçük esnafı ve rakiplerini yok etmek için piyasaya maliyetinden ucuz mal sürerek başkalarını zarara uğratmak da karaborsaya benzemektedir.

Görüldüğü gibi karaborsacılıkta küçük büyük, zengin fakir bütün toplumun hakkı var. Onların fiyatlarıyla oynadıkları mallarla bir şekilde ilişkisi olan, toplumdur. Bu ilişki çerçevesinde onu alan, satan, kullanan kim olursa olsun, söz konusu karaborsa yüzünden bir zarar görüyorsa burada kul hakkı ihlali var demektir. Hakkı alacak olan da onu bütün terazilerden çok daha hassas bir ölçü ile hakların alınıp hak sahibine verileceği o muazzam hak gününde mutlaka alacaktır. Bu yüzden Allah'ın yasak ettiği, Kur'ân'da açıkça ifade edilen, Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) diliyle de tekrar bizlere hatırlatılan böylesi kötü amel ve işlerden kaçınmak, akıllı insanların kârıdır. Akıllı insan geleceğini düşünüp ona yatırım yapandır. Akılsız insan ise nefis ve hevesine tabi olan, onların fani ve ani nâhoş bütün emirlerini çok zarar görse bile anında yerine getiren insandır. Ve burada belki de Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı duanın tam da yeridir. Allah'ım bizi nefsimizle baş başa bırakma ve bizi hakkı hak bilip hakka ittiba, batılı batıl bilip batıldan ictinab eden kullarından eyle! (Amin.)

e) Tefecilik

Asırlardır insanların başına bela olmuş dertlerden biri de tefeciliktir. Tefecilik, yüksek faizle borç vermek demektir. Bunu bir meslek hâline sokanlar, kurumsal olarak yerine getirenler de vardır.

---

262 İbn Mâce, *Ticârât* 6

İşte bu hak ihlalinden ve ihlalin bütün toplumun başına musallat oluşundan dolayı Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de çok açık ifadeler ve yasaklayıcı hükümlerle faizi yasak etmiştir. Ayrıca yine gönderdiği son peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) diliyle de bu yasağı bir kere daha beyan buyurmuştur. Toplum öylesine birbirine görünmez zincirlerle bağlı bir yapıdır ki, o zincirin bir halkasına gelen en ufak bir zarardan en baştaki halka bile durumuna göre zarar görebiliyor. Söz gelimi herhangi bir durumdan dolayı yakasını tefeciye kaptıran bir aile veya birey bu yüzden son derece maddî manevî sıkıntılara maruz kalıyor ve bu sıkıntısı bütün ailenin sıkıntısı hâline geliyor, üzüntüler, kederler, ayrılmalar, sigara veya içki gibi kötü alışkanlıklara başlamalar, hakaretler, kavgalar, küfürler, kalp kırmalar, boşanmaların bütününü tetikleyebiliyor. Hal böyle olunca da Allah faizi yasaklayarak onu işleyenlere büyük cezalar verirken, onun yerine adına "karz-ı hasen" denilen yani Allah için güzel borç vererek bu zor durumu ötede çok daha ebedi, çok daha güzel ve değerli bir şey ile değerlendirmenin yolunu tavsiye ediyor.

f) Hırsızlık

Hırsızlık, Kur'ân'ın büyük günahlar arasında saydığı ve ağır cezalarla önlemeye çalıştığı günahlardan biridir ve açık bir kul hakkı ihlalidir.: "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan (başkalarına) bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir." (Maide, 5/38)

İnsanda hırs ve israf gibi doymak bilmez duygular vardır. Bunları meşru yolla elde edemeyenler başkasının mal ve servetine göz diker, hırsızlık ve soygunculuğa yeltenerek kul hakkına girerler. İnsan emeği ve malının dokunulmazlığı vardır. Kimse, başkasının malını haksız yere çalamaz, gasp edemez. İlk bakışta

hırsızın elini kesmek, insafsızlık veya adaletsizlik gibi görülebilir. Oysa mal ve emek uğruna verilen savaşlar hiç hesaba katılmamaktadır. Kim bilir mal sahibi ne kadar güçlüklerle, dişinden tırnağından artırarak o malı kazanmıştır. Sonra hırsız, belki de mal sahibinin hayatî ihtiyaç duyduğu bir malını, ilaç parasını çalmaktadır.

Hırsız, sadece başkasının malını aşırmakla kalmaz. Nice cinayet ve başka zararlara da sebep olabilir. İslâm mal emniyetini mühim bir esas kabul etmiş, malını müdafaa ederken öldürülenin şehid olacağını bildirmiştir.[263]

Hırsızlık derken yine sadece başkasının evinde, iş yerinde cebinde veya çantasındaki bir malı ya da parayı gizlice almak akla gelmemeli. Günümüzde özellikle hak edilmeyen yollarla devlet hazinesi veya kişinin yanında çalıştığı iş sahibinden, gizlice ve haksız yere aldığı bütün değerler bu şekilde ele alınır. Hırsızlık yine sadece mal veya herhangi bir değerin haksız yere alınması da değildir. O yerine göre zamanı çalar, yerine göre mevki makamı çalar, yerine göre şan ve şeref çalar, yani çalar da çalar, onun için zaman ve mekân önemli değildir. Bulduğu her fırsatta asla bu imkânı kaçırmak istemez ve Azrail aleyhisselam bir gün kapısını çalıncaya kadar o da bu alışkanlığına devam eder.

Hırsızlığın en açık kul hakkı ihlallerinden biri olduğu hususunda başka bir şey kaydetmeye gerek olmadığını düşünüyoruz.

g) Rüşvet

Rüşvet, yetkili bir kimseye, bir başka kimse tarafından, kanunlara aykırı bir şekilde, bir çıkar vaat edilerek veya sağlanarak herhangi bir işin yaptırılmasıdır. Bir memura haklı ve-

---

263 Nesâî, *Tahrim* 21

ya haksız bir iş gördürmek için verilen ücret veya hediyedir. Rüşvet vermek, almak, yemek, rüşvetle iş görmektir.[264]

Toplumda ahlâki ve dinî duyguların zayıflamasına paralel olarak artan hastalıklardan biri olan rüşvet, fert ve toplum haklarının çiğnenmesine yol açmaktadır. En tabii hakların bile rüşvetsiz elde edilemediği bir toplumda sevgi, saygı, emniyet, huzur ve itimattan söz edilemez. İnsanın canı ve ırzı nasıl dokunulmazsa, malı da öylece mukaddestir, dokunulmazdır. Haram kazanç elde etme yollarından biri olan rüşvetin yaygınlaştığı toplumlarda mal emniyetinden bahsedilemez.

Para karşılığında elde edilen haksız menfaatler, esas hak sahiplerini mağdur etmekte ve mülkün temeli olan adalet sarsılmaktadır.

Rüşvet son derece büyük haksızlıklara yol açan toplumsal bir hastalıktır. Bu hastalığa dikkat çeken Allah Resûlu bu çirkin fiili işleyenleri caydırıcı önemli ifadelerde bulunmuştur. Bu ifadelerden biri de hiç şüphesiz "Rüşvet alan da veren de ateştedir" şeklinde ifade edilenidir. Evet, haksızlıkların en büyüğü olan rüşvet yol açtığı bu haksız durumlarla kendi şahsi kamet ve kabiliyetleri ile asla gelemeyecekleri mevkilere hak etmeyen insanların işgal etmesine yol açmaktadır. Bu ise başlı başına hem kişisel hem de toplumsal anlamda bir hak ihlalidir. Ehliyet sahibi olmayan insanların toplumu sevk ve idaresi düşünülünce rüşvetin ne kadar amansız bir toplumsal hastalık olduğu ve onunla ne kadar büyük bir haksızlık yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

h) Kul Hakkını İlgilendiren Alışveriş Şekilleri

Yasaklanan alışveriş şekilleri genel olarak, yapılan alışverişin konusunda veya herhangi bir unsurunda oluşabilecek belirsizlik veya bilinmezlik sebebiyle yasaklanan satımlardır.

---

264 Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî* 1/665; Hasan Akay, *İslâmi Terimler Sözlüğü* 398

Dolayısıyla alışverişte tarafların neyi, nasıl ve hangi şartlarda sattığını ve aldığını akid esnasında bilmeleri şarttır.

Diğer yasaklanan satım şekli ise, zarar ve aldatma sebebiyle yasaklanan satımlardır. Bu da birkaç türlü olabilir.

a) Satım üzerine satım, pazarlık üzerine pazarlık yapmak: Hadiste "*Bir kimse din kardeşinin satımı üzerine satım yapmasın*"[265] buyrulmuştur. Mal sahibi ile o malı satın almak arzusunda olan kişinin henüz akdi gerçekleştirmemekle birlikte satım üzerinde görüştükleri sırada üçüncü şahsın mal sahibine, "Ben bu mala daha fazla veririm." demesi ya da o malı almak isteyen kişiye, "Bu maldan daha iyisini sana daha ucuza satarım." demesi ile bu durum gerçekleşir. Bu davranışın, taraflar bir fiyat üzerinde anlaşma sürecinde iken (alma ve satma eğilimi belirdikten sonra) yapılması haramdır. Ancak malı almak isteyen kişi kendisi vazgeçtikten sonra ya da izin verdikten sonra o mala başkalarının talip olmasında hiçbir sakınca yoktur.

İslâm hukukçularının çoğunluğu bu hususta müslüman-zimmî ayırımı yapmaksızın, bu hükmün zimmînin alım satımı ve pazarlığı için de geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü burada bir kul hakkının ihlâli söz konusudur. İnsan hakları, kul hakları konusunda İslâm dini herkese eşit davranılmasını ve saygı gösterilmesini tavsiye etmiştir.

b) Pazara mal getiren üreticiyi yolda karşılamak: Allah Resûlü, şehire mal getiren kafilenin şehire varmadan yolda karşılanıp malının satın alınmasını yasaklamıştır.[266] Bu da iki türlü olur:

1. Esnaftan birinin şehire mal getirmekte olan kafileyi karşılayıp, getirdiği bütün malları satın alması ve şehirde bu maldan bulunmadığı için onları istediği fiyata satması.

---

[265] Müslim, *Nikâh* 49; *Büyû'* 7, 8, 11

[266] Buhârî, *Büyû'* 72; *İcâre* 11, 19

2. Fiyatlardan habersiz olan kafileyi yolda karşılayıp, getirdikleri malları, rayiç fiyatının altında bir fiyatla satın alması.

c) Şehirlinin köylü adına satması: Hz. Peygamber, "Şehirli köylü adına satım yapmasın. Halkı kendi hâline bırakın; Allah halkın bir kısmıyla diğer kısmını rızıklandırsın." buyurmuştur.[267] Şehirlinin elinde tuttuğu malları şehir halkına satmayıp, daha pahalı olarak dışarıdan gelenlere satması da bu tür bir satımdır. Yasak sebebi, şehirdekilerin zarara uğramalarıdır.

d) Hileli artırma (neceş): Allah Resûlü neceşi yasaklamıştır. Neceş, satın almak niyeti olmadığı hâlde, başkalarını kandırmak maksadıyla, satışa arz edilmiş bir malı överek veya benzeri şeyler yaparak fiyatını yükseltmeye çalışmak şeklinde açıklanmaktadır. Diğer bir anlatımla neceş, müşteri kızıştırarak fiyatların yükselmesini sağlamaktır. Bu da beraberinde kul hakkı ihlallerini getirecek bir satım şeklidir.

Günümüzde birinci kalite olmayan malını öyle göstermeye çalışan, malında kusur bulunduğu hâlde malını överek fiyatını yükseltmeye çalışan esnaf hile yapıyor demektir ve yaptığı bu iş haramdır.

Bu arada harama yol açan satımlar da bulunmaktadır: İslâm hukuku eserlerinde harama yol açan satımın en belirgin örneği olarak ele alınan mesele "şarap üreticisine üzüm satma" konusudur. Bir âyette, "*İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve aşırılık hususunda yardımlaşmayın.*" (Mâide, 5/2) buyrulmaktadır.

i) Kul Hakkı ile İlgili Diğer Kazanç Yolları

Bu maddelerin her birinde asıl nokta bunların zaten kul hakkı ihlali olduğundan dolayı beraberinde getirdiği gelirlerin

[267] Müslim, *Büyû'* 21

de haram olmasıdır. İçlerinde kul hakkı ihlalini de barındıran, haram olan diğer kazanç yollarını şu şekilde sıralayalım:

Uyuşturucu ticaretinden elde edilen kazançlar. İslâm, sarhoşluk verici şeylerden para kazanmayı şiddetle yasaklamış ve böylece; ticareti yasak olunca kullanımı tabana yaymayı da engellemiştir. Bir insanın uyuşturucu kullanmasına vesile olmak, onun maddî ve manevî buhranlar geçirmesine neden olmak, sağlıklı bir bünyeyi ifsat etmek, bir kalbi öldürmek, bir aileyi dağıtmak, bir hazineyi tarumar etmektir. Hal böyle olunca da bu vesilelik doğrudan doğruya bir hak ihlalidir.

Şans oyunlarından elde edilen gelirler. Mâide Sûresi'nin 90. âyetinde şans oyunlarının da yasaklandığını görüyoruz. Değil kumar oynamak, kumara kapı aralar diye Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şu hadislerinde olduğu gibi kumara giden yolları bile kapamıştır: "Kim arkadaşına, gel kumar oynayalım derse (arkasından keffareten) hemen sadaka versin." Aynen kumar illetinde de ifade edildiği gibi bu da kul hakkını ihlal eden, en azından kişinin kendi ailesinin hukukunu çiğnemesine yol açan bir hak ihlalidir.

Fuhuştan, fuhuş ticaretinden ve fuhşa götüren yollardan elde edilen gelirler. Kur'ân, fuhuş yapmayı yasaklamıştır. Fuhşa sebep olan davranışların da şu âyetle haram kılındığını biliyoruz: "Zinaya yaklaşmayın, gerçekten o, çirkin bir hayâsızlık ve çok kötü bir yoldur/davranıştır." Fuhşun neseplerin karışmasına sebebiyet verdiği ve hiç günahı olmayan çocukların hakkına girmek manası taşıdığı akıldan çıkarılmamalıdır.

Falcılık ve medyumluk yaparak gaybdan haber verme neticesinde elde edilen kazançlar. Bunların çoğu doğru olmadığı gibi bu yolla insanları kandırmak da kul hakkını ihlal sayılır.

Zekâtı verilmedik malın, sermaye sahibinin uhdesinde kalması ve onu yemesi de haram bir tasarruftur. Zekâtta başkalarının hakkı olduğunu bizzat Kur'ân bildirir.

Mirasta başkasının hakkını gasbedip gelir elde etmek de helâl değildir. Gasp başlı başına bir kul hakkı ihlalidir.

Zorlanan kimsenin (mükreh) alışverişi: Bir kimse zorlama sonucu bir malını satmak zorunda kalsa bu muâmele yürürlük kazanmaz. Kişiyi bir işe veya alışverişe zorlamak kul hakkı ihlalidir.

Haksızlığa uğrama korkusu (telcie) yüzünden satış: Zulüm ve haksızlığa uğrayıp mallarını kaybetmekten korkan kimsenin yapacağı satış Hanefîlere göre "fasit", Hanbelîlere göre "batıl"dır. Günümüzde bazı şehir imar planlarında göstermelik yeşil alanlar ilân edip, bu yöredeki arsaları ucuz olarak elde ettikten sonra bu bölgeyi yeşil alan olmaktan çıkarma durumunda telcie satışı, söz konusu olur. Çünkü arsa sahipleri, arsaları tamamen ellerinden çıkacağı izlenimi uyandırılarak baskı altına alınmış sayılır. Bu baskının ve zorlamanın kul hakkı ihlali olduğu açıktır.

Alışveriş Esnasında Yemin Etmek

Alışveriş yaparken yemin etmek yasaklanmıştır: "Ey tüccarlar! Şeytan ve günah (yalan) yemin ve yararsız (boş) laf, alışverişte hazır bulunur. Alışverişinizi sadaka ile karıştırın!"[268] hadisi bunu anlatır.

"Alışverişte yemin etmekten sakınınız. Çünkü yemin önce malınıza revaç ve rağbet kazandırır, sonra malınızı mahveder, bereketini giderir"[269] hadisinden de anlaşılacağı gibi, kişinin

268 Ebû Davud, *Büyû'* 1; Nesâî, *Eyman* 22, 23, *Büyû'* 4; Tirmizî, *Büyû'* 4; İbn Mâce, *Ticârât* 3

269 Buhârî, *Büyû'* 26; Müslim, *Musakat* 131; Nesâî, *Büyû'* 5; Ebû Davud, *Büyû'* 6; İbn Mâce, *Ticârât* 30

malını satmak için yemin etmesinin caiz olmadığı ifade edilmektedir. Yemin etmek iki şekilde olur:

a) Yalan yere yani malda olmayan bir özelliğin olduğunu iddia ederek, bir kusurunu gizleyerek veya kendisine pahalıya mâl olduğunu söyleyerek yemin etmek. Şüphesiz yalan yere edilen yemin, ticaretin dışında olduğu gibi ticarette de haramdır, son derece günahtır ve kul hakkını ihlaldir.

b) Yalan yere olmamakla birlikte, malın revaç bulmasını, satışını sağlamak için edilen yemin. Yalan olmasa bile satış esnasında yemin etmek doğru değildir.

Yemin, görünüşte malın satımına fayda sağlasa da, bu hayırlı bir satış değildir ve sonuçta bereketini götürür. Şu hadis de konu ile direk ilgilidir: "Üç kişi vardır ki, kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elim bir azap da vardır: Bunlar, elbisesini (kibrinden dolayı) ayak topuklarının aşağısına kadar sarkıtan, verdiğini başa kakan ve yalan yeminle malına revaç, rağbet sağlayan kimselerdir."[270]

Rekabet Kurallarına Uymamak

Prof. Dr. Süleyman Uludağ, iki çeşit rekabet olduğunu şu şekilde açıklar:

"1- *Haklı rekabet:* Aynı malı ve hizmeti üretenlerin daha kaliteli ve daha ucuz mallar üretmek için rekabete girişmeleri, bunlardan her birinin pazardaki payını genişletmek üzere haklı usullerle yarışa girmeleri caizdir. Hatta toplum yararına olan güzel bir şeydir. Çünkü çok sayıdaki tüketici böyle bir rekabetten faydalanır.

2- *Haksız rekabet:* Aynı malı veya hizmeti üretenlerden birinin veya bazılarının daha fazla müşteri çekerek pazardaki payını genişletmek için ürettiği malı ve verdiği hizmeti gerçekleri yansıtmayacak şekilde tanıtması ve övmesi, rakiplerinin ürettikleri mal ve hizmetleri kötülemesi ve

---

270 Tirmizî, *Büyû'* 5; İbn Mâce, *Ticârât* 30

böylece onların pazardaki paylarını daraltması, bazı hâllerde tamamıyla silmesi ve iflaslarına sebep olması hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü böyle bir ticaret yalana dayanır, kardeşlik hukukuna aykırıdır. Kin ve düşmanlık meydana getirir, tekelleşmeye sebep olur.

Ürettikleri malları ve o malların logolarını, renklerini başka büyük markalara benzeterek birebir veya insanların aldanabilecekleri kadar benzerlikte yapmak da bir anlamda haksız rekabete örnektir. Zira günümüz piyasasında yaptığı reklam ve tanıtımlarla ürettiği malını marka hâline getiren bir müteşebbis, bir başka yanda hiçbir masraf yapmadan söz konusu malın benzerini, aynısını üreterek onun hakkına el uzatabiliyor.

Bazı firmaların, o alanda faaliyet gösteren güçsüz firmaları yok etmek ve silmek için aşırı şekilde fiyat kırmaları da caiz değildir. Kıran kırana ticaret İslâm'daki kardeşlik, merhamet, şefkat ve insaf ilkelerine aykırıdır. Gayri müslimlere bile böyle davranmak caiz değildir.

Doğruları yansıtan reklâm, mal ve hizmet tanıtımı da caizdir. Fakat doğruları yansıtmıyor; hile, yalan ve yanlış bilgiler içeriyorsa caiz değildir.

Belli iş, hizmet ve üretim alanlarında tekel kurmak, aynı alanda faaliyet gösteren kişi ve kuruluşların bir şekilde faaliyet göstermelerini engellemek, tekel kurulan sahada keyfi bir şekilde fiyatlarla oynamak da caiz değildir. Zira bu durum, tüketiciye zarar verir ve onun çeşitli mallar ve hizmetler arasında tercih yapma imkân ve hakkını elinden alır.

Hukuk ve kanunlar çerçevesinde yürütülen ticaret, sanat ve ziraat gibi caizdir; dine, halka ve ülkeye yararlı olma amacı güder ve buna riayetle yapılırsa sevaptır, ibadet değilse bile ibadet gibidir. Ama ahlâk ölçüleri içinde yapılan ticaret daha sevaptır."[271]

Görülüyor ki bütün ticarî faaliyetler, alış verişler, beşerî ilişkilerin temelinde bir başkasının zarar görmeme prensibi var. Sosyal ilişkilerde olsun ticari faaliyetlerde olsun fark etmez önemli olan kişinin zarar görmemesi, rencide olmaması, üzülmemesi herhangi bir menfaatine zarar gelmemesidir. Bu esas kul hakkının üzerimizde kalmaması için hayatın bütün kade-

---

271 Süleyman Uludağ, *Yenidünya Dergisi*, Eylül 2000

melerinde son derece dikkat etmemiz gereken davranışların başında geliyor.

Çoğu zaman insanlar bu önemli düsturu önemsemeyerek olayı geçiştirebiliyorlar. Oysa onların geçiştirdiklerini Allah geçiştirmiyor. Bir insanın hakkında konuşulurken, ya da herhangi bir hak konuşulurken "Ne olacak ki, bu hak küçük, dolayısıyla önemsiz" mantığı son derece yanlış bir mantıktır. Allah'ın yanında günahın önemlisi veya önemsizi olmadığı gibi, hakkın da büyüğü, küçüğü olmaz. Hak haktır ve küçük de olsa hak edene aittir ve iade edilmelidir.

Spekülatif Müdahalelerde Bulunmak

Mal fiyatlarını yapay olarak yükseltecek spekülatif müdahaleler de dinimizde yasaklanmıştır. Bunun başkasının hakkını ihlal manası taşıdığı da aşikârdır. Şu hadisler bunu anlatmaktadır:

Ebû Hureyre (radıyallahu anh) der ki: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şehirlinin köylü adına alışveriş yapmasını, alıcı olmadığı hâlde alıcı imiş gibi görünüp yüksek fiyat vererek fiyatı artırmayı, iki kimsenin başlattığı alışveriş muamelesi tamamlanmadan bir başkasının aynı mal üzerinde alışverişe girmesini, bir kız istenmiş iken ona talip (dünürcü) olmayı, bir kadının -kız kardeşinin kabındakini almak için-kocasına onu boşamasını talep etmesini yasakladı."[272]

"Kişi, din kardeşinin satışı üzerine satış yapamaz ve onun pazarlığı üzerine pazarlık etmez."[273]

"Malı satın alamayacaksanız, müşteri kızıştırmak için fiyat artırmayınız."[274]

---

272 Buhârî, *Büyû'* 58, 70, 71, *Şurut* 8, 11; Müslim, *Nikah* 38, 39, 51, 52

273 Buhârî, *Büyû'* 58, 64, 71, *Şurut* 8, *Nikah* 45; Müslim, *Nikah*, 17, *Büyû'* 45, 48; Tirmizî, *Nikah* 38, *Büyû'*, 57

274 Buhârî, *Büyû'* 58, 64; Müslim, *Büyû'* 11; Tirmizî, *Büyû'* 65; Ebû Davud, *Büyû'* 44; Nesâî, *Buyû* 17, 19, 21; İbn Mâce, *Ticârât* 14; Darimi, *Büyû'* 33; Muvatta, *Büyû'* 96

Özellikle günümüz ekonomi dünyasında bütün dünya piyasalarını bir anda etkisi altına alan olaylar yaşanmaktadır. Ve kimin hangi sözü neye mal olacak, bu işten kimler zarar görecek hepsi aşağı yukarı belli durumdadır. Konuşması veya tavırlarıyla piyasayı allak bullak etme konumunda bulunanlar, her söz ve davranışlarına mutlak surette çok dikkat etmek zorundadırlar. Çünkü olumsuz ifade ve görüntü durumlarında piyasalarda gerçekleşen dalgalanmalara anında dışarıdan kötü niyetli yerli ve yabancı spekülatörler de müdahale ederek çoğu zaman korumasız durumda olan katılımcıların zarar görmelerine neden oluyorlar.

Ve bu hak öylesine bir anda karşıdaki mağdur ile görüşülerek helâllik istenecek kadar telafisi kolay olan bir hak değildir. İletişim çağının etkisiyle bir insan günümüz piyasasında pek çok etkilere sahip olabiliyor. Böyle bir durumda hakkına girdiği kişilerin ya da zarar görmelerine yol açtığı insanların sayısı çok fazla olabiliyor. Böyle bir durumda kişi helâlleşmek istediğinde ne kadar zor ve belki imkânsız bir durumla karşı karşıya kaldığını takdir etmek zor olmasa gerektir. Her ne kadar alışverişler karşılıklı rızaya göre oluyorsa da bunun üzerinde bir etkiye sahip olanların bilerek, isteyerek, belki plan ve proje hazırlayarak yaptıkları spekülatif müdahalelerin kul hakkı ihlali olduğu açıktır.

Borcunu Zamanında Ödememek

Dinimizde hangi tür olursa olsun mevcut bir borcun ödenmesi dinî bir yükümlülük, ödenmemesi ise kul hakkının ihlâli ve gasp olarak nitelendirilmiştir.

Borçlar zamanında ödenmelidir. Peygamberimiz buyurur ki: "Zenginin ödemeyi savsaklaması zulümdür."[275] Bu da me-

---

[275] Buhârî, *Havâlât* 1, 2

selenin direk kul hakkını ihlal demek olduğunu gösterir. Borç ilişkisinde asıl olan tarafların borçlarını, gerektiği zaman ve şekilde ödemesidir. Borcun aynen yerine getirilmesi mümkün olmazsa bedeli ödenir. Ancak bu bedel bir yönüyle tazminat özelliği taşıdığından alacaklının fiilen mahrum kaldığı menfaatin, hatta bazı durumlarda kuvvetle muhtemel menfaatlerin de tazmini gerekebilir.

Kur'ân'da borç ilişkilerinin yazılması, şahit veya rehin gibi ispatı kolaylaştırıcı vasıtaların kullanılması istenmiştir.[276]

Halkımız arasında genel olarak borcu kayıt altına almama, yazmama sorunu vardır. Bu durum, borç alımında, ticari faaliyetlerde de söz konusu. Geleneklerden gelen ve güvene dayalı bir ilişki içerisinde sürüp giden bu tarz alışverişlerden sonra kişinin karşıdakine verdiği bir malı ya da nakit borcu bir tarafa yazması sanki bir güvensizlik gibi ya da ayıpmış gibi algılanmasına yol açmaktadır. Oysa yüce kitabımız Kur'ân bize borcun mutlak surette yazılmasını emrediyor. Bunu ifade ederken de hiç şüphesiz insanın nisyanla yani unutkanlıkla malul oluşuna dikkat çekiyor. Bu itibarla şayet Allah'ın emri gereği ortada şahitler huzurunda kaleme alınmış bir sözleşme yoksa, o zaman herkes kendi söylediklerinin doğruluğunu ispata çalışıyor ki o da hem dostlar hem akrabalar hem de alış veriş yapan insanların arasının bozulmasına, bir anlamda huzurun kaçmasına yol açıyor. Ve bu durum genellikle kul hakkı ihlallerini beraberinde getiriyor. Oysa emri ilahiye uyularak borç veya alış veriş bir kenara not edilse ve bu iki tarafa da imza karşılığı dağıtılsa ortada belki de itiraz edecek bir durum kalmayacak, murad-ı ilahi de gerçekleşerek huzursuzluğa giden yollardan biri daha ortadan kaldırılmış olacak. Bu Kur'ân emrini güvensizlik olarak algılamak, kendisine iyilik yapmaya çalışan bir kardeşi

276 Bkz. Bakara, 2/282-283

yanlış şekilde itham etmek de doğrudan bir kul hakkıdır ve bu yüzden bu hususa çok dikkat edilmelidir.

Bir kimsenin borcunu ödemediğini bildiği hâlde "ödedim" diye yemin etmesi, büyük günahtır ve sahibine çok ağır bir vebal yükler. Bu kasıtlı yanlışlığın bağışlanması için kefâret yeterli olmaz. Yalan yere yemin eden kimse bol tövbe ve istiğfarda bulunmalı, bir daha böyle bir hataya düşmemeye karar vermeli, yemin sebebiyle zayi olan hakları da ödeyip sahiplerinden helâllik istemelidir. İmam Şâfiî'ye göre böyle bir yemin için de kefâret gerekir. Ancak bu kefâret kul hakkını düşürmez. Umulur ki Allah hakkının düşmesine, Allah'ın bağışlamasına vesile olur.

Simsarlık

Komisyonculuk, aracılık demektir. Ticaret alanında çok yaygın olan bu uygulama ile, alıcı ile satıcı veya bir başka tabirle üretici ile tüketici yüz yüze gelmemektedir.

Günümüzde komisyonculuk alışveriş yani ev, oto, sebze.. vb. alanların yanı sıra, kiralama işlerinde de müracaat edilen bir usuldür. Komisyonculuk veya simsarlıkta, ticari ahlâksızlıklara sebebiyet vermemek, üretici ve tüketiciyi aldatmamak, piyasanın aşırı yükselmesine imkân vermemek, stokçuluk yapmamak, gibi hususlara riayet edilmelidir. Aksi takdirde kul hakkı ihlali olacaktır.

Ticari alanda söylediğimiz kâr-zarar, aldatma, piyasayı yükseltme gibi unsurlara bu alanda da dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlara dikkat edilmediği takdirde malın üretilmesi veya imal edilmesinde hiçbir emeği, çabası, alın teri, sermayesi bulunmayan bir kişi, başkasının alın teri üzerinden para kazanacaktır. Bu durumda üretici daha az kâr edecek, tüketici o malı daha pahalıya alacak ve orada başkasının emeğinden beslenen

asalak bir sınıf türeyecektir. Aynı zamanda bu uygulama ile piyasa fiyatları yapay ve gereksiz yere yükselmiş olacaktır.

Yapılan işten hiç kimse haksız kazanç elde etmeyecek ve bu haksızlıktan hiç kimse zarar görmeyecek, kimse haksızlığa uğramayacaksa bu manada bir komisyonculukta zarar yoktur.

13. Kamu Haklarını İhlal Etmek

Kamu hakkı, adı üzerinde kamunun yani toplumun, günümüz ifadesiyle kamuoyunun hakkı demektir. Burada da görülüyor ki koca bir topluluğun hakkı bulunuyor. Hani günümüzde "Tüyü bitmemiş yetim hakkı" diye kullanılan bir deyim vardır ya işte bu deyimin içerisinde kamu hakları da var. Zira kamunun içerisinde binlerce tüyü bitmemiş yetim vardır. Bu hakları ihlalde hakları helâl ettirmek çok zor ve hatta imkânsız gibidir. Çünkü bir noktadan sonra haklarını yediğiniz insanları, hem de binlerce insanı tek tek bulup hakkını helâl ettirmenin elbette ki imkânı yoktur. Öyleyse bu hakları hiç mi hiç ihlal etmemeliyiz.

Kamu hakkının söz konusu olduğu pek çok yerde kul hakkı da söz konusudur. Zira kamuyu ilgilendiren bir görev veya makam bütün insanların yararına kullanılmalıdır.

Mesela, "devletin malı deniz, yemeyen ….." anlayışı insanların haklarını ihlal eden çok çarpık bir düşüncedir ki ilgili herkesin helâlliği alınmadan bunun vebalinden kurtulmak mümkün değildir. "Ben yapmasam başkaları aynı şeyi yapacak" mantığı da bu şekilde bir davranışın gerekçesi olamaz. Mümin olan, Allah'a hesap vereceği endişesini her an içinde taşıyan insan, başkaları gibi değil, olması gerektiği şekilde hareket etmeli ve kul hakkını ihlale götüren davranışlardan katiyen uzak durmalıdır.

İnsanlara açık ihalelerde de aynı durum söz konusudur.

"İhaleye fesat karıştırmak" suçu aslında kul hakkını ihlali de içeren büyük bir cürümdür. Şahsî menfaat sağlamak için insanları aldatmak, ihalenin ilgili olduğu işi daha verimli ve dürüstçe yapacak insanlara engel olmak gibi pek çok hususu da içeren böyle bir davranışın insanların hukukunu ilgilendiren ne büyük tehlike içerdiği her türlü izahtan uzaktır.

Çalıştığı kamu kuruluşunda kamu mallarını şahsî işlerinde kullanmamak da kul hakları açısından önem arz etmektedir. Kul hakkını anlattığımız yerlerde yer yer değinmeye çalıştığımız "güçlü bir irade, sağlam bir karakter" özelliği en çok bu tür haklarda inanan insana yardımcı olacaktır. Sözgelimi insanın çalıştığı devlet veya bir özel şirkette şahsî işlerinde kullandığı bir tek sayfa, bir satır yazı, bir sayfa fotokopi gibi bazılarınca çok basit gibi görünen küçük durumlara bile dikkat etmek gerçekten sağlam bir iman gerektiriyor. Çalıştığımız müessesede, oranın sahibinin ya da yetkilisinin izni olmadan şahsî işlerimiz için kullandığımız kamu malında bile yeri zamanı geldiğinde hesaba çekileceğiz.

Konu ile ilgili şu olay kayda değerdir:

Hazreti Ömer (radıyallahu anh) *bir gece makamında iken ashabtan biri ziyaretine gelir. Selam verir. Selamı alınmamıştır. Oturur. Ömer işiyle meşguldür. Sahabe bekler. Ömer çalışır. Selam alınmamış, yüzüne bile bakılmamıştır. İş biter. Ömer mumu söndürür. Bir başka mumu yakar. O anda selamını alır. Konuşmaya başlar. Sahabe sorar:*

– Ya Ömer, niçin hemen selamımı almadın ve niçin bir mumu söndürüp diğer mumu yaktın ve ondan sonra benle konuşmaya başladın? Hazreti Ömer (radıyallahu anh)*:*

– Evvelki mum devletin hazinesinden alınmıştı. O yanarken özel işlerimle meşgul olsaydım Allah indinde mes"ul olurdum. Seninle devlet işi konuşmayacağımız için kendi cebimden al-

mış olduğum mumu yaktım, ondan sonra seninle meşgul olmaya başladım. Sahabenin gözleri yaşarır, ellerini kaldırarak şöyle dua eder:

– Ya Rabbi! Hattab oğlu Ömer"i bizim başımızdan eksik etme!

Bugün belki birçoklarınca "olur mu böyle bir şey, olabilir mi?" diyerek burun kıvrılan, dalga geçilen bu misal geçmişte yaşanan bir vak'adır. Bu örnek bize devletin malını bu kadar hassas kullanmamız gerektiğini hatırlatıyor. Tüyü bitmemiş yetimin hakkını ihlal etmek istemiyorsak kul hakkına bu derece önem vermeliyiz.

Hak edilmeyen şeylerin hak edilmiş gibi gösterilmesi ve davranılması da bir çeşit kul hakkını ihlal olarak değerlendirilebilir. Bir makam için açılan bir imtihanı geçemediği hâlde geçmiş gibi göstermek, hak etmediği bir makama torpil denilen adam kayırmacılığı ile atama yapmak, hak etmediği ve karşılığı olmayan bir mükâfata konmak gibi davranışlar hep kul hakkını ihlal olarak algılanması gereken işler cümlesindendir.

Şahsî çıkarlar uğruna kamunun haklarını ihlal etmek, kamu malını zimmetine geçirmek, kaçak elektrik ve su kullanmak, vergi kaçırmak, görevi kötüye kullanmak, kamu hizmeti verirken insanlar arasında ayırım yapmak, adam kayırmak, adaleti gözetmemek gibi her türlü olumsuz tavır ve davranışlar gerçek bir müminin asla yapmaması gereken hak ihlalleridir.

Bu durumlarda bu hakkın sahibi bütün insanlardan helâllik almak gerekecektir. Bu makamlarda bulunanların özellikle dikkat etmeleri icap etmektedir. Attıkları her bir adımın, söyledikleri her bir sözün, yaptıkları her bir işin mutlaka bir yerlerde birilerinin işine yaradığını, birileri tarafından kullanılacağını hesap etmeli ve kendilerini kullandırmamaya dikkat etmeleri gerekmektedir. Allah inancı taşıyan her bir idareci veya insan

en başta razı etmesi gereken olarak karşısında tek bir makam olarak Allah'ı görmeli.

14. Zina İftirası, Namus ve Şerefe Leke Süren Beyanlar

Zina, neslin muhafazası için Cenâb-ı Hak tarafından konulan yasakların başında gelmektedir. İnsanların ırk, soy ve soplarını koruyup, neslin bozulmasına meydan verecek yolları ve engelleri kaldırmayı hedeflemektedir. Mesela İslâm, nesli dejenere eden zinayı ve ona götüren yolları yasaklamış ve işlemek bir yana zinaya yaklaşmamayı (yaklaşmayı kesin bir dille yasaklamıştır.) emretmiştir. Burada şuna dikkat etmek gerekiyor: Zinadan çok zina iftirası konumuzu ilgilendiriyor. Zira böyle bir iftira durumunda iftiraya uğrayan kişinin toplum içersindeki durumu son derece yara almaktadır. Bu ise bir insanın bir anda tahammül edebileceği bir durum değildir. Böyle bir durumda bir kişinin uğradığı maddî manevî zarar, kaybettiği şeref ve haysiyetinin yerini ne doldurabilir.? Evet doğrudan bir kul ihlaline örnek olan böyle bir durumda kişi bırakın zina iftirası gibi büyük bir günahı, efendimizin emri gereği böyle bir günahı araştırması, açıklaması gibi bir sürü günahı beraberinde işliyor demektir.

Evet, dinimiz, müminlere eziyet etmenin apaçık günah olduğunu beyan etmiştir. Böylece zina iftirasında bulunmak, namus ve şerefe leke sürücü her türlü söz ve davranış dinimizde yasaklanmıştır ki bunlar aynı zamanda kul hakkını ihlal manası taşır. Ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "*Mümin erkekleri ve mümin kadınları yapmadıkları bir işten dolayı suçlayanlara gelince, onlar iftira atma suçu işlemiş ve böylece açık bir günaha girmiş olurlar.*" (Ahzab, 33/58)

Bir hadis-i şerifte Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "*Namuslu, kendi hâlinde olan/bir şeyden habersiz masum mümin kadın-*

lara zina iftirasında bulunma"yı en büyük yedi günahtan biri olarak saymıştır.[277] Kendisi hakkında ortaya atılan kişinin itibarını, ailevî hayatını ve geleceğini etkileyen böyle bir iftira, kul hakkını ihlalden başka bir şey değildir.

Hiçbir müslüman diğer müslümanın nesebine dil uzatma, laf söyleme hakkına da sahip değildir ve Müslümana yapılacak en büyük kötülük de budur. Bu da iki şekilde olur. Biri, kişinin kendi öz babasını bırakıp babasının başka birisi olduğunu söylemesi veya bu izlenimi verecek şekilde konuşmasıdır. İkincisi ise birilerinin kalkıp bir başkasının nesebi hakkında ileri geri söz söylemesidir. İkisi de yasak ve haramdır. Müslüman bunun yasak olduğunu bile bile ve helâl sayarak böyle bir iddiada bulunursa açıkça küfre girmiş olur. Helal kabul etmeyip böyle davranırsa cahiliye insanları ve kâfirlerde görülen bir işi yapmış olur. Bir kimsenin gayri meşru bir şekilde dünyaya geldiğini ifade eden her türlü söz de bu kapsama girer. Bunu anlatan hadiste şöyle buyurulur: "*Nesebe dil uzatmak ve yüksek sesle ölüye ağlamak, halk arasında yerleşmiş küfür niteliği taşıyan iki huydur.*"[278]

İnsanların soy ve soplarına dil uzatmak bir kul hakkı ihlali olup ilgili kişilerin hepsinin helâlliğini almakla ve Cenâb-ı Hakk'ın affetmesiyle bağışlanabilir.

15. Çevre ile Alâkalı Kul Hakları

İnsanların topluca yaşamaları bir zorunluluktur. Beraber yaşamada uyulması gereken bir takım kurallar bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri de çevrenin temiz tutulması ve çevreyi kirletici hususlara karşı duyarlı olunmasıdır.

Özellikle büyük şehirlerde karşılaşılan bazı alışkanlıklar bera-

---

277 Buhârî, *tıb*, 48; Müslim, *iman*, 38

278 Buhârî, *Menâkıbü'l–ensâr* 23; Müslim, *İman* 121, *Cenâiz* 29

berinde ciddi bir şekilde kul hakkı ihlallerini getiriyor. Sözgelimi yaşadığı küçük kasaba ya da daha önce çevresi müsait olduğu için sofra bezini ya da yorganını, battaniyesini pencere veya balkondan çok rahat bir şekilde silkeleyerek tozunu alan kimseler bulunuyor. Bunlar, o an balkon ya da pencerenin önünden geçen veya oyun alanı olarak o daracık sokağı kullanan çocukların üzerine o kiri, pisi ve toz zerreciklerini boca ediyor.

Daha çok erkeklerin yaptığı bir başka çevre felaketi ise kendisini tükürük ve balgam olarak gösteriyor. Oysa dinimiz temizliği emrederken, çevre temizliğine de son derece önem veriyor. Fatih Sultan Mehmed Hazretlerinin koca İstanbul sokaklarında kireç torbaları ile sokaklardaki tükürüklerin üzerine kireç tozu döken görevliler tayin etmesi ne kadar muhteşem güzel bir örnek olarak duruyor karşımızda.

Balgam veya tükürüğün bir tek insanın bile yüzünü ekşitmesine, iğrenmesine yol açması, onu huzursuz etmesi kul hakkı ihlali olabilir. O gün akşama kadar veya o iğrenilen şey orada kaldığı sürece ondan etkilenen bütün insanların hakkına girilmiş olabilir. Evet, bir kez daha insan olmak zor diyoruz. Günümüzde ıslak mendiller, kuru peçete ve mendilleri elde etmek o kadar kolay ki, bunları kullanmayıp çevreyi kirleterek insanları rahatsız etmenin elbette ki bir bedeli olmalı ve bu bedel bazen asla küçümsenmeyecek bir bedel olabilir ki rabbim bu bedeli ödeyenlerden değil, tertemiz bir hayat yaşayan, yaşadığı çevrede insanlara ve tabiata, sokaklara da saygıda kusur etmeyen insanlardan eylesin diye dua edelim.

Bulunduğu şehrin, iş hayatının kurallarına uygun olmayarak çevreyi kirletici her türlü davranışın kul hakkını ihlal manası taşıdığı ifade edilebilir. Hatta apartman dairelerinde veya site içinde uyulması gereken çevre temizliği kurallarına uymayanların da yine komşularının haklarını ihlal ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Fabrika bacalarında olması gereken filtreleme sistemlerinin olmaması da havayı kirleten dolayısıyla insanların genel sağlığını ilgilendiren önemli bir husustur. Bu açıdan iş yerlerinin fabrika bacalarından çıkan ve insanları zehirleyen gaz ve dumanlara gereken tedbirin alınması gerekiyor. Çünkü atıkların etkisiyle zarar gören çevre ve insanların bütünüyle çok ciddi bir hak ihlaline girilmiş olabilir.

Deniz gibi yerlere akıtılan atıkların da insan sağlığını tehdit etmeyecek şekilde düzenlenmesi kul hakkı ihlallerinin olmaması için bir zorunluluktur.

İnsan sağlığını tehdit eden, tehlikeye atan ve riske sokan her türlü davranış, bu davranışları yapanlar tarafından bir kul hakkı ihlali olarak değerlendirilebilir. Hastanelerde gereken tedbiri almayıp, gerek teknik yetersizlik sebebiyle gerekse kişisel ihmal neticesi insanların hayatlarına verilen maddî veya manevî zararlar ile ölüm vakalarının da birer kul hakkı ihlali olduğunu söylemek mümkündür. İnsan sağlığı ile ilgili ilaçların yan tesirlerini insanlardan gizleyip ticarî endişelerle bunu belirtmeleri gereken makam ve yerlerde ifade etmemeleri de doğrudan bir kul hakkı ihlalidir.

Kurban kesmenin ve etini ihtiyaç sahiplerine dağıtmanın sevabını, çevre kirliliği meydana getirerek böylece bir açıdan kul haklarını ihlâl ederek azaltmamak gerekir. Bunların bütün insanlarla ilgili kul hakkı ihlali olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

a) Yüksek Sesle Müzik Dinlemek

Gürültü kirlilikleri de kul haklarını yakından ilgilendiren bir durumdur. Özellikle günümüz dünyasında iç içe kurulan apartman ve siteler içerisinde yaşayan insanların gürültü kirliliğine son derece dikkat etmeleri gerekiyor. İşlerinden yorgun bir şekil-

de evlerine dinlenmek üzere gelen çalışanların dinlenme hakları vardır. Bu haklara saygılı olmalı, yüksek sesle müzik dinleyerek başkalarını rahatsız etmemeliyiz. Gece yarıları bu konu daha çok dikkat istiyor. Birçoklarımız evlerimizdeki yüksek ses yüzünden komşunun yan duvarımıza veya alttan üstten tavan veya tabanımıza tak tak vurarak bizleri uyarmasına şahit olmuşuzdur.

Bir kamu kuruluşunun kamu maslahatına zorunlu olarak yaptığı bir çalışmadan dolayı çıkardığı ses ve gürültünün bir mazereti olabilir. Fakat insanların dinlenme ve istirahat etme hakkını ihlal edecek derecede şahsî arzudan kaynaklanan ve gereksiz yere çıkarılan gürültünün kul hakkını ihlal olduğu açıktır. Eğlence hakkı da insanların bir ihtiyacıdır. Fakat bu ihtiyacın giderileceği eğlence yerlerinde de uyulması gereken bir takım kurallar belirlenmiştir. Bu kurallara uygun hareket etmeyenler kul haklarına girdikleri gibi bu tür eğlence merkezlerini şehir içinde insanların meskenlerine yakın yerlerde açılmasına izin veren idarecilerin de kul haklarına girdikleri bilinmelidir.

İnsanlar kendi evlerinde de eğlenebilirler. Fakat başka bir insanın mesela komşusunun hürriyetinin engellendiği yerde, mesela onun dinlenmesi gerektiği bir yerde buna mani olacak tarzda onu rahatsız etmek, mesela yüksek sesle müzik dinlemek de kul hakkını ihlal manası taşır. Hak ve özgürlükler, başka hak ve özgürlükleri ortadan kaldırıyorsa, o noktada artık bir hak ve özgürlük olmaktan çıkıyor.

Yılda bir iki kere meydana gelen asker sevk günlerinde eğlenmenin dozunu aşan ve başkalarının istirahat hakkını ihlal eden tavırlardan kaçınmak gerekmektedir.

b) Sigara

İnsanların temiz hava almalarını engelleyecek derecede bulunduğu ortamı sigara dumanı gibi insan sağlığına zararlı bir madde ile dolduranların da kul hakkını ihlal ettiğini söyleme-

miz gerekir. Sigara içenlerin, beraber yaşadıkları eşleri ve çocukları gibi insanlar üzerinde de sağlığı olumsuz etkileyen bir etkisi sözkonusu olduğu için daha dikkatli olmaları gerekir. Çünkü kendisine her zaman yakın olmak durumunda olanları sigaranın zehri ve zararları ile muhatap etmek kul hakkını ihlal demektir.

Ferdî ve içtimaî hayatı ihlâl edici her türlü hareket, semavî dinlerde ve beşerî hukuk sistemlerinde cezalandırılmaktadır. Sigara sadece ferdî haklara değil, toplumun haklarına da zarar vermektedir. Dolayısıyla insanların toplu yaşadığı mekânlarda sigara içilmesi, bir kul hakkı ihlalidir. Zira öyle yerlerde sigara içenler, sadece kendileri intihar etmekle kalmamakta, başkalarının da hayatını tehlikeye atmaktadırlar. Sigara içen hamile kadınların masum bebeklerine zarar vermesi bu duruma en iyi örnektir. İsraf dinimizce haramdır. Sigaraya harcanan paraya, bu zaviyeden bakıldığında israf olduğu açıktır.[279]

Ayrıca başka bir açıdan sigaranın hem içene hem de çevresinde bulunan kimselere zarar verdiği göz önüne alınınca hem Allah hakkının hem de kul hakkının birlikte ihlâl edildiği söylenebilir.

Bütün insanların, kamunun hakkını şahsa tahsis etmek câiz olmaz. Böyle herkese âit yerlerden istifade etme hakkı da herkese âittir. Bu itibarla, kimse umumun hakkını şahsına yönlendiremez, şahsî menfaatine tahsiste bulunamaz. Şayet bir sahili, mesire yerini, gölgeliği, hatta yolu kısmen, yahut bütünüyle istilâ ve işgal etmiş olsa, ya münasip olan kirasını vermek gerekir yahut da umumun hakkını gasbetmiş bir haksız olarak cezaya mâruz kalır. İstilâ kirası takdir edilip hemen alınır. Umumun hakkını almış olmaktan ancak kirasını vermekle kurtulmuş olur. Ancak yere ve genelin istifadesine zararı dokunmuyor, mani hâli bulunmuyorsa istendiği anda

---

279 Ömer Arifoğlu, *Sızıntı Dergisi,* Mart 2004 Yıl :26 Sayı :302

gitmek üzere oradan istifade edebilir. Çünkü kendisi de o genelden biridir.[280]

Kişisel yararları veya zararları için çevreye zehir akıtanlar, havayı kirletenler, yolları daraltanlar, kısacası halkın hukukunu hiçe sayanlar, çok daha büyük kul hakkı ihlalleriyle ve hesaplarıyla yüz yüze kalırlar. Zira hedef alınanlar veya mağdurlar tek kişi değil, çok kişidir. Çok kişiden helâllik almak çoğu yerde ya imkânsızdır, imkân dâhilinde olsa bile çok çaba gerektirecektir.

c) Yol Hakkı

Yol hakkı da çevre ile ilgili haklardan biri olarak karşımızda durmaktadır. Yollarda oturanları gören Peygamberimiz önce insanları bundan uzaklaştırmak istemiş, yolda konuştuklarını söyleyen ve oturmak isteyen kimselere de şu tavsiyede bulunmuştur: "O hâlde yolun hakkını verin." Yolun hakkının ne olduğunu soran sahabeye de Efendimiz: "*Gözü haramdan kaçındırmak, halka eza vermekten kaçınmak, selam verenin selamını iade etmek, iyilik ile emredip kötülükten yasaklamak, sorana yol göstermek, mazluma yardım etmektir*" diye cevap vermiştir.[281]

"Gözü haramlardan kaçındırmak" çok önemlidir. Çünkü gelip geçen kadına, kıza bakmak fitnenin vesilesi olan haramlardan biridir. "**Gelip geçene eziyet etmemek**" sözüyle kastedilen, onlara yol vermemek, yolu daraltmak, geçenlerin gıybetini yapmak, onları tahkir etmek gibi olumsuz davranışlardır. Bunlar da hepimizin bildiği gibi, dinimizin yasakladığı ve kul hakkını hissettiren davranışlardır.

Buraya şunu da kaydetmek durumundayız. Günümüz

280 Ahmet Şahin, *Zaman Gazetesi*
281 Buhârî, *Mezâlim* 22, *İsti'zân* 2; Müslim, *Libâs* 114

dünyasında binlerce iş yerleri sattıkları ürünleri cadde ve kaldırımlara çıkararak teşhir etmek zorunda kalıyorlar. Bu konular ile belediyelerin kolluk görevlileri olan zabıtalar ilgileniyor. Bazen öyle oluyor ki insanlara geçecek yol bırakılmıyor. İnsanlar bu yol kesenler, yol işgalcileri tarafından adeta caddelere, asfaltlara itilmiş, mahkûm edilmiş oluyorlar. Birbirlerini eziyor, birlerine çarpmak durumunda kalıyorlar. Bu konuda esnaf kardeşlerimizin de son derece dikkat etmeleri gerekiyor. Zira hiçbir mal ve kıymet ya da malını teşhir ederek daha çok satılmasını isteme duygusu başkalarının yol haklarından daha önemli değildir. Öteye kul hakkı ile gitmek istemeyen üç beş kuruşluk dünya menfaati için insanların bu haklarına engel olmamalıdır.

Diğer hadislerden yolun hakkı olarak bunlara ilave sadedinde, "*Gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak, yol üzerlerine veya gölgelenerek istifade edilen yerlere abdest bozmaktan ve benzeri pislikler atmaktan sakınmak, mecbur olmadıkça umuma ait bu tür yerleri uzun zaman meşgul etmemek.*" hususlarını saymak da mümkündür.

Havayı, suyu ve toprağı kirletmenin yanı sıra yerlere tükürmek, sigara izmariti, kuru yemiş kabuğu ve benzeri şeyleri yerlere atmak da hoş olmayan davranışlardandır.

d) Toplu Kullanım Alanları

Bu alanların en önemlilerinden biri mescidlerdir. Burada, "mescid hakkı"[282] denebilecek bir haktan bahsetmek yerinde olacaktır.

İnsanların toplu hâlde bulundukları yerlerden mescide/camiye kirli elbise ve çoraplarla gitmek insanları rahatsız eden, hoş olmayan ve insanlar arası ilişkileri ilgilendiren önemli bir

---

[282] Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm* 118

husustur. *Peygamberimiz "Bu mescidler, abdest bozmak ve sair tiksinti verecek şeyler için yapılmış yerler değildir. Buralar ancak Allah Teâlâ'yı zikretmek, (namaz kılmak) ve Kur'ân okumak içindir.*"[283] buyurarak çok önemli bir hususu anlatmaktadır.

Bir hadiste de mescide tükürmenin günah olduğunu, o işin keffaretinin de "Onun temizlenmesi" olduğunu bildirmektedir. Namaz kılınan yerin zemini halı, kilim, beton, mermer, toprak, kum her ne ise kirletilen maddenin izi kalmayacak şekilde yok edilmesi esastır. Namaz dışında ve içinde bir kimsenin başına böyle bir durum gelirse onu kağıt, bez vb. bir şeyle gidermesi gerekir, orada bırakması uygun olmaz. İnsanların toplu hâlde bulundukları bir yerde balgam, tükürük, sümük gibi bir pisliğin görülmesi üzerine bizzat onu yok etmek de hadislerden öğrendiğimiz ödevlerdendir.

İnsanların toplu olarak bulundukları yerlerde gürültü yapmak hoş karşılanmamıştır. Mesela, tartışmak, yüksek sesle konuşmak, kaybedilen bir şeyi usulsüz bir şekilde soruşturmak gibi. Hatta alışveriş yapmanın uygun olmadığı zeminlerde mal alıp satmak da hoş karşılanmamıştır. Cami dışında yapılması gereken işler camide yapılmamalıdır. Çünkü camide her zaman onun kuruluş gayesine uygun olarak ibadet u taatle meşgul olan kimseler bulunabilir.

Zarûrî hâller dışında, sarımsak, soğan ve benzeri kötü kokulu şeyler yiyen kimsenin koku kaybolmadan mescide girmesi hadiste yasaklanmıştır[284] ki bu da bizlere insanları rahatsız eden kokularla onların toplu hâlde bulundukları yerlere bir zaruret olmaksızın gelenlerin içinde bulundukları yanlış durumu anlatmaktadır.

283 Müslim, *Tahâret* 100
284 Buhârî, *Ezân* 160, *Et'ime* 49; Müslim, *Mesâcid* 68

Hz. Ömer bir Cuma günü verdiği bir hutbede şöyle demişti: "Ey müslümanlar! Siz, kokusu hoş olmadığını bildiğim şu iki bitkiyi (sarımsak – soğan) yiyorsunuz. Gerçekten ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem), mescidde bir kimsede bunların kokusunu duyduğu zaman emredip o kişiyi Baki kabristanına kadar uzaklaştırdığını gördüm. Bu sebeple kim bunları yiyecekse, pişirerek kokusunu gidersin!."[285]

Sadece başkalarına rahatsızlık verdiği için toplu mahallerde yasaklanan soğan ve sarımsak gibi yiyecekler arasına bugün çağrı cihazları, cep telefonları, gaz kaçıran çakmaklar, sigara, pastırma, sucuk, baharatlı gıdalar ve benzeri şeyleri ilave etmek de mümkündür.

Toplu kullanım alanlarını kirletmemek gerektiğine dair pek çok hadis bulunmaktadır. Halkın geçeceği yola, gölgeleneceği yere, su kenarlarına ve benzeri yerlere abdest bozmanın yasak oluşunu anlatan hadisler bize aslında insanların toplu hâlde bulundukları yerlerde dikkat etmeleri gereken temizlik esasını hatırlatmaktadır.[286]

Evet, genel olarak herkese açık pınarlar, piknik ve mesire yerlerini kirletenler oraya gelen bütün insanları rahatsız etmiş olurlar. Çevre temizliğine dinimizde verilen önemin bir neticesi olarak diyebiliriz ki insanların genel kullanımı içindeki bütün alanlarda mümin çok daha hassas olmalı, kimsenin hukukuna girmemeli, hak ihlali sayılabilecek davranışlardan özellikle çekinmelidir.

Günümüzde kamu arazilerinin, özellikle ormanlık alanların, vakıf mallarının, kimsesiz ve güçsüz kimselerin arazilerinin Allah ve âhiret korkusu olmayan, dinî hassasiyeti, kanun ve kul hakkı telakkisi ve insanlardan utanma duygusu bulun-

285 Müslim, *Mesâcid* 78

286 Müslim, *Tahâret* 68. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Tahâret* 14.

mayan kimselerce açıktan açığa gasbedildiği, bunlardan büyük gelirler elde edildiği ve bu kimselerin çeşitli siyasal ve toplumsal zaaflar sebebiyle gerektiği şekilde takibata uğramadığı da bir gerçektir.

Büyüklerimiz "Bir evin yıkılmasını isterseniz oraya bir avuç vakıf toprağı dökün." şeklinde son derece önemli bir hassasiyete dikkat çekmişlerdir. Ama bugün görüyoruz ki ecdadımız tarafından hibe edilen, fakir fukaraya hizmet edilmesi için vakf edilen hayır kurumlarının, bu haklara riayet etmeyen insanlar tarafından ve kesinlikle maksatları dışında kullanıldığına şahit oluyoruz. Bu yerleri kullananlar, kullandığına şahit oldukları hâlde ses çıkarmayanlar, yetkili mercileri haberdar etmeyenler, haberdar oldukları hâlde kanuni işlem başlatmayan yetkililer de bu durumdan mutlak anlamda sorumludurlar.

Gasp yoluyla ele geçirilen mallar İslâm hukuku açısından hiçbir zaman gasbeden kişinin malı olmamaktadır. Hatta bu gasp işini yapanlar daima kınanma ile karşı karşıyadırlar. Hatta denebilir ki gasbedilen arazide namazın caiz olup olmadığı bile âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bu yağmanın şehirleşmeyi ve çevre düzenini, hatta toplum sağlığını tehdit edecek düzeye varması ise ne tür bir kul hakkı ihlali olduğu düşünülmelidir.

Doğal güzelliklerin korunmasında en güçlü etki insan vicdanıdır. Yaptığı işin Allah katında günah, hukuk düzeni açısından suç ve bütün insanlara karşı ayıp ve kul hakkı ihlâli olduğunun şuuruna varan bir insan böyle bir işe zaten girişmeyecektir.

16. Trafik Kurallarına Uymamak

Ülkemizde pek çok trafik kazası meydana gelmekte ve her sene binlerce insanımız bu kazalarda hayatını kaybetmektedir. Trafik kazalarının bu denli fazla olmasının maddî-manevî pek

çok sebebi var: Eğitimsizlik, ceza sisteminin yetersizliği, altyapı eksikliği, alkol, uykusuzluk, aşırı hız, sorumsuzluk, günah ve hata inancının olmayışı ve macera hissi gibi şeyler bunların başında gelir.

Trafik kurallarına uymak bir vatandaş olarak, ondan önce de bir müslüman olarak bizim görevlerimizdendir. Hatta meseleye İslâm hukuku açısından yaklaşacak olursak, trafik kurallarına uymanın vâcip olduğunu bile söylemek mümkündür. Çünkü bu kurallar, uzun deneme ve araştırmalar sonucu elde edilen, üzerinde neredeyse bütün dünyanın ittifak ettiği 'iki kere iki dört eder' katiyetinde olmasa da yine de bir kesinlik ifade eden kurallardır. Meselâ, trafik kazalarının sebeplerinin başında aşırı hız gelmektedir. Bu açıdan şehir içi ve şehir dışında belirtilen hız limitlerine uymanın vâcip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, hız limiti aşılıp bunun sonucunda ölümlü bir kaza meydana gelmişse bu kaza, cinâyet hükmünde değerlendirilebilir. İslâm fıkhında buna şibh-i amd (kasta benzeyen öldürme) denir.

Bu hususta dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da emniyet kemeri meselesidir. Yolculuk esnasında emniyet kemeri takmak da sebeplere riayet noktasında vacip seviyesinde bir zarurettir. Çünkü bu konudaki ihmalin bedeli çok defa canlar verilerek ödenmektedir. Bu durumun da kul hakkı ihlali ile ne kadar yakından ilişkili olduğu açıktır.

Şerit İhlali, Kul Hakkı İhlalidir

İslâm fıkhının özünde bulunan bir başka prensip de şudur: 'Başkasına zarar verici her fiilden kaçınması mümkün iken kaçınmayan ve ihmâlkâr davranıp ihtiyatı elden bırakan kişi o işin sonucundan sorumlu tutulur.' Trafik kazalarına bu açıdan da bakıldığında ne şekilde olursa olsun, kazaya sebebiyet veren-

lerin sorumlu olduğunu ve kul hakkı ihlalinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Trafik cezalarının, gelişmiş ülkelerdeki cezalara kıyasla düşük olması da kazalara davetiye çıkaran başka bir husus olarak görülmektedir. Bu sebeple ülkemizdeki ceza sistemi yeniden gözden geçirilmeli ve cezalar caydırıcı olacak şekilde düzenlenmelidir. Bir diğer tedbir de ihbar müessesesinin hayata geçirilmesidir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda kuralların çiğnendiğini görenler onu yetkililere haber verirler.

Meselenin maddî boyutunun yanında bir de manevî boyutu vardır. Yolculuklarda kul hakkına riayet de oldukça önemlidir. Araba kullanırken kimsenin şeridini ihlal etmememiz ve yolda yan yana yürüdüğümüz insanları değişik şekillerde taciz etmememiz gerekmektedir. Araçta seyir hâlinde iken bir sürücüyü sıkıştırmak da doğru değildir. Çünkü bu ciddi bir kul hakkı ihlalidir. Şeridini ihlal ettiğimiz, önüne geçip yolunu aldığımız insanın yetişmesi gereken önemli bir toplantısı, ya da acilen hastaneye yetiştirmesi gereken bir hastası olabilir. Bütün bunlar olmasa bile yine de birinin öncelik hakkı olan yolda önüne geçmek, kul hakkını ihlaldir. Yani şerit ihlali kul hakkı ihlalidir.[287]

17. Sıra Hakkı (Otobüste, Bankada, Gişede...)

Günümüzde insanlar başka insanlarla beraber bulundukları ve işlerini gördükleri yerlerde, mesela, otobüste, bankada, trafikte sıraya girerler. Sıraya girme kul hakkını da içinde barındıran bir hususiyete sahiptir. Burada kendi medeniyetimizde "hakk-ı şirb" denilen ve "sudan yararlanmada sıra hakkı" manasına gelen denen bir hakkın bulunduğunu tespit etmek de yerinde olacaktır.

[287] Zaman Gazetesi, 06.07.2007

Nasıl ki trafikte öncelik hakkı kurallarla tespit edilmiş olan araçların önüne geçmeye çalışıp şerit ihlali yapmak kul hakkını ihlal manası taşıyorsa, aynen bunun gibi insanların sıraya girerek işlerini gördükleri yerlerde de torpil ile veya onların önüne geçerek veyahut da daha değişik bir yolla sırayı ihlal etmek kul hakkı ihlalini netice verecektir.

İnsanların fatura ödemelerinde kurumların önlerinde oluşturdukları kuyruklarda da sıra hakkına uymak gerekir ki aksi kul hakkını ihlal demektir.

Asansör veya gişe önlerinde bekleyenlerin sıralarına riayet etmeden öne geçmek istemeleri de kul hakkını ihlale dâhil olan kötü davranışlardır.

18. Telif ve Tercüme Hakkı

Telif hakları, yazar ve sanatçıların kendi eserlerine sahip olma haklarının kanunda ifade edilmesidir. Bu eserler, ilim ve edebiyat eserleri (bilgisayar programları dâhil), musiki eserleri, güzel sanat eserleri ve sinema eserleri olabilir. Bu alanlardaki eserlerin sahiplerine genel olarak manevî ve malî olmak üzere iki grupta haklar tanınmaktadır.

Manevî haklar, eser sahibinin, eserinin sahipliğini üstlenme ve eserinin özelliğine ve bütünlüğüne saygı gösterilmesini talep etme hakları ile ilgilidir. Malî haklar ise eser sahibinin eserinden kazandığı para ile geçinebilmesini sağlayan haklardır. Bunlar işleme, çoğaltma, yayma ve temsil etme haklarıdır. Eser sahiplerinin izni olmadan başkaları bu hakları kullanamazlar. Tanınan bu hakların koruma şekli, süresi ve getirilen istisna ve sınırlamalar eser türüne göre farklılık göstermektedir.

Telif hakları kanununa göre bir eser, telif hakları sahibinin izni olmadan çoğaltılamaz. Öyle ise, her erişimin yani çoğalt-

manın bedeli telif hakkı sahibine ödenmelidir.[288]

Bu konuda ifade edilmiş bazı sözleri ve fetvaları burada kaydetmek istiyoruz:

Genel itibariyle denebilir ki; video ve CD'lerin de telif hakkı vardır. Bunun ticaretini yapan insanlar bunun telif ücretini ödemelidirler. Aksi hâlde bunun ticaretini yapan şahsın mesul olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak ticaret kastı olmaksızın bir tek CD çoğaltan kişi bundan mesul olmaz. Çünkü malın ticaretini yapmamaktadır.

Ayrıca çalıntı malı almakla bu aynı değildir. Mesela birisinin bir kitabı çalıp satması başkadır, o kitaptaki bilgileri satın aldığı bir kâğıda yazıp satması başkadır. Siz o çalıntı mala değil, kişinin kendi parası ile aldığı kâğıda para vermektesiniz. Bundan dolayı bu konular su-i istimale açık olduğu için korsan CD'lerin alınması tavsiye edilmez.

Burada telif ve tercümenin farkına değinmek istiyoruz. Telif, her hangi bir yazarın kendi görüşlerini yazmak veya başkalarından iktibaslar etmek ve kendinden de bir şeyler eklemek suretiyle bir eser meydana getirmesidir. Burada eserden kastettiğimiz, uzun veya kısa, geniş ya da dar hacimli bir metin veya ibaredir.

Tercüme ise, herhangi bir eseri bir dilden başka bir dile çevirmek anlamına gelir. Tercüme edilen eserde, sadece lafız mütercime, mânâ ise müellifine (yazarına) aittir. Telif edilen eserdeyse, lafız ve mânâ müellife aittir, ancak müellif eserini meydana getirirken başka kimselerin eserlerinden iktibaslar etmek yoluyla yararlanmış da olabilir.

Telif hakları konusunda İslâm Hukuku'nun klasik görüşü şudur: "Satılık mal demek, elle tutulan, gözle görülen yararlı bir mal demektir. Şayet bir şey elle tutulup gözle görülmü-

---

288 http://www.abchukuk.com/makale21.html

yorsa, faydalı da değilse İslâm hukuk açısından buna mal denilemez. Elle tutulup gözle görülmeyen haklardan biri de telif hakkıdır. Bir kitap, satılabilir. Ben başkasının yazdığı bir kitabı veya kendi yazdığım bir kitabı, elle yazmak suretiyle kopya etsem, istinsah etsem; o kopyayı, o nüshayı başkasına satabilirim. Burada satış söz konusudur. Çünkü orada elle tutulan gözle görülen bir mal vardır. Ama telif hakkı dediğimiz şey, soyut haklardandır ve onun satışı olamaz. Çünkü bu, mal tarifi içine giren bir şey değildir. Buna göre ben, elimde bulunan herhangi bir eserin fotokopisini çektirebilir veya tab' ettirebilirim. Çünkü benim elimde bir kitap vardır ve ben o kitabın maliki olduğum için kendi malım olan bu kitabı istediğim usulle çoğaltıp satabilirim." Bu klasik görüştür.

Yalnız günümüz âlimleri malın tarifini genişletmişler, elle tutulmayan ve gözle görülmeyen şey faydalı olduktan sonra onu da malın kapsamı içine sokmuşlardır. Böylece tercüme ve icad gibi şeylerin haklarının satışını caiz görmüşlerdir. Şafiiler de menfâati mal saymışlardır.

Burada geçen menfaat ve faydalı maldan kasıt, elle tutulup gözle görülmediği hâlde maddî gelir sağlayan şeye denir. Mesela telif hakkı buna örnektir. Böyle bir hak mal olmadığı hâlde sahibine maddî kazanç sağlamaktadır.

İslâm Konferansına bağlı İslâm Fıkıh Akademisinin kararına göre telif, icat ve keşif hakları saklı olup, sahibi tasarruf hakkına sahiptir, o hakka saldırmak caiz değildir.[289]

Teyp, videokasetleri, Mp3 ve CD'lerin de telif hakkı vardır. Bunlar da eser olduklarına göre, eser olmaları bakımından bunlar için de telif hakkı vardır. Ancak ticaret kastı olmaksızın tek bir kaset, video, CD veya VCD çekimi söz konusuysa, iş

[289] [Kaynak: Karar No: 43:(5/5) üçüncü bendi, Tarih: 1998. bkz. *Mecelletu'l-Mecma'*, c. 3, s. 2267]

değişir. Örfen buna bir şey denmez. Ticaret yapmak maksadıyla külliyetli bir miktarda çoğaltma olmuşsa telif ücreti ödemeye tabi olur.[290] Ticaret kastı olmaksızın bir tane kopyalamak dinen haram değildir. Ancak kanunlarına göre yasaklanmışsa kanunlara uymak gerekir. Bundan dolayı tavsiye edilmez.

19. Medyadaki Kul Hakları

Sözlü, yazılı ve görsel medya aracılığı ile zihinlerin idlal edilmesi, insanlara yalan yanlış bilgiler verilmesi, kişi ve kurumların karalanması, yalan habercilik, çarpıtma haberleri, insanların veya bazı grupların itibarının zedelenmesi, insanlara özellikle din konularında doğru olmayan bilgilerin verilmesi, bunların hepsi insan ve kul haklarını ihlalden ibarettir. Hatta bu şekilde yapılan kul hakkı ihlalleri o derece ileri seviyede ihlallerdir ki bu durumda sadece haksızlık yapılan kişi veya kurumun hakkını helâl etmesi yetmez, bilakis yanlış bilgilendirilen insanların da yeniden doğru bilgilendirilmesi gerekir.

Televizyon ve radyo aracılığı ile yapılan gıybetlerin, dedikoduların ve yukarıda arz etmeye çalıştığımız tutumların çok büyük bir kul hakkı ihlali olduğu düşünülürse bu hakların nasıl karşılanacağı, yani haksızlığa uğrayan kimselerden nasıl helâllik alınacağı düşünülmeli ve böylesi durumlardan kaçınılmalıdır.

Yüz yüze olmasa da telefon, televizyon, radyo, basın ya da yazılı yollarla birisine haksız isnatlarda bulunma, onun kişilik haklarına saldırma, onuruyla, aile gururuyla oynama da kul hakkına girmektedir.

Önemine binaen bir kere daha burada şu husus hatırlatılmalı: Kişiler veya kurumlar hakkında yazılı, sözlü veya görüntülü haberler yapmak kolaydır. Ancak en ufak bir haksızlık du-

[290] Halil Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar* 1/372

rumunda bundan pişmanlık duymak, özür dileme bir o kadar da zordur. Sözgelimi bir insan hakkında yapılan bir yalan veya az da olsa yanlış bir haber yüzünden bu şahsın uğradığı bütün maddî ve manevî zararların tazmini gerekmektedir ki bu, çoğu zaman imkânsızdır. Zira o haber yüzünden o kişiye her hangi biri tarafından yapılan herhangi bir hakaret veya kalben duyulan kin ve gayz nasıl telafi edilecektir?

Bu konuda şunu da özellikle ifade etmek gerekiyor: Tek başına bir şahıs ile ilgili yapılan bu tür haksız haberler, topluma mal olmuş, arkasında yüz binlerce seveni olan medyatik insanlar hakkında yapılan haberlerle aynı kategoride ele alınamaz. Zira burada artık o haksız haber bir tek insanı değil, belki yüz binlerce insanı ilgilendiriyor ve o bir tek haberle yüz binlerce insanın hakkına tecavüz meydana geliyor.

20. Kul Haklarını İlgilendiren Diğer Hususlar

a) Her Türlü Haksız Davranış

Haksız davranış denilince, hukuka aykırı olarak bir kimsenin şahsına veya mal varlığına zarar veren fiil kastedilir. Bir kimsenin canına ve vücut bütünlüğüne yönelik zarar veren fiiller, hem büyük günahlardan sayılmış hem de ağır suçlar arasında görülerek bazı maddî yaptırımlarla cezalandırılmıştır.

Mala yönelik haksız fiillerin başında, bir kimsenin malını gizlice almak demek olan hırsızlık, zorla almak demek olan gasp ve eşkıyalık gelir. “Başkasının malını hukuka aykırı biçimde tahrip etmek” demek olan itlâf da bir diğer haksız fiil örneğidir.

Başkasının malına haksızlıkla zarar vermek dinen günah, ahlâken ayıp, hukuken de suçtur. Kamu güvenliğini ve düze-

nini bozduğu için dünyada, dinin bir emrinin ve kul hakkının ihlâli olduğundan âhirette ağır bir sorumluluğu gerektirir. Başkasının malına dolaylı zarar verme, meselâ küçük çocukların ve hayvanların zarar vermesi, hatta kuyu, inşaat vb. sebebiyle meydana gelen zararlar da itlâf kapsamındadır. Zarara uğrayan mâsum olduğu sürece, zarara doğrudan veya dolaylı şekilde sebep olan bu zararı ödemekle yükümlüdür. Meselâ küçük çocuğun velisi, hayvanın sahibi, kuyunun sahibi, belli durumlarda işçinin işvereni bunların sebep olduğu zararı öderler. Esnaf ve sanatkârlar da, müşterinin malını koruyup gözetmekle mükellef olup, doğrudan kusurları olsun veya olmasın, müşterinin malına ulaşan zararı karşılamakla, ödemekle yükümlüdürler. Aksi hâlde kul hakkını ihlal olur.

Malın ödenmesinde, ölçü ve tartıya tâbi mallar benzeriyle, değilse kıymetiyle ödenir.

İslâm hukukçularının ana hatlarıyla ifade edilen bu görüşleri, toplumsal huzur, güven ve barış ortamının kurulabilmesi ve korunmasına yönelik olduğu gibi kul hakkı ihlâllerini de önler.

b) İsraf ve Kul Hakkı

Kâinatı sonsuz kudretiyle var eden Rabbimiz, kâinattaki bütün nimetleri, mahlûkatı adına yaratmış. Bu nimetlerin başına da emanetçi olarak insanı koymuştur. Hal böyle olunca bu nimetlerin paylaşımından, dağıtımından ve kullanımından insan sorumludur. Bu sorumluluğunun idrakinde olan insana da "Ye, iç, fakat israf etme!" şeklinde kesin emrini göndermiştir. Bu ilahî emre muhatap olan insan, emrin gereğini yerine getirmek zorundadır. Bu emrin altında yatan gerçeklerden biri de israfın kul hakkı ile olan doğrudan ilişkisidir.

İnsan fazladan harcadığı her damla suyu, attığı her lokma

ekmeği, her bir buğday tanesini israf etmiş olmaktadır. İşte bu israf, başta insanlık olmak üzere bütün bir mahlûkatın hakkına tecavüzdür ki bu ise başlı başına bir hak ihlalidir.

Küllî anlamdaki böyle bir hakka yeltenen ve israfta bulunan kimse yine bizzat Cenabı Hak tarafından hoş görülmediği ifade edilerek "*Allah israf edenleri sevmez*" (En'âm, 6/141) itabına maruz kalmıştır.

Sözün burasında küçük bir anekdot ile çok yemenin israf oluşunu izaha çalışalım:

Son derece şişman biri ile tam tersi durumunda çok zayıf, bir deri bir kemik diye tarif edilen bir insan konuşuyorlarmış. Söz döne dolaşa yine yemeye gelmiş. Şişman olan zayıf olana

– Seni gören dünyada kıtlık var zanneder, demiş.

Zayıf da lafını hiç esirgemeden yapıştırmış:

– Seni gören de kıtlığın sebebini anlar.

Evet, insan yemeli, ancak ihtiyacı kadar, günümüzde dünyanın bir bölgesinde çok yemekten meydana gelen bir obezler topluluğu, bir tarafta da açlıktan karnı ve avurtları çökmüş, güçsüzlükten yürüyemeyen, akbabalara yem olmayı bekleyen koca bir dünya bulunmakta.

Bu hakikate dikkat çeken Allah Resûlü de "Bir ırmak içersinde abdest alıyor olsanız bile oradan ancak kullanmanız gereken kadar su kullanın." buyurarak israfa dikkat çekmiştir.

Zira yapılan her israf, fakir ve yoksul insanların rızklarından çalınan bir gasp anlamı taşımaktadır. Bu itibarla hayatını peygamberâne bir ölçü içerisinde yaşamak durumunda olan mümin, bu şuurla hareket ederek attığı her adımı, aldığı her nefesi, yediği her lokmayı, söylediği her kelimeyi kul hakkına riayet ölçüsü içinde gerçekleştirmek zorundadır. Çünkü yer-

yüzünde başkasının hakkından alınan her bir zerre, başkasının hakkı olduğu için, hakkı olmayan insanlara haramdır.

İsrafın en büyüklerinden birisi de hiç şüphesiz zaman israfıdır. İnsanın kendi zamanını israf etmesi kendisini bağlasa da başka insanların zamanlarını boş işlerle, faydasız uğraşılarla israf etmesi kul hakkını ihlalini netice verir.

c) Müslümanın Hayvanlara Karşı Vazifeleri

Mümin, sadece çevresindeki insanlarla ilişki içerisinde değildir. İnanan insan, çevresindeki bütün canlılara karşı ilgisi olan insandır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da rehberimiz Efendimiz bizlere örnek oluyor: Evet, bir bakıyoruz, o, çölün ortasında yolu bir kuş yuvasından geçtiği için ordunun yolunu değiştiriyor, bir bakıyoruz gözü yaşlı bir devenin sahibine, "Allah'tan kork, buna fazla yük yükleme!" diyor. Hatta âleme o kadar rahmet ki bir bakıyoruz, keçilerinin yemesi için bir ağacın üzerinde yaprakları düşsün diye ağacı sertçe döven çobanı "Onun da canı var, biraz daha yavaş vursan da onu incitmesen!" şeklinde uyarıyor.

O böyle ise, o çevresine bu kadar merhametli ise, ona uymayı hayatının gayesi sayan müminlerin de böyle hassas olmaları gerekmektedir.

Dinimiz, her canlıya iyi davranmanın gerekliliğini, bir kadının bir kediyi hapsederek hiçbir gıda almasına izin vermediğinden cehenneme girdiğini, canlı hayvanları hedef yapıp atış yapanlara lanet edildiğini, hayvanların yüzlerinin dağlamak suretiyle damgalanmaması gerektiğini ve böyle yapan kimselere Allah'ın lanet edeceğini öğütleyerek bir bakıma hayvanlar ile olan hukuk adına da ölçüler koymuştur.

Hiçbir hayvanın gereksiz yere cezalandırılamayacağını, sa-

vunması olmayan hayvanlara yapılan zulmün asla karşılıksız kalmayacağını anlatan bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "*Bir kadın ölünceye kadar hapsettiği bir kedi yüzünden azâb edildi ve bu sebeple cehenneme girdi. Hayvanı hapsettiğinde ona bir şey yedirmemiş, içirmemiş, yerdeki haşereleri yemesine bile izin ve imkân vermemişti.*"[291]

Abdullah İbni Ömer bir gün, bir kuşu hedef olarak dikip ona ok atan Kureyşli gençlerin yanına uğramıştı. Hedefe isabet etmeyen her ok için kuş sahibine bir ödeme yapıyorlardı. Gençler, İbni Ömer'in geldiğini görünce etrafa dağıldılar. İbni Ömer arkalarından şöyle seslendi:

– Bunu yapan kim? Allah ona lânet etsin. Şu bir gerçektir ki, Resûllullah (sallallahu aleyhi ve sellem) canlı bir hayvanı hedef olarak dikip ona atış yapana lânet okudu.[292]

Yüzüne damga vurulmuş bir merkebin yanından geçen Efendimiz'in, "*Bu hayvanın yüzünü dağlayana Allah lânet etsin!*" buyurması[293] da hayvan hukukuna dikkat etmemiz gerektiğini anlatan bir olay olarak karşımızda durmaktadır.

İbni Mes'ûd anlatıyor: Bir seferde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) maiyyetinde bulunuyorduk. Hz. Peygamber abdest bozmak için yanımızdan uzaklaştı. Bu sırada biz iki yavrusu olan küçük bir kaya kuşu gördük, yavruları aldık. Kuşcağız yavrularını kurtarmak için çırpınmaya başladı. Tam bu sırada Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) geldi ve:

"*Bu kuşu yavrularını almak suretiyle kim tedirgin etti? Verin ona yavrularını!*" buyurdu.

Bir kere de yaktığımız karınca yuvasını gördü ve:

---

291 Buhârî, *Enbiyâ* 54; Müslim, *Selâm* 151, 152, *Birr* 133, 134.

292 Buhârî, *Zebâih* 25; Müslim, *Sayd* 58, 60. Ayrıca bkz.: Tirmizî, *Sayd* 9; Nesâî, *Dahâyâ* 41; İbn Mâce, *Zebâih* 10

293 Müslim, *Libâs* 107. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Libâs* 52

"*Karıncaları kim yaktı?*" diye sordu.

– Biz, dedik. Bunun üzerine Allah Resûlü:

"*Gerçek şu ki, ateşle azâb etmek, ateşin yaratıcısından başka hiç kimse için uygun ve meşrû değildir.*" buyurdu.[294]

Unutmamalıdır ki hiçbir sistem ve hiçbir şahıs suçun cezasız kalmasını istemez. İslâm ise her suça uygun ve caydırıcı cezalar tayin etmiştir. Öldürülecek veya kesilecek hayvanlar yakılarak ve değişik işkencelerle değil, en uygun yolla öldürülmelidir. Çünkü yakarak öldürmek ancak Allah'a mahsustur. Tarla ve orman yakmak birçok canlıyı da ateşte yakmak ve cezalandırmak demek olduğu için çok büyük bir sorumluluk doğurur. Dinimiz her alanda şefkatli ve merhametli olmayı emreder.

Dinimizde lanet yasağı sadece insanlara yönelik değildir. Hayvanlara da lanet edilmemelidir. Lanetlenmiş bir hayvanın bile bize yol arkadaşlığı etmesi uygun olmaz diyen peygamberimiz, laneti müslümanın hayatından tamamen kaldırmayı hedeflemektedir. Yani İslâm toplumunda lanetlenmiş bir kimse ve hayvan bulunmamalıdır. İslâm gerçekten insan ve hayvan haklarını koruyan tek dindir.

Peygamberimiz, "*Horoza sövmeyiniz. Çünkü o namaz için uyandırır.*"[295] diyerek namaz vakti için uyandıran her şeye değer verdiğini de göstermiştir.

Buraya kadar anlatılan ve burada yer verilmeyen âyet ve hadislerden çıkaracağımız sonuçlar şunlar olmalıdır:

1. Hayvanlara acımak ve merhamet etmek müminin şiarı olmalıdır. Zira bir Hadis-i Şerifte Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır: "Yeryüzündekilere merhamet

---

[294] Ebû Dâvûd, *Cihad* 112, *Âdâb* 164

[295] Ebû Dâvûd, *Edeb* 115.

edin ki, göktekiler (Allah (celle celâluhû) ve Melekleri) de size merhamet etsinler."[296]

2. Mümin, hiçbir canlıya eziyet ve işkence etmemeli, hiçbir hayvanın yüzüne vurmamalıdır.

3. Hayvanlara çekemeyecekleri yükü yüklememeli ve hiçbir canlıya ateşle azap etmemelidir. Onların uzuvlarını kesmemeli, dövme yapmamalıdır. Çünkü dövme yapanlar lanetlenmişlerdir.

4. Mümin, hayvanın yem ve suyunu vermeli, aç ve susuz bırakmamalı, onu temiz tutmalı, tımar etmeli ve hastalığı ile ilgilenmelidir.

5. Mümin, hayvanı ok, mermi veya silahla korkutmamalı, onu hedef yapmamalıdır. Onların yuvalarını bozmamalı ve –günümüzde horoz döğüşlerinde yapıldığı gibi- onları birbirleriyle dövüştürmemelidir.

6. Mümin, -zararı dokunduğu takdirde- fare, akrep, eşek arısı, kuduz köpek, yılan ve bir kısım haşerat hariç hayvanları öldürmemeli, ayağıyla çiğnememelidir.

7. Mümin, hiçbir hayvana lanet etmemeli, aşırı şekilde dövmemelidir.

8. Bizler müslüman insanlar olarak, müslüman olsun olmasın bütün insanlara hatta hayvanlara ve can taşıyan her varlığa iyilik etmek, onların haklarını korumak ve gözetmek mecburiyetindeyiz. Ayrıca onlara eziyet ve haksızlık eden başkalarını bu hareketten sakındırmak da hem insanî hem dinî bir görevimiz olmalıdır.

d) Genel Aflar, Kanunlar ve Kul Hakkı

Zaman zaman hükümetlerin çıkardığı genel afların kul hakları bağlamında nerede olduğunun bilinmesi de kul hakları adına çok önemlidir. Zira hapishanelerde çeşitli suçlardan dolayı

---

[296] Tirmizî, *Birr ve Sıla* 16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* 9/41

yatan insanların durumu ve insan hakları bağlamında değerlendirildiğinde hükümetlerin çıkardığı bazı yasaların insan haklarına, dolayısıyla kul haklarına birer darbe olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Bu konuda sosyolog Ali Bulaç Bey'in şu değerlendirmeleri ufuk açıcı niteliktedir:

> "Hukuku'l-ibad doğrudan insan hakları demektir. İslâm'da insan haklarının olmadığını söyleyenler kavramsal çerçevesi ve tarihteki algılanma biçimi farklı olsa da bu kavramın fıkıh kitaplarımızda yüzyıllardan beri kullanıldığını ya bilmiyorlar ya görmezlikten geliyorlar. Hak kutsaldır. Devletin en önemli görevi adaleti tesis etmek, hukuku ayakta tutmaktır. Hukuk ve adalet her hak sahibine hakkını vermeyi gerektirir. En trajik olanı hukuku ve adaleti tesis edip korumakla yükümlü olan devletin bizzat kendisinin hak ihlallerine yol açmasıdır. Batı'da insan haklarının devlete karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış olması tesadüfî değildir. İslâm inancına göre dünyevi mahkemelerin vereceği kararlar önemlidir, adaleti burada bu dünyada tesis etmek ve tamamlamak lazım. Elden geldiğince hiçbir şey ahirete bırakılmamalı. Ama yeryüzündeki mahkemeler ve hâkimler hangi kararı verirse versinler eninde sonunda Mahkeme-i Kübrâ kurulacak ve son hesaplar orada görülecek, son yargılamalar orada olacaktır. İnsan organlarının kendi aleyhinde ifade verip şehadette bulunacağı bu mahkeme sonunda her hak sahibi hakkını alacaktır. Allah bütün günahları isterse affeder, şirk hariç. Bir de kul hakkı… Eğer kul affetmiyorsa Allah da hakları gasp edilmiş kul adına suçluyu affetmiyor. Devlet ise kendini hakkı elinden alınmış gasp edilmiş mağdurun üstüne çıkarıp suçları affediyor. Masumken haksız yere öldürülmüş, ırzına geçilmiş, evine hırsız girmiş mağdurlar çaresiz bir şekilde devlete bakıyor. Bu afta öyle unsurlar var ki insanı çileden çıkarıyor. Mesela masum ve iffetli bir kıza tecavüz edenin bu suçunu kapsam dışı bırakıyor, ama tecavüzden sonra kızı öldürmüşse bu ırz düşmanını ve katili affediyor. Kıza sormadan onun duygularını uğradığı tahribatı zerrece hesaba katmadan 40 bin civarında katil hırsız gaspçı kısaca hukuk tanımayan insanların can ve malına göz diken, hak ihlal eden, gözünü kırpmadan adam bıçaklayan, hiçbir trafik kuralına

riayet etmeyip insanların ölümüne sebep olan binlerce cani ve gaddar yine aramızda dolaşacak. Hiç kimse kendini güvende hissedemez. Bu affın mimarı olanlar bu suçlular güruhuna kader mahkûmları diyor. Hiçbir hukuki sosyolojik karşılığı olmayan arabesk bir tanımlama bu. Hiç kimsenin şüphesi olmasın geçmişteki afların açıkça gösterdiği gibi salıverilenlerin önemli bir bölümü bir iki aya kalmaz yeni suçlar işleyip hapse dönecekler. Yine ırza geçecekler, yine hırsızlık yapacaklar, yine cana kıyacaklar. Bu af, suç işleyip de cezasını çekmeden dışarı çıkacaklar hariç hiç kimseyi tatmin etmedi. Başbakan'ın hanımı öyle istedi diye toplumun dengesi bozuldu. Parti liderlerinin sözünden dışarı çıkamayan milletvekilleri hiçbir şekilde içlerine sindirmedikleri bir tasarıya "evet" dediler. Allah'ın dahi affetmediği suçları affetme cesaretini gösterdiler. Devlet üstüne en ufak tozu konduranı affetmedi. Başkalarına karşı işlenen suçları ise affetti. Bundan büyük hukuk ihlali olur mu? Şimdi mağdurların haklarını kim savunacak?"[297]

[297] Ali Bulaç, Zaman Gazetesi

NETİCE

Bu kitapta ele aldığımız konular insanların birbirleriyle olan karşılıklı haklarını ve görevlerini anlatmaktadır.

Kul hakkı ile ilgili olan görevleri yerine getirmek ibadet makamındadır. Her hak sahibine hakkı vermek, haksızlığa meydan vermemek, zulmü ortadan kaldırmak, bütün insanların genel bir görevidir. Zulmü ve haksızlığı, Cenâb-ı Hak kendisine haram ettiği gibi kullarına da haram etmiştir. Bu konuda Buhârî, Müslim, Tirmizî, İmam Ahmed ve İbni Mace'nin rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem): "Haksızlıktan sakınınız, çünkü o kıyamet gününde zulümattır, sahibini karanlıktan karanlığa sürükler." buyurmuşlardır.

Hz. Enes'ten rivayet edilen bir hadis-i şerifte ise Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "Zulüm üçtür: Bir kısmı var ki Allah (celle celâluhû) onu affetmez. Bir kısmı var ki Allah (celle celâluhû) onu bağışlar. Bir kısım zulümde vardır ki Allah (celle celâluhû) ondan bir şey terk etmez. Birinci kısmı Allah (celle celâluhû) ortak koşmadır. İkinci kısmı Kul ile Allah (celle celâluhû) arasında olan haksızlıktır. Üçüncü kısmı ise kulların birbirleriyle olan haksızlıklarıdır ki mübadeleleşirler (karşılıklı değiş tokuş yaparlar), birinin hakkı diğerinden alınır."

Bu haklara riayet etmek hem dünya huzuru hem de ahi-

ret saadet ve selameti açısından yerine getirilmesi gereken en önemli dinî sorumluluklarımızdandır. Aksi hâlde hem dünyada hem de ahirette değişik şekillerde karşımıza çıkacağını unutmamalıyız.

Kul Hakkı İhlalinin Ardından Yapılması Gerekenler

İnsanlara karşı işlenen günahlar, kul hakkının söz konusu olduğu günahlardır. Bunların bir kısmının dünyevî hükümler açısından hukuk sistemlerinde cezaları vardır. Ayrıca bu tür günahlardan kurtuluş için, dinî açıdan da zedelenen hakkın niteliğine göre yapılması gerekenler bulunmaktadır.

1- Haksızlık yapılanın rızası alınmalı ve helâlleşilmelidir.

2- Malla ilgili bir hak söz konusuysa bu malı hak sahibine geri vermek gerekir.

3- Kul hakları konusunda, mümin-kâfir ayrımı olmaz. Herkese karşı aynı şey yapılmalıdır.

4- Haksızlık yapılan kişi ölmüş ise onun yakınlarına sadaka verilmeli, yakınlarına ulaşılamamış ise haksızlık miktarı bilakis daha fazla sadaka verilmelidir.

5- Tövbe ve istiğfar edilmelidir.

6- Hak sahibinin belli olup olmamasına ve haksızlık yapılan malın belirli olup olmamasına göre yapılması gerekenler aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır:

Kul hakkı ihlalinde yapılması gerekenleri kul hakkının çeşitlerine göre bölümlere ayırarak ele alan Prof. Dr. Vecdi Akyüz hocamızın değerlendirmeleri de şöyle:

> "Kul hakkı ihlalinde yapılması gerekenler açısından kul haklarını, beş grupta ele alabiliriz: 1) Malî kul hakları, 2) Nefsî kul hakları, 3) Irzî kul hakları, 4) Mahremî kul hakları, 5) Dinî kul hakları.
>
> **Malî Kul Hakları**
>
> Hırsızlık, gasp, hileyle, aldatarak ve yalan söyleyerek mal satmak (bkz.:

Nisa, 4/19), başkasının malına zarar ve ziyan vermek, başkasının toprağına tarlasına girmek,[298] yetim malı yemek (İsrâ, 17/10, 34), rüşvet yemek (Mâide, 5/62), malî kul hakları arasında yer alır.

Malî kul hakları konusunda, emrini tutmayıp suç işlemiş olduğu Allah'a karşı tövbe etmek, hak sahibine karşı da haram malı mülkünden çıkarıp sahibine veya ilgili yere vermek ve hak sahibinden helâllik almak gerekir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), haksız mal edinme ve dil uzatma dolayısıyla helâlleşmenin temelini şöyle açıklar: "Bir kimse, din kardeşinin iffetine (şeref ve namusuna) veya malına haksız olarak dokunmuşsa, altın gümüş bulunmayan kıyamet gününden önce ondan helâllik alsın. Aksi takdirde, yaptığı haksızlık oranında onun iyiliklerinden alınıp hak sahibine verilir. İyiliği yoksa, hak sahibinin günahlarından alınıp haksızlık edene yükletilir."[299]

Malî kul hakları, kişinin malı mülkü içinde "haram kazanç" olarak bulunur. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "Kim haksız bir iddiada bulunur, kendisinin olmayanı kendisinin yapmaya çalışırsa, bizden değildir. O, cehennemdeki yerine hazırlansın."[300] Bu haram kazanç, bir biçimde hukuken mülkü sayılmış olsa bile, dinen asla onun malı sayılmaz. Dinen, bu malı mülkünden çıkarıp hak sahibine iade etmesi ve helâlleşmesi vicdanî bir görevdir. Haram malın mülkten çıkarılmasını, bir yandan malın durumu, öte yandan da hak sahibinin durumu açısından ele almak uygundur.

A) Hak Sahibi Belli Haram Mal

1) *Belli Haram Mal*: Belli ve tüketilmemiş haram mal, ayrılır ve hak sahibine verilerek helâlleşilir. Malı hak sahibine aynen iade etmek esastır.

2) *Helalle Karışık veya Tüketilmiş Haram Mal*: Haram mal, bazen helâlle karışık veya tüketilmiş olabilir. Bu durumda, mal benzerlik ve değer açısından dikkate alınır:

a- Benzeri Olan (mislî) Mal

1- Miktarı Belli: Emsaliyle ödenebilen mallarda, haramın miktarı belliyse, bu miktar mal ayrılıp hak sahibine verilir.

---

298 Buhârî, *Mezalim* 13; Müslim, *Müsakat* 30

299 Buhârî, *Mezalim* 10

300 İbn Mâce, *Ahkam* 6

2- Miktarı Belirsiz: Emsaliyle ödenen mallarda haram malın miktarı belirsiz/leşmiş/se, kuvvetli tahmine göre haram miktarı belirlenip ayrılır ve hak sahibine iade edilir, sonra da helâlleşilir.

b- Değer Biçilen (kıyemî) Mal: Karışık veya tüketilmiş haram mal ev, arazi gibi değer biçilen mallardansa, sulh ve karşılıklı rıza temelinde bir anlaşmaya varılır, bu miktar hak sahibine verilir ve helâlleşilir. Hak sahibi ölmüşse, hak mirasçılarına ait olur.

B) Hak Sahibi Belirsiz/leşmiş Haram Mal

Hak sahibi belli olmakla birlikte, bulunmasından ümit kesilmiş, mirasçı bırakmadan ölmüş veya hak sahiplerinin çokluğundan dolayı teker teker bulup teslim zorluğu ortaya çıkarak hak sahibi belirsizleşebilir. Bu durumda, malın, özel veya kamu malı olmasına göre hareket edilir:

a) *Özel Mal*: Hak sahibi belirsizleşmiş haram mal, hak sahibi adına fakir fukaraya sadaka olarak verilir. Bu tasadduk işleminden dolayı, haram malı elinde tutmuş olan kişi, herhangi bir sevap beklentisi içinde olmaz.

b) *Kamu Malı*: Malın belli bir sahibi yoksa helâlleşmek ve aklanmak için bu haram malın bütün müslümanların yararlandıkları hayır ve hizmetlere harcanması gerekir.

Bazı durumlarda haram malı hak sahibine veya mirasçılarına teslim etmek, haramdan aklanmak isteyenin can ve mal güvenliği açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilecek özellikler taşıyabilir. Haklarını tam alamadıkları, uzun yıllar yokluk çektikleri gibi gerekçelerle, aklanmak isteyen iyi niyetli tövbekâr kişiyi âdeta haraca bağlayıp sömürmeye çalışmak buna örnek verilebilir. Bu durumda da, hak sahibi belirsizleşmiş gibi hareket etmekte yarar vardır.

Bütün bunları yapma imkânı yoksa, mal sahibinin ve kendisinin affedilmesi için bol bol dua edilir.

Ayrıca ihlal edilen hak miktarı tahmini bir malı veya bedelini bir hayır kurumuna bağışlamak da Allahın affına vesile olabilir. Bu da tavsiye edilecek bir yol olarak belirtilebilir.

Malî Olmayan Kul Hakları

Nefsî (Bedenî) Kul Hakları: Adam öldürmek veya yaralayıp bir uzvunu telef etmek nefsî kul haklarıdır. Önce Allah’a tövbe edilir, sonra da hak

sahibi veya mirasçılarının kararına göre hareket edilir. Dünya hükümleri açısından hak sahibi veya mirasçıları cinayet işleyeni veya yaralayanı affedebilir, mal (tazminat) karşılığında sulh yapabilir ya da mahkemede dava açıp cezalandırılması talebinde bulunabilir. Bu konuda, hak sahibinin veya mirasçılarının ihkâk-ı hak (kan davası) hakkı yoktur.

Irzî (Şeref ve Namusla İlgili) Kul Hakları: Gıybet (Hucurât, 49/12), iftira, iffetli kadınlara iftira atmak (Nûr, 24/4, 11, 23), alay, sövme, tahkir ve tezyif dolayısıyla doğan haklar, bu tür haklar arasında yer alır. Yüce Allah'a tövbe etmek ve hak sahibiyle helâlleşmek gerekir.

Mahremî Kul Hakları: Başkasının eşine ve çocuğuna hıyanet etmek, mahremî kul hakkıdır. Tövbe ve istiğfar edilir.

Dinî Kul Hakları: İnsanların dinî bilgi öğrenmelerine ve ibadet etmelerine engel olmak, müslümanlara kâfir ve fâsık demek,[301] dinî kul haklarındandır. Bunlar için, Allah'a tövbe etmek ve ilgililerle helâlleşmek gerekir. Burada şunu da eklemek icap ediyor. Efendimizin hadisleri çerçevesinde bir insanı küfürle veya nifakla veya şirkle, yalancılıkla veya aşağılayıcı başka bir sıfatla yerildiğinde, bu kelime gider karşıdaki insanda bu özellikler varsa ona ulaşır. Şayet yoksa geri döner kendisini gönderen insana yazılır. Yani öyle söyledim ve geçti olayı yok. Kişi söylediği her sözden sorumludur.

Uzun yıllar helâl-haram demeden insanların haklarını çiğneyip mallarını kendi mallarına katanlar, ben artık tövbe ettim deyip, yalnızca bu kuru tövbeyle ne vicdanlarını, ne de başkalarının haklarını temizleyebilirler. Yapmaları gereken, ayrıntılarını açıklamaya çalıştığımız "günah/tövbe/hakkı sahibine iade/helâlleşme" çerçevesi içinde hareket etmektir.

Helalleşme Nasıl olur? Sonuçları Nelerdir?

Kul haklarıyla ilgili helâlleşme, hakkı çiğnenen insan tarafından hakkı iade edilerek veya dünyada ya da ahirette talepte bulunmayarak hakkından vazgeçmekten, dolayısıyla da bu vazgeçişin Allah'ın affına vesile olacağından ibarettir. Çünkü iyilikler, kötülükleri yok eder. (Hûd, 11/115) Hak sahibinden usulüne uygun biçimde helâllik isteyen, iyi niyetini ve davranışını göstermiş, hakkı sahibine teslim etmiş demektir. Yoksa helâlleşme sonucunda Allah'ın affetmesi zorunluluğu doğar

301 Buhârî, *Edeb* 6103

gibi bir düşünce yanlıştır. Bütün bu iyi davranışlar sonucunda, affının engin olduğunu bildiren Yüce Allah'ın dilerse helâlleşilmiş kul haklarını affedeceği umulabilir. Helalleşilmemiş kul hakları konusunda Yüce Allah'ın hakkı çiğneyen ile hak sahibi arasında sevap-günah denkleştirmesi yapacağı (yaptığı haksızlık oranında onun iyiliklerinden alınıp hak sahibine verilir; iyiliği yoksa hak sahibinin günahlarından alınıp haksızlık edene yükletilir) hadislerde belirtilmektedir.[302] Bu yetki, tamamen Allah'ındır.

Günahtan tövbe, hakkı sahibine geri verme ve helâlleşmeye mecbur kalmaktan ve başvurmaktan çok, öncelikle elden geldiğince kul hakkını çiğnememek ve kul hakkı yememek titizliği ve inceliği gösterilmelidir. Bütün titizliğe rağmen kul hakkı çiğneme durumu söz konusu olursa, usulüne uygun biçimde tövbe, hakkı sahibine iade ve helâlleşme, müslümanların sulh yapmalarını ve kardeşlik bağlarını sürdürmelerini yeniden sağlayabilir. Dargınlığın ve gerginliğin sürdürülmesi, bireysel ve toplumsal huzuru zedeler.

Cenaze namazı kılındıktan sonra, imam efendinin veya konuşma yapan başka birinin cemaatten haklarını helâl etmelerini istemesi, hak sahibinin ölendeki vazgeçilebilecek ufak tefek ve manevî haklarıyla ilgilidir. Bu helâlleşme, bütün hakların düştüğü anlamına gelmez. Ama her şeye rağmen, tüm haklarından vazgeçmek, yine de kişilerin kendi doğal haklarıdır.

Kul haklarıyla ilgili helâlleşme konusunda, şöyle bir genel değerlendirme yapabiliriz: Kişilerden usulüne uygun biçimde helâllik almaya çalışmak, şirk olmaz. Bilakis, imanın ve hakkaniyetin getirdiği kardeşlik bağının bir gereğidir. Ama hakkı sahibine iade etmeksizin kuru bir helâlleşme talebi ve bu konuda ısrar da doğru değildir. Aklanma ve helâlleşme konusunda, ayrıca tövbe edip Allah'a yakarmak da gerekir. Usûlüne uygun biçimde helâlleşmeye ve hakkı sahibine vermeye rağmen, "eğer kişi hakkını helâl etmezse, Allah affetmez demek", kesinlikle doğru değildir. Ahiretteki nihaî af yetkisi, tamamen Allah'ındır."[303]

---

302 Buhârî, *Mezâlim*, 10

303 Vecdi Akyüz, *Yenişafak Gazetesi*, 09.12.2005

BİTİRİRKEN

Kul hakkı, hiç şüphesiz en fazla sıkıntı çektiğimiz konuların başında geliyor. Çünkü hepimiz hayatın gereği yüzlerce insanla karşılaşıyor, alışverişlerde bulunuyor, onlara bakıyor ve konuşuyoruz. Hal böyle olunca da kul haklarımıza her gün bir yenisi ekleniyor.

Bu kadar geniş bir konuyu ele alırken zorlanacağımızı şüphesiz tahmin etmiştik. Tahminimiz doğru da çıktı. Zira, hayat şartları gün geçtikçe o kadar gelişiyor, o kadar çetrefilleşiyor ki her gün yeni bir hak ve hukuk çeşidi çıkıyor karşımıza. Bu yüzden hak ve hukukun sınırları alabildiğine genişliyor.

Çalışmayı eskilerin ifadesiyle efradını cami, ağyarını mani olacak bir şekilde hazırlamaya, maddeleri mümkün mertebe hayatın her alanından seçmeye gayret gösterdik. Ama buna rağmen biliyoruz ki bu kadar geniş bir konuda mutlaka değinilmeyen, unutulan konular da olacaktır. Bu anlamda şimdiden okurlarımızdan özür diliyoruz. Sizlerden gelecek her türlü eleştiri, soru ve değerlendirmelere de açık olduğumuzu hatırlatıyoruz.

Çalışmanın sonunda kul hakkına bir de genel olarak bakmak istiyoruz:

Kul hakkına girmemek için ne gibi tedbirler almalıdır?

1. Mümin kendi yaratılış gayesi doğrultusunda bir hayata yönelmeli ve asla haksızlığa meyletmemeli.

2. Allah'ın bütün insanlık için mukaddes saydığı özellikler ve kutsallar karşısında saygıda kusur etmemeli.

3. Arkadaş ve dost çevresini çok iyi seçmeli.

4. Bir iş yapacağı durumlarda mutlaka istişare etmeli.

5. Bütün iş ve davranışlarında hakkaniyeti gözetmeli, bir yanlışlığa mahal vermemek için yaptığı işleri, verdiği sözleri bir bir yazmalı. Allah Resûlü'nün nasihatini tutarak sağ elinden yardım istemeli (yani yazmalı).

6. Kâinatın bütün insanlığın ortak malı olduğu şuuruyla hareket etmeli ve asla israfa meyletmemeli.

7. Kâinatın olduğu gibi vücudunun da kendisine bir emanet olduğunu aklından çıkarmayarak onu Hâlık'ının istediği şekilde meşrû yerlerde kullanmalı, vücûdunu Mûcid'ine feda etmeli.

8. Her hâl ve durumda, saf ve temiz vicdanına danışmalı, nefsî hareket etmemeli. Zoruna gitse bile hakkı vermenin Allah ve Resûlü'nün hoşuna gideceğini, onların ancak bu durumdan razı olacaklarını bilmeli.

9. Çevresiyle ve iletişime geçtiği insanlarla mutlak surette samimiyetle, iyi niyetle, açık yüreklilikle iş görmeli, konuşmalı. Kendisini açık ve net ifade etmeli.

10. İki yüzlülük, riyakârlık yapmamalı, fitnenin her türlüsünden her zaman uzak durmalı.

11. Sû-i zanna, gıpta ve hasede sebep olabilecek durumlardan da mutlak surette kaçınmalı.

12. Hakkın azının çoğunun olmayacağını bilmeli ve bunu hayatına düstur edinmeli, sahiplerinin izin ve rızaları olmadan bir yudum suyu içmemeli, bir terliği ayağına geçirmemeli, bir çekirdeği bile yememeli.

13. Kendini hiç kimseden üstün görmemeli, kibir ve enaniyetten mümkün mertebe kaçınmalı. "Ben konuşmalıyım, ben

yapmalıyım, önce ben girmeli, ben yemeliyim." dememeli, halk içinde insanlardan bir insan olarak davranmalı.

14. Sinirlendiği, gadaplandığı durumlarda Allah için bu öfkesini yutmalı, sabırlı olmalı, hemen bağırarak kalp kırmamalı.

15. Ailesine, çevresine, akrabalarına, çoluk çocuğuna karşı sevimli olmalı, onların haklarını gözetmeli. Sorumluluklarını bi hakkın yerine getirmeli.

16. Bütün bir milletin haklarının olduğu muhtemel durumlarda çok daha dikkat etmeli, söz gelimi kaçak elektrik kullanmamalı, hakkının olmadığı durumlarda hak talep etmekten uzak durmalı.

17. Efendimizin, şüpheli şeylerden uzak durulması gerektiği ile ilgili tavsiyesini (Buhârî, İman 39; Müslim, Müsâkât 107) kendisine düstur edinerek şüpheli şeylerden olabildiğince kaçınmalı.

18. Çalıştığı yerin malzemelerine kendi malı gibi dikkat etmeli, boş ve gereksiz kullanımlardan kaçınmalı. Mesaisine dikkat etmeli.

19. Yanında eleman çalıştırıyorsa, yediğinden yedirmeli, giydiğinden giydirmeli, onlara kendi aldığı ve kullandığı şeylerden alma imkânı sunmalı. Sosyal haklarına dikkat etmeli, çalıştırdığı insanların emeklerinin karşılığını vakit geçirmeden takdim etmeli.

20. Haramın her türlüsünden kaçınmalı, haram sözü, haram bakışı, haram adımı, haram lokmayı reddetmeli. Zira bunların her birisinin altından kalkılmayacak kul haklarını da beraberinde getirdiğini bilmeli, bu bağlamda gıybetten de uzak durmalı.

21. Özellikle günümüz iletişim dünyası dikkate alınarak her türlü dijital veya dijital olmayan yayınları, CD, DVD, kaset, Mp3 v.s her türlü eserleri, kitap ve basılı eserleri kullanırken, okurken, dinlerken mutlak surette dikkat etmeli. Telif gerekiyorsa ücret verilerek alınmalı.

22. Gerçek anlamda hak edilmeyen her türlü şüpheli durumdan kaçınılmalı, uzak durulmalı. Kendi çaba ve gayreti dışında, yasak olmasına rağmen dışarıdan yardım alınarak kazanılan sınav ve mülakatların bir başkasının hakkına müdahale olduğunu akıldan çıkarmamalı.

23 Özellikle esnaf ve tacirler, alıp verirken hesaplarına, ölçü ve tartılarına son derece dikkat etmeli, halkı kandırarak, ayıplı mal vererek onları zarara uğratacak her türlü çabadan mutlak surette kaçmalı.

Çok Önemli Bir Haslet: Helâlleşme

Gördüğümüz her insan, arkadaşımız, eşimiz, dostumuz, arkadaşımız, iş arkadaşlarımız v.s son gördüğümüz insan olabilir, herkesi son görüşümüz olabilir. Biz bu insanlarla hayatı paylaştık, güldük, yedik, içtik, konuştuk v.s… Okulda öğretmenimiz, iş yerinde işçimiz, patronumuz, evde anne babamız veya çocuklarımız, mahallemizde her gün ekmek aldığımız fırıncımız, lokantacımız, polisimiz, bindiğimiz minibüs veya otobüsümüzün şoförü olabilir. Ve içinde bulunduğumuz an, onları son görüşümüz olabilir. "Hakkını helâl et!" ifadesini gönlümüzden gele gele sürekli söyleyebilmeliyiz. Her fırsatta, iletişim içerisine girdiğimiz her insana mutlak surette teşekkür etmeli ve helâllik istemeli, bunun için ısrarcı olunmalı ve mutlak surette "helâl olsun" ifadesi duyulmalı.

Helalleşmede Açık ve Net Olunmalı

Helalleşmede açık ve net olmalı, helâl ediyorsa gerçekten ve samimi bir şekilde helâl etmeli, etmiyorsa da helâl etmediğini açık bir şekilde söylemeli. "Ayıp olur!", "Nasıl söylerim!" düşüncesiyle karşı tarafın ısrarlarına rağmen onların yanında helâl edip arkadan helâl etmemek hem doğru hem de insanî değildir. Hele hele hak ödeyecek tarafın bir şekilde ödeme imkanı

varsa ve söylendiği takdirde karşı tarafın en azından bir çaba içerisinde bulunacağı belli ise o zaman hakkı olan kişinin bunu açık açık söylemesi lazım gelir.

Kul hakkına girmemek için ortaklık durumlarında neler yapılmalı?

İş ortaklıkları yapılacağı zaman ortaklık şartları ve ortaklığa dair her şey yazılı ve belgeli olarak yapılmalıdır. Bu, hem Kur'ân'ın hem de Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) emridir. Ortaklık şartları yazılmayınca nisyan ile malul olan insanlar veya kötü niyetli ortaklar ortağının karşısına olmadık taleplerle çıkabilmektedirler. Bu durumda da güçlü olan, ya da eline fırsatı geçiren karşıdaki insana haksızlık yapmaya çalışıyor. Bu tür durumlara sebep olmamak için, yani hem haksızlık yapmamak hem de haksızlığa uğramamak için mutlaka bütün işleri usulüne uygun resmi yolla yapmanın yollarını aramalıyız.

Benden sonrası tufan mantığı mümince bir tavır değildir

Kendi işi olmuyor diye başkasının işine ket vurmak, engel olmak, kendi cüz'î menfaati için bütün toplumu cezalandırmak da doğru değildir. Söz gelimi ülkede var olan bir grev durumunda telefon santrallerinin kablolarını kesme açık bir kul hakkı ihlalidir. Ya da can kurtarma derdine düşmesi gereken ambulansların bazen keyfi işlerde ya da sakat ve sakıncalı durumlarda kullanılması da vatandaşta bir güven bunalımı ortaya çıkarmaktadır. Sadece bununla da kalmamakta kurtarılması gerekenlere vaktinde yetişmeyen kimseler insanların haklarına girmektedir.

Cansız varlıkların hakkı olabilir mi?

Anne hakkı gibi, baba hakkı gibi üzerinde yaşadığımız toprağında bir hakkı var. Edebiyat Tarihçisi Abdulbaki Gölpınarlı anlatıyor: Biz küçükken evin içersindeki tahtalara biraz sert

bassak, büyüklerimiz anında bizi şöyle uyarırlardı: "A, Baki evladım! Neden o kadar sert basıyorsun, tahtanın da canı var, onu neden incitiyorsun?"

Bunu günümüze taşırsak şu anlam çıkıyor: Allah Resûlü de canlı cansız bütün varlıklara son derece şefkat ve merhametle yaklaşmış, onların haklarına mutlak surette riayet etmiş, her şeyi yaratılış fıtratına göre yerli yerinde kullanmıştır. Söz gelimi ağaca çıkarak hayvanlarına yaprak dökmeye çalışırken ağacın dallarına biraz sertçe vuran çobanı uyararak, "ağacı incitme, biraz daha sakin ve merhametli vur" demiştir.

Bu ruh yapısına sahip bir insanın cansız ve hayvanlardan başka insanların bir hakkını ihlal etmesi düşünülebilir mi? Evet, bir cansıza bile bu kadar merhamet eden, seven insanın canlıya karşı tavrı çok daha ölçülü olacak ve böyle bir insan, iman duygusu, ahiret ve mutlak hesap düşüncesi ile çok rikkatli bir kalbe sahip olacak ve dikkatli bir hayat yaşayacaktır.

Toplanılan bağış ve yardımlar, yerinde sarf edilmelidir.

Toplanılan bağışların yerli yerince kullanılması kul hakkı ihlalini de ilgilendiren önemli bir vazifedir. "Bana verildi, ben vesile oldum. O hâlde dilediğim gibi harcarım." mantığı kul hakkı ihlallerine sebep olabilir.

Ahiretlerini kurtarmak için hayır işlerine girenler, nefislerinin kendilerini yanlışa sevk etmesinden dolayı, hiç farkında olmadan nefse, şeytana hizmet ederek hayırlarını ebedî kaybedişlerine sebep kılabilirler. Kurban kesmek için ele geçirilen bir para, o parayı verene vekaleten kurban keserek sarf edilmelidir. Talebenin ihtiyacını karşılamak için alınan bir bağış, o yolda kullanılmalıdır. Bu bağış ve mallara birer emanet olarak bakmalı, üzerinde titremeli, korumak için büyük çaba göstermeli, yanlış bir yerde harcanmamasına çok özen gösterilmelidir. Aksi tak-

dirde tüyü bitmemiş yetim hakkı eninde sonunda ilgili kimseyi bulacak ve bu ondan sorulacaktır.

Sözleşmeler ve kelime oyunları:

Yapılan tüm sözleşmelere sadık kalınmalı, yapılan bazı kelime oyunlarıyla gelecek üç beş kuruşu, açıkgözlülük olarak görmekten sakınmalı, onun cehenneme götürücü bir bilet olabileceğini idrak etmeli ve ortağımızı ya da muhatabımızı mağdur edecek cinliklere asla tevessül etmeden, onların samimiyet duygularını türlü dolaplarla istismar etmemelidir. Yine iş verilen insanların sosyal güvenliklerini sağlayacak önlemler mutlaka alınmalı ve bunun dinimizin bir emri olduğu, bunu yapmamanın da aynı zamanda bir kul hakkı olduğu akıldan çıkartılmamalıdır.

Kul hakkı ne de geniş bir konu imiş, diyenler olacaktır. Boynuzlu koyunun boynuzsuz koyundan hakkının alınacağı o muhteşem zor güne hazırlıklı olmak isteyen ner insan bu dünyada yaptıklarını iyi tartmalı, adımını ona göre doğru olarak atmalıdır.

Vicdan hep hakkı söyler, vicdanın sesine kulak verin

Hiç şüphesiz vicdanın sesini dinlemek çoğu zaman kişiyi hatadan uzaklaştırır. "Sana müftüler fetva verseler de sen kalbine vicdanına danış!" sözü aslında bunu anlatır. İnsan, bir davranış karşısında şüphe içinde olduğu anda vicdanın sesi ile nefsinin sesi arasında bir ikilemde kalır. Geçici dünya hayatının bazı geçici menfaatlerini düşünen insanoğlu nefsinin sesine kulak verir. Bunun aksine hak, adalet ve doğruyu düşünen insan da vicdanının sesini dinler ve öteye bir hesap bırakmadan hakkı hak sahibine vererek bu dünyadan ayrılır.

Kul Hakkının Garantörü Allah

Kul hakkı aslında bütün varlıklara Allah tarafından verilmiş

bir sigorta mesabesindedir. Adeta Allah kul hakları ile insanların birbirleri aleyhine zulmetmelerini engelleyici düzenlemeler getirmiştir. Bizler, hiçbir kimsenin başkasına karşı böbürlenmemesi gerektiğini, üstünlüğün sadece Allah'tan hakkıyla korkmak noktasındaki farklılıkla mümkün olabileceğini bize anlatan bir dinin mensuplarıyız. Allah'ın koyduğu kul/insan hakları denilen düzenlemeleri bozanlar büyük bir vebal altına girmiş olmaktadırlar. Bunun bedelinin dünyada iken ilgili kuldan alınması da işin doğrusu Allah'ın bir merhameti olsa gerektir. Ya hiç affedilmeseydi? Bu manada da Rabbimize bir şükür borcumuzun olduğunu belirtmekte fayda mülahaza ediyoruz.

Namaz ve Kul Hakkı

Seyyid Abdülhakîm-i Arvâsî hazretleri buyuruyor ki:

Namaz kılmayan, namaz kılmamakla bütün müminlere zulmetmiş olur. Çünkü her namazda, (Esselamü aleyna ve alâ ibadillahissâlihîn) "Bize ve salih kullara selam olsun!" demekle, bütün müminlere duâ ediliyor. Namaz kılmayan kimse, her gün beş vakit namazda yirmi defa tekrar edilen bu duâdan, müslümanları mahrum bırakmış olmaktadır. Yani hakları olan bu duâyı terk etmiş olur. Kıyamette bütün müminler bu haklarını alırlar.

Kılı kırk yarma ne demek?

Unutulmamalı ki hakkın büyüğü küçük olmaz. Mü'min gözünü dört açmalı ve bütün olay ve hadiselere bu nazarla bakmalıdır. Söz gelimi insan alış veriş yapıyor, bu alış verişten geriye çok cüz'î bir bakiye kalıyor, hiçbir esnaf veya satıcı, "Aman boş ver, bir iki kuruş ne ki, bunu vermesem de olur(!)" diyerek kendisini tehlikeye atamaz, atmamalı. Yine söz gelimi kalem satılan bir yerdesiniz, o an not yazmanız gerekiyor ve satıcı da size satılmak üzere sergilenmiş kalemlerden uzatıyor. Siz de kullanıyorsunuz. Kılı kırk yaran birisi

iseniz ya o kalemi alıp kullanmazsınız ya da yazıyı yazdıktan sonra o kalemi satın alırsınız. Satıcı da kılı kırk yaran bir esnaf ise o da satacağı bir malı az da olsa kullanmaz ve kullanmamalı. Vitrinde sergilenen bir çakmak ve benzeri şeyleri de buna kıyas etmek mümkündür.

İşte bütün bu durumlardan dolayı mümin uyanık olmalı, cesur olmalı, maddî-manevî kul hakkı ihlali adına ne yaptıysa bunu büyük bir cesaretle telafi etmeli ve helâllik dilemelidir. Hak sahibi ölmüş ise, ona duâ ve istiğfâr edip çocuklarına, vârislerine haklarını vermeli, onlara iyilik yapmalıdır. Çocukları, vârisleri bilinmiyorsa, ilgili miktardaki parayı fakirlere sadaka olarak verip sevâbını hak sâhibine hediye etmelidir.

İşte asıl medeniyet ve gerçek insanlık bu

Hassas insanların hayatlarına dikkat edin! Onlar asla içindekini belli eden bir çanta, poşet veya torba ile sokaktan geçmezlerdi. Evde pişirildiğinde kokusu mahalleye, caddeye, bahçeye, sokağa taşan gıdalardan mutlaka en yakın komşulara gönderilirdi. Dikkat edilince görülecektir, bir sokaktan üç beş defa geçen bir yoğurtçudan iki üç defa yoğurt almaya kızını gönderen bir babanın ne ince düşüncesi var, insan hayretler içersinde kalıyor.

– Baba, evde yoğurt var, diye seslenen kızının bu sesine karşı,

– Kızım gecenin bu ayazında buradan on defa geçiyorsa bu insanın ihtiyacı olmalı.

Bu davranış nerede, sahip olduğu şeylerle insanlara nispet yapmak veya onları kıskandırmak gibi basit duygular içinde bulunanların durumu nerede!

Günümüzde genelde kimse elindekiyle yetinmeye çalışmıyor, yorganının uzunluğu ile gayri mütenasip harcamalarda bulunuyor ve sonucunda olan yine toplumun direği dediğimiz aileye oluyor.

Çeşitli reklam oyunlarıyla insanların duyguları tahrik ediliyor, güya onların iyiliğine taksitler yapılıyor, bankalar ödenmesi imkânsız kredi tuzakları hazırlayarak bu büyük toplumsal dramların yaşanmasına vesile oluyorlar.

Hukukta işlenen bir suçun nedeni araştırılırken tahrik sonucu işlenip işlenmediği de hesap edilir. Şimdi bu kadar insan, bu kadar ailenin yaşadığı korkunç olayların hangi reklam filminin tahrikiyle, hangi bankanın vermek için türlü olaylarla perdelediği reklamlarının sonucunda işlendiğini kim tespit edebilir? Bütün bunların dünyada tespit edilmesi zordur. Ama öbür tarafta her birisinin başlı başına birer kul hakkı ihlali olarak ortaya çıkması muhtemeldir. "Sebep olan yapan gibidir." kaidesince pek çok insanın harama girmesine, hesapsız harcamalarda bulunmalarına yol açanların ne kadar zor durumda kalacakları ortadadır.

Bizim medeniyetimiz hak ve hassasiyet medeniyetidir. Bu medeniyet, sadece insana karşı hassas olmak gerektiğini anlatan nice örneklerin yanı sıra gittiği her yere huzur ve sükûnet götürmüştür. Ve bu medeniyet sadece insanlara değil bütün canlılara da huzur getirmiştir. Bu hak bir şefkate dönüşmüş, bu şefkat ve merhamet Yunus'un diliyle "yaratığı severiz Yaratan'dan ötürü" şekliyle muhteşem bir hakikate yol açmıştır. Bu da bütün bir varlığın emin ve emniyet içersinde bir hayat yaşamasına vesile olmuştur. Kuşlar için yuvalar yapılmış, vahşi hayvanlar için dağlara yiyecekler bırakılmıştır.

Evet, müslümanla asla bir arada bulunmaması gereken, ona yakışmayacak bazı sıfatlar vardır: Hile, üçkağıtçılık, yalan, dolan, alavere-dalavere, hırsızlık, hâinlik, gasp, kumar, fâiz, haksız muâmele, rüşvet, ihaleye fesat karıştırmak v.s… Bu vasıfların ortak özelliği içlerinde kul hakkı ihlallerini barındırmalarıdır.

SONSÖZ

Hiçbir müminin akledemeyeceği sürpriz bir takım hâller vardır ki bunlardan birini, Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) sözleri arasında yakalayabiliyoruz: Ebû Hureyre'den (radıyallahu anh) nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), ashaba, "Müflis'in kim olduğunu bilir misiniz?" diye sormuş, onlar da; "Yâ Resûlallah! Bize göre, müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." demişlerdir. Bunun üzerine Resûl-ü Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Benim ümmetimin müflisi o kimsedir ki, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât getirecek, fakat buna sövmüş, filancaya zina iftirası yapmış, falancanın malını yemiş, şunun kanını akıtmış, bunu dövmüş olarak gelecektir. Sonra yaptıklarının hesabını vermek için oturacak; kısas olarak, bu haksızlığa uğrayanlar onun sevaplarından haklarını alacaklar. Eğer sevapları yeterli olmazsa, haksızlık ettiği kişilerin günahlarından alınıp, ona yükletilecek ve sonra ateşe götürülecektir."[304]

İşte bu hadis-i şerifle bize böyle bir insanın tablosu anlatılır. Ancak bu zat, işinin bittiğini ve tam tükendiğini zannedeceği

304 Müslim, *Birr* 60; Tirmizî, *Kıyâme* 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 2/303, 334, 372

zaman aslında onun Mevla'nın hoşuna giden bir davranışı vardır. O, öyle gönül dolusu bir teveccüh yapmıştır ki, bu teveccühü pek de göz yumulacak bir durum değildir. O, büyük bir sadakatın ve büyük bir feragatın nişanesi olabilecek bir husustur. Cenâb-ı Hak kemal-i hikmet, kemal-i refet ve kemal-i şefkatle alacaklıya döner ve, "Kulum, sen hele nazarını şöyle çevir. Cennetteki köşklere bak. Beğendin mi onları?" der. Hak sahibi kul da "Beğendim ya Rabbi" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sen bu kulumdan hakkını talepten vazgeçersen ben seni oraya koyacağım." buyurur.

İşte Allah'a karşı öyle bir kurbiyet kazanmak lazımdır ki, bu iltifat-ı şahaneye mazhar olalım. Bir kardeşimize hak olarak bir tek arpa dahi geçmişse araştırıp ödemeye çalışalım. İnsan hakkı bu kadar ağır ve ciddi olmasaydı dünyada insanlar arasında düzen olmazdı. Evet, yanlış okumadınız. Böyle ağır kayıtlardır ki, insanları birbirlerine bağlamış ve bu şekilde içtimâî düzen sağlanmıştır.

Evet, kul hakkı, onun önemini bilen insanı titretici bir husustur. Resûlü Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu mevzuda, ümmetinin affedilmesi için pek çok kere yalvardığını ve yakarışlarda bulunduğunu görüyoruz. Nebiler Serveri ümmetinin kul haklarının affedilmesi için veda haccında Arafat'ta bütün gün yalvarmıştır. O kadar yalvarmıştır ki bir eliyle devenin zimamını veya kamçısını tutarken, her dakika Nebiler Nebisi'nden Allah'a kalkan bir el mevcut olsun diye diğer elini aşağıya indirmemiştir. Güneş batarken mahzun Nebi'nin dudağında bir hüzün ve teessür emaresi belirir ve Müzdelife'ye öyle gelir. İbn Abbas ve Fadl, o sırada Allah Resûlü'yle beraber bulunmaktadırlar. İbn Abbas'tan şu husus nakledilmektedir: "Müzdelife'de de fecrin tulûuna kadar durmadan dua etti. O esnada bize dönerken tebessüm ediyorlardı. Bana öyle geldi ki, bir gün evvel

Arafat'ta durmadan yalvarıp yakararak dilediği kul hakkı mevzuunu Allah affetmişti. Kat'î bu mevzuda bir şey bilmemekle beraber ben öyle zannettim."[305]

İnsan, bu ümit verici noktaları yakalamalı ve Mevla-yı Müteal'in huzuruna öyle gitmelidir. Ancak bunu ne zaman yakalamalı? Kişinin şu ana kadar üzerine geçmiş bir kısım haklar vardır. Bu hak sahiplerini bulup da onlara hakkını helâl et diyememiş ve bu sebeple vicdanında derin bir ızdırap havası oluşmuştur. İşte böyle bir insan için muhtemeldir ki, Cenâb-ı Hak lütfu ile muamelede bulunsun ve onu affetsin. O'nun engin rahmetinden beklediğimiz de budur. Ancak kişi işlediği günahlardan hiç müteessir değil, irtikâp ettiği kul haklarını hiç düşünmüyorsa onun hakkında da bir şey demek mümkün değildir. Resûl-ü Ekrem'in mübarek beyanları içinde Cenâb-ı Hak, "Dilerse affeder, dilerse azab eder." Dileyelim ve dilenelim ki Rabbimiz bizi affetsin.

Kul hakkı insanı ahirette dağidar edecek bir haktır. Kul hakkıyla Mevla'nın huzuruna gitmemeye özen göstermek lazım. Bu hususta Yunus'un mümine çok dokunması gereken şöyle bir sözü vardır:

Benden kemter kula benzer
Günahı pek çoğa benzer
Her biri bir dağa benzer…[306]

Kul hakkını değerlendirdiği bir yerde ünlü İslâm Alimi İbn Arabî şu ifadeleri kullanır. "Bu haklara bütün müslümanlar arasında eşit olarak riayet etmek gerekmektedir. İdareci malı ve şöhreti olanlarla fakir ve hakir görülenler arasında bu hakları eşit olarak yerine getirmek gerekir. Çünkü İslâm, bir şahıs;

---

305 Muhammed b. Ahmed el-Lahmî, *Meşîhatü İbn Ebi's-Sakr*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1997, [Tahkîk: Şerif Hâtim b. Ârif] 1/152

306 M. Fethullah Gülen, Kul hakkı hakkında yaptığı bir sohbetten…

müslümanlar da o şahsın uzuvları gibidir. Nasıl ki insan ancak uzuvlarla vardır, İslâm da bütün müslümanlarla var olur."[307]

Hasbelkader yukarıda zikredilen ve edilmeyen haklara karşı saygısızlık yapmış isek şimdiden çaresine bakmalı, evvela hak maddî bir şey ise hak sahibine vermeli, manevî ise helâlleşmeli Cenâb-ı Hakk'ın ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) haklarına taalluk eden bir durum söz konusu ise bir an önce tövbe etmeli, Cenâb-ı Hakk'a yönelmeli ve bağışlanmayı dilemeliyiz.

Yâ Rabbel-Âlemîn! Bizi hakkı hak bilip ona uyan, hak olmayan yollara sülûk etmekten de sakınan ve kul hakkına riayet eden bahtiyar kulların zümresine ilhak et! Üzerinde kul hakkı olacak ve mahşer günü rezil olacaklardan eyleme! Huzuruna eli boş olarak varan müflislerden eyleme! İyi kulların arasına girerek cennete girmeyi bizleri nasip et!

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a (celle celâluhû) hamdolsun.

---

307 Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr* 3/390

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

A. Nasıh Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd*, Beyrut 1981, 3. Baskı

Abdulaziz b. Baz, *Fetava Mühimme*, Kahire, 1990

Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*, Konya, tsz.

Abdülkadir İlgen, "*Osmanlı toprak mülkiyeti anlayışının teşekkülü ve bunun sosyal tabakalaşma üzerindeki etkileri*" adlı makalesi.

Abdülkadir Udeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, İhya Yayınları, İstanbul, 1976

Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdad, 1985

Aclûnî, Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs ammâştehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Zeyl: Şuayb Arnavut, Müessesetü Kurtuba, Kahire

Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977, 28. baskı.

Ahmet Şahin, *Zaman Gazetesi*, 08.12.2004, 14.02.2007, 30.08.2006

Ali el Muttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985

Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, tsz.

Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevî-i Nûriye*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Tahkik: Muhammed Abdülkadir Ata, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1401

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, tsz.

Celal Yıldırım, *Kur'ân Ahkâmı*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1985

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *es-Sünen*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407

Deylemi, Firdevs, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Talik: Kemal Yusuf Hût, (Elbânî'nin ahkamı ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrut

Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Matbaatu's-Saâde, Kahire, 1974

Ebubekir Sifil, *Semerkand Dergisi*, Mart 2004

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul

Erzurumlu İsmail Hakkı, *Marifetname*, 4. Baskı, tsz.

Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, (el-Irâkî'nin el-Muğnî an Hamli'l-Esfar fi'l-Esfar zeyli ile birlikte) Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut Lübnan.

——,*Kimya-yı Saadet*, Mütercim: A. F. Meyan, İst. 1974, 7. Baskı

Halil Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yayınları, İstanbul, tsz.

Hasan Akay, *İslâmi Terimler Sözlüğü*, İslâm Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul, tsz.

Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1. cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003

Hennad, *Zühd*, Dârü'l-Hulefa Li'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1985

Heyet, *Diyanet Vakfı İslâm İlmihali*, İstanbul

Heyet, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1984

Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1967

İbn Abidin, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtar*, Dımaşk, 2000

İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984

İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, Dârü'l-Asıme, Riyad, 2000

——,*Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır, 1959

İbn Kayyım El Cevziyye, *Ahkâm-u Ehli'z-zimme*, Ramada li'n-Neşr, Demmam, 1997

İbn Kesir, *İslâm Tarihi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994

İbn Mâce, *Sünen*, Şeriketü't-Tıbaati'l-Arabiyye, Riyad, 1983

İbn Sa'd, *Tabakat*, Mektebetü Hancı, Kahire, 2001

İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi* el-Kâmil fi't- Tarih Tercümesi, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1985

İbrahim Eken, *Kulluk*, İstanbul, tsz,

İmamuddin, S. M., Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Menderes Gürkan, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 15 Yıl: 2003/2 (s. 239-247)

Kurtubi, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru Alemü'l-Kütüb, Riyad, 2003

M. Fethullah Gülen, *Kırık Testi*, 28.03.2005, 17.06.2002, 07.03.2005

——,*Ölçü veya Yoldaki Işıklar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2008

——,*Prizma*, "Nasihat, Allah'ın Gayreti ve Kulun Hakkı" adlı makale

Malik b. Enes, Muvatta', *Müessesetü'r-Risâle*, Beyrut, 1992

Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1982

Mervezî, *Birr vesıla*, Dârü'l-Vatan, Riyad, 1419

Muhammed b. Abdisselam, *el-Hukuk fi'l-İslâm*, Dâru Meşarık, Talibiyye 2008

Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Kahire, 1964

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmiü's-Sağir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, Beyrut Lübnan

Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Beyrut 1968, 3. Baskı

Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahihu Müslim*, Mukaddime, Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut

Nesâî, *Sünen*, Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabi, Riyad, 1988

Ömer Arifağaoğlu, *Sızıntı Dergisi*, Mart 2004 Yıl :26 Sayı :302

Razi, *Tefsir-i Kebîr*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991

Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yayınları, 2005

Süleyman Uludağ, *Yenidünya Dergisi*, Eylül 2000

Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, Neşr: Ahmet Cevdet, 1317

Taberanî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Tahkik: Tarık b. Ivadullah, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415

Tebrizi, *Mişkâtu'l-Mesâbih*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1992

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Camiu'l-Kebîr (Sünen)*, Tahkik, tahric ve talik: Beşşar Avvad Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut, 1996

Vecdi Akyüz, *Yenişafak Gazetesi*, 09.12.2005

Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985

Wensinck ve arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988

Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire, 1964

Zaman Gazetesi, 06.07.2007

Zaman Gazetesi, *Kürsü*, 14.07.2006

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1973